

ԱԻՈՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ-ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ՎԱԿԵՆ Ա
ԿՐԿՍ ԱՄԵՐԻԿԱ

ԹԻՒ 1 - 2

ՄԻՈՆ

ԽԵ՛՝ ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

1971

Յունուար - Ապրիլ

Թիւ 1 - 4

1971

January - April

No. 1-4

S I O N

VOL. 45

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Bp. Shahe Ajamian Editor: Ara Kalaydjian

St. James Press

Jerusalem

ՇԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Նորին Ամենապատուութիւն
Տ. եղիշէ Աբխայիսկոպոս Տէրսէրեան
Պատրիարքին Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ

Սուրբ Ծննդեան լոյս աւետիսով եւ Նոր Տարւոյ շնորհաւորանքով, կ'ողջունենք զՁեզ եւ Մեր հայրական օրհնութիւնը կը բերենք Տիրախնամ Աբողիդ, ուխտապահ ու եկեղեցանուէր միաբանութեանդ եւ համայն մեր հաւատացեալ ժողովուրդին, ամենաջերմ մաղթանքներով որ Տէրը բոլորը պահէ պահպանէ խաղաղ ու անփորձ իր սուրբ հովանիին ներքեւ, ամենուն բաշխելով իր շնորհներն ու բարիքները առատ:

Բարեաց պարգեւատու Փրկիչը մեր Բրիստոս, իր լոյսը բոլ սփռէ մեր աշխարհին վրայ ապրող մարդոց եւ ժողովուրդներուն, առաջնորդելով զանոնք բոլորը անխտիր դէպի նաւահանգիստը խաղաղութեան, արդարութեան եւ երջանիկ համակեցութեան:

Խաղաղութիւն, բարի կամեցողութիւն եւ միութեան ոգի նաեւ համայն մեր եկեղեցիին ու ժողովուրդին ի շինութիւն հոգեւոր կեանքի եւ ի յաջողութիւն կրթանուէր ու ազգաշէն գործոց:

Մայր Աբող Սուրբ Էջմիածնէն, Ձեզի մեծ աւետիս եւ պատգամ փրկարար՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաւութիւն»:

Շնորհք եւ սէր Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ, այժմ եւ յաւիտեան ամէն:

Եղբայրական սիրոյ ողջունիւ,

ՎԱԶԳԷՆ Ա.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,
Յունուար 1971

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԶՕՐ ԺՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

Բ Ե Թ Ղ Ե Հ Է Մ Ի Ս Ո Ի Ր Բ Ա Յ Ր Է Ն

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՀԱՅՈՅ ՈՐ ՅԵՐՈՒՍԱԼԷՄ, Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ԵՒ Ի ՍՓԻՒՌՍ ԱՇԽԱՐՀԻ

Կեցած մեր Տիրոջ Ծննդեան սրբաբանին մէջ, որուն հաւատքը քան զարեւելի է վեր կը լեցնէ մեր հոգին, յանուն Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան քեզի կը փոխանցեմ նորէն այս գիշեր, ժողովուրդ Հայոց, Յիսուսի Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան քաղցր անտիպը:

Այս գիշեր նորէն բաց է երկինքը եւ նառագայթ ուղիներով հրեշտակները երկիր կ'իջնեն, անտեղու թանին ծնունդը որ աշխարհ կուգայ ոչ միայն մեր մեղքերու քաղցրութեան համար, այլ որպէսզի ցնծայ աշխարհը այս գալուստով, որ երազն է եղած դարերով մեր ամբողջ էութեանը, կարօտն ու պապակը մարդկութեան, այն քաղցրագին բանը որ արեւու կաթիլէն մինչեւ երջանկութեան տրոփը կ'երկարաձգուի եւ որ Հայ եկեղեցւոյ մեծ աղօթողի շրթներուն՝ կը վերածուի սրտագին աղերսանքի մը, պապատելով որ փարատին մէզն ու մառախուղը. չքանցնէ չարիքն ու յուսահատութիւնը, տարագրուին տագնապն ու տխրութիւնը աշխարհի երեսէն եւ մարդոց սիրտերէն եւ վերստին արձագանգէ մեծ գիշերը լեցնող հրեշտակներու անտառոր ձայնը. «Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հանութիւն»:

Նորէն կը հնչեն զանգերը Բեթղեհէմի, խոր ու թրթռուն, հոգիներու անդռնին վրայ կաթիլ կաթիլ ինկող, ջերմ ու աներկրային, եւ հոգիները նառագայթ առ նառագայթ կը վազեն իրենց աւազանին, երկիրն ու երկինքը լեցնող խորհուրդին:

Մեր Տիրոջ Ծնունդը, սրտառուչ եւ գեղեցիկ դրուագ մը չէ միայն, մին անոցմէ՝ որոնք յանախ յուզիչ եւ մեծ յիշատակներով կը հարստացնեն կեանքը, այլ սկիզբը նոր կարգի մը՝ մարդկային պատմութեան մէջ:

Մարդուն կեանքը շնորհիւ այդ Յայտնութեան նոր ուշանկութիւն կ'ստանար, Աստուած կը մասնակցէր մարդկային պատմութեան, ու կը լեցուէր բացը որ կար հոգիին ու մարմնին, երկրին ու երկնքին միջեւ:

Յիսուսի Ծնունդը, մարդուն եւ Աստուծոյ երջանիկ հանդիպման տունն է, ոսկի օղակը երկնքի եւ երկրի: Մանուկը որ կուգար իրեն իրեն օրօրոց ընտրելու բովանդակ աշխարհը, մարմնացած Սէրն էր, աշխարհը տաքցնող հոգին, որ կը բանար երկնքին սիրտը եւ մարդուն արգանդը, սփանչելի եւ նոր խորհուրդով մը:

Առանց այս վերնաշխարհէն եկած լոյսին ու երազին, մարդը կեանքի այս փուսին մէջ հարկադրաբար պիտի իյնար լուծումներու ամենէն յոռեգոյնին, յուսահատ ու սեւ, եւ պիտի մտնէր շարքին մէջ հաստ ու մուր իրերուն, որոնք կեանքի ստորին սանդխամատը կը կազմեն:

Աշխարհ պէտք ունէր այդ հոգիին, այս գիշեր մարմին առնող այդ Սուրբ Հոգիին, որ կրակի պիտի վերածէր մեր կար, պղտոր ու գունատ մեր խորհուրդներուն պարզեւելու ստեղծումի սուրբ հրաշքը: Հոգին որ չի գար մեզի այս աշխարհի ուժերէն, որ յաւերժական ժայթքն ու բխումն է լոյսի եւ սիրոյ, որ մեզի կը բերէ հաւաստիքը որ մարդուն տրուած է այլեւս իր կեանքը այլակերպելու, պայծառակերպելու աստուածայինին մէջ եւ զայն տանելու յաւերժին:

Գիտեմք է դուն կը հաւատաս, Ժողովուրդ Հայոց, հաւատացեր ես միշտ արդարութեան, սիրոյ, խղաղութեան եւ անոնց փրկարար ու անկորնչելի փառքին: Քու պատմութիւնդ արնագեղ ու հսկայամարտ բերքուածն է այդ խոյանքին: Դարեր շարունակ արիւն եւ երազ, արդարութեան եւ խղաղութեան ծարար, իբրեւ սրտայոյզ պատգամներ շողացին վառ ի վառ ֆու գաւակներուդ ողբերգութեանը վրայ: Բայց դուն կրցար պահել ֆու հաւատքդ, որովհետեւ գիտցար հաւատալ Բեքդեհէմի խորհուրդին եւ ամէն տարի Մանկացեալ Աստուծոյ հետ կրցար մայրացնել ֆու հոգիդ:

Ինչ փոյթ գառանցանքը մարդերու, շառաչիւնը կործանումներու, պաշտամունք ուժին եւ մամոնային: Մենք կը հաւատանք որ իր տիեզերական սէրը ցանուած մարդոց հոգիներուն մէջ, կ'անի ու կը մեծնայ ամէն օր, ըլլալու հսկայ ծառը եղբայրութեան, իր նիւղերուն ներքեւ առնելու ամբողջ մարդկութիւնը, համաձայն իր պատգամին:

Ժողովուրդ Հայոց որ ի սփիւռս աշխարհի, նուիրական այս գիշերով, կեցած նորէն Սուրբ Ծննդեան վեհավայրին մէջ, քեզի կը փոխանցեմ աւետիսը, որուն հաւատքը ֆսան դարերէ ի վեր կը լեցնէ եւ կը զօրացնէ մեր քրիստոնէական կեանքը: Աւետիսը, զոր օր մը հովիւներն ու հրեշտակները տուին աշխարհին, տակաւին կ'արձագանգէ կարծես այս սրբազան Այրին խորը: Զայն քեզի կը բաշխեմ նոյնութեամբ իբրեւ Տիրոջ արիւնով քաթախուած նըշխարը. առ եւ պահէ իբրեւ սպեղանի ֆաղցրութեան եւ պատգամ միսիքարութեան բովանդակ կեանքիդ համար: Շարունակէ հաւատալ յաւերժին, Յիսուսի Ծննդեան եւ մարդուն աստուածացումին, եւ մայրացուր հոգիդ այս գիշերուան մեծ խորհուրդովը, նման ֆու պապերուդ՝ որոնք դարեր շարունակ կաւէն ու հողէն վարդեր հանեցին, գեղումի բերելով գիշերները, բանալով դուռները երկնքին, իջեցնելու Աստուծոյ Որդին իրենց սիրտերուն մէջ եւ Մսուրի գաղջ ընտանութեան:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Մ Ե Լ Գ Ո Ն Ե Ա Ն

ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Փա՛ռք ու պատի՛ւ յաւիտեան՝

Լուսոյ անշէջ վառարան՝

Կրթարանին Մեղգոնեան.

Փա՛ռք ու պատի՛ւ յաւիտեան:

Մ. Կ. Հ. Բայկերզ

Քառասունհինգ տարիներ առաջ, 13 Փետրուար 1926-ին, խաղաղ եւ գեղեցիկ Կիպրոսի մայրաքաղաքէն քիչ մը հեռու՝ Ժեռուտ բլուրի մը վրայ իր գոները կը բանար Մեղգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը, ընդունելու առաջին հարիւրեակը աշակերտներու՝ հաւաքուած գլխաւորաբար Սուրիոյ, Լիբանանի եւ Պաղեստինի որբանոցներէն: Հաստատութեան բացումը լրումն էր բարերարութիւններու այն շարքին, զոր երկու համեստ եւ աշխատասէր եղբայրներ, Կարապետ եւ Գրիգոր Մեղգոնեան, տարիներ շարունակ կատարել էին անաղմուկ, հասնելով նախ դաւառի Հայութեան կրթական պէտքերուն (Սարբերդի մէջ թլկատինցի իր դպրոցը կը պահէր շնորհիւ Մեղգոնեաններու նիւթական օժանդակութեան), եւ ապա Եգիպտոսի Հայ գաղութի օրըստօրէ աճող պահանջներուն:

Իմաստուն հեռատեսութեամբ Մեղգոնեան եղբայրները գիտակցել էին թէ արտասահմանի մէջ անհրաժեշտ էր ունենալ այնպիսի մեծ հաստատութիւն մը, ուր հաւաքուէին Եղեռնի բազմահազար որբերուն ամենէն տաղանդաւորները՝ հայեցի հիմնական կրթութիւն ստանալու եւ պատրաստուելու այն գծուրին պայքարին, որ Սփիւռքի հայութեանը պիտի ըլլար շատ մօտիկ ապագային: Եւ, դարձեալ իմաստուն կարգադրութեամբ մը, Ադա Կարապետ իր ամբողջ հարստութիւնը՝ 600,000 անգլիական հընչուն ոսկի, կը յանձնէր Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան՝ որպէս կտակահատար եւ յանձանձիշ, պայմանով որ տարեկան յատկացումներ ըլլային նոյն գումարէն՝ Հայաստանի Պետ. Համալսարանին, Երուսաղէմի Պատրիարքարանին՝ Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի մէջ «Մեղգոնեան Սաներ»ու մասնաւոր դասարանի մը կազմութեան համար, Պոլսոյ Պատրիարքարանին եւ Ազգային հիւանդանոցին, եւ, ի վերջոյ, Աղեքսանդրիոյ մէջ Մեղգոնեան Մանկապարտէզի մը կառուցման համար:

Լազարեաններու, Մուրատ-Ռափայէլեաններու, Սանասարեաններու այս արժանաւոր ընկերակիցը, Կարապետ Մեղգոն-

եան, 1920-ին վախճանած իր եղբոր նման տիպարն էր համեմատութեան, որ իր անզուգական բարերարութեան մէջ կը տեսնէր միայն իրազործումը բարի եւ ազգանուէր նպատակի մը, ծրագրի մը՝ յղացուած իր եւ իր եղբորը սրտին մէջ եւ գործադրութեան դրութեամբ այնքան պարզութեամբ եւ լռութեամբ: Ոչ հետամուտ փառքի եւ պատուանուններու, մեծահոգի այս բարերարը ապրեցաւ աւելի քան պարզուկ կեանք մը, իր կտակով իրեն յատկացուած տարեկան հինգ հազար եգիպտական ոսկիին մեծ մասն իսկ նուիրարեբեքով այս կամ այն հաստատութեան կամ բարենպաստակ ձեռնարկին: Այդ գումարէն էր որ, մինչեւ իր մահը 1934-ին, ան տարեկան հազար սթերլին վճարեց Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին: Եւ, թերեւս նախախնամական տնօրինութեամբ մը, ապրեցաւ բաւական տարիներ՝ հո՛ն, իր կառուցած Տան մէջ, իր աչքերով տեսնելու բարիքը որ կը բաշխուէր անսակարկ հայ տղոց, ինք որ չէր ունեցած երջանկութիւնը զաւակ մը իր կուրծքին սեղմելու:

Եւ հիմա, հարիւրաւոր աշակերտներու տունը դարձած Հաստատութեան մեծանիստ գոյգ շէնքերուն միջեւ, ծաղիկներով եւ ծառերով չրջապատուած, կը հանգչի ան իր եղբոր հետ, հո՛ն, այդ Դամբանին մէջ, բոլորին սիրոյն եւ գուրգուրանքին առարկայ: Եւ ապահովաբար ամէն Յունուարի, Յովհաննու Կարապետի ծննդեան տօնին, իրենց չիրիմին շուրջ հաւաքուած տղոց եւ աղջիկներու գոհարանական երգերը կը լսեն իրենց սիրտերը եւ հառնեն բոյբը խունկին որ կը բարձրանայ, իրբեւ օրհներգ եւ փառաբանութիւն, իրբեւ հին թէ նոր հազարաւոր աշակերտներու երախտագիտութիւն, իրբեւ զաւակներու կողմէ իրենց հօր ընծայուած ամենէն թանկագին ընծայ:

* * *

Մեկզոնեան կրթարանը սկզբնապէս որբանոց մըն էր, ուր տալաստան գտան հարիւրաւոր պատանիներ առաջին տարիներուն: Որբանոցի զաղափարը մնաց հայերու մտքին մէջ նոյնիսկ այն օրերուն, երբ հաստատութիւնը վերածուեցաւ երկրորդական վարժարանի մը 1934-ին, Գրիգոր Կիրակոսեանի տնօրէնութեան տակ, եւ ուր սկսան ընդունուիլ արտասահմանի բոլոր գաղութներէն տաղանդաւոր եւ յառաջադէմ աղքատիկ ուսանողներ: Հոն իրենց մտքին եւ հոգիին բարիքը բաշխեցին Թէքէեան եւ Օշական, Կանաչեան եւ Պէտէլեան, Թաշճեան եւ Վահեան եւ տակաւին մեծ թիւ մը պատրաստուած ու կարող ուսուցիչներու:

Իրբեւ արդիւնք տարուած ճիգին եւ իրականացում բարեբարներու իղձին, հաստատութենէն չրջանաւարտ եղան ու կ'ըլլան հայ երիտասարդներ՝ թրծուած հայ ոգիով եւ խանդավառ այն ամէնով՝ ինչ որ արժէքաւոր է ու թանկագին մեր Ժողովուրդի կեանքին եւ մշակոյթին մէջ: Մօտ հազար չրջանաւարտներ եւ շատ աւելի թերաւարտներ այսօր շատ կարեւոր դեր մը կը կատարեն արտասահմանի մեր իրականութեան մէջ՝ իրբեւ գրող, մտաւորական, արուեստագէտ, ուսուցիչ, խմբագիր եւ կամ նոյն-

խոսկ սոսկական անդամ հայ համայնքներու: Չկայ գրեթէ հայ գաղութ մը, որուն համայնքային կեանքին մէջ նշանակալից բաժին մը չունենան ներկայացուցիչները Մելգոնեան Հաստատութեան: Եւ իրապէս, իւրաքանչիւր չրջանաւարտ բարոյական ամենածանր պարտաւորութիւնը ունի Հաստատութենէն երբ կը բաժնուի՝ հայ բաղմութիւններու օգտին ի սպաս դնելու իր մասւորական պաշարը, բայց մանաւանդ այն ինչը՝ զոր կարելի չէ բացառել կամ սահմանել, եւ որ սակայն միակ զսպանակն է հայ անհատներու ազգային գործունէութեան: Տարբեր առիթներով եւ տարբեր պարագաներու այդ ինչը պիտի սահմանուի իրրեւ խանդավառութիւն, իրրեւ հաւատք գէպի մեր ցեղի ապագան, իրրեւ նուիրում մեր մշակութային եւ ոգեկան արժէքներու պահպանումին եւ կամ իրրեւ սոսկ հայ ըլլալու իրողութիւն: Բայց Հաստատութենէն չրջանաւարտի մը պարագային այս բոլորը կը միանան, ամփոփուելու համար միակ բառի մը՝ Մելգոնեանցիութեան մէջ: Որովհետեւ Մելգոնեանցին, առանց ըլլալու յանձնապատասխան կամ ինքնակեդրոն, մարմնաւորողն է մեր ժողովուրդի առաքինութիւններուն, ցոլացումը՝ անոր տաղանդին եւ իր դատտիրարակութեան իսկ բերումով տարածիչը՝ հայ ոգեկանութեան: Եւ վերջապէս, Մելգոնեանցին բրօքալանտիստն է հայութեան՝ հայութեան մօտ թէ օտարներու առջեւ: Եւ այսպէս է որ պատիւ մը համարուելէ աւելի Մելգոնեանցի ըլլալը, անսակարկ նուիրումի, զոհարեման եւ անանձնական աշխատանքի անցագիր մըն է Մելգոնեանցիներու մեծ բնտանիքին պատկանիլը. բնտանիք մը, որուն եռանդուն անդամներուն կարելի է հանդիպիլ Հայաստանի մէջ թէ արտասահմանի, գրեթէ բոլոր հայ գաղութներու կեանքին կեդրոնը, միշտ գործունեայ, միշտ շարժուն, բայց միշտ կապուած իրենց Հաստատութեան եւ այդ «լոյսի անշէջ մատարան»էն իրենց եկող խաչաւներուն: Մելգոնեան անունը միայն յիշատակներու ամբողջ աշխարհ մը պիտի արթնցնէ իւրաքանչիւր Մելգոնեանցիէ ներս, յիշատակը օրերու եւ տարիներու՝ անցում եղբայրական ամենէն մաքուր մթնոլորտի մը մէջ, անհանգիստ որոնումներու եւ երջանկացնող գիտակցումներու երկար շարաններով, որոնց մէջէն ապագայ հայն է որ կաղմաւորուած է, անյեղ ուղղութեամբ եւ վճռակամութեամբ: Անոնք որոնք երջանիկ բախտը ունեցած են գտնուելու հո'ն, այդ Հաստատութենէն ներս ամբողջ վեց երկար տարիներ. անոնք միայն իրենց խելահաս կեանքի գանազան հանգրուաններուն պիտի կարենան ետ նայիլ գէպի իրապէս գեղեցիկ պատանութիւն մը, որուն օրերն ու ժամերը խորհուրդով լի եղած են, շինարար տքնութեամբ եւ հաւատքին ճառագայթով լուսաւորուած:

Եւ այսօր, մեր ցեղի արժէքներուն գիտակից եւ «մոլեռանդ պաշտում մը ուխտած» ա'յս սերունդն է որ քառասունհինգ տարիներէ ի վեր աշխարհացրիւ հայ մանուկներուն կը տանի մեր յեղուին համն ու հոտը, եւ բաղմութիւններուն՝ ճաշակը մեր մշակոյթին, երազը Մայր Հայրենիքին:

Սակայն հակառակ Մելգոնեան հարազատներու իշխանական նուիրարեքումին, հակառակ բոլոր չրջանակներու կողմէ

յայտնուած՝ բաղձանքներուն, Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը թերեւս ծրագիր մը միայն մնար, եթէ չգտնուէր այդ նպատակը իրագործող Իմաստուն Տնտեսը՝ յանձին աղգանուէր Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան եւ անոր Իմաստուն ղեկավարներուն, որոնք անընդմէջ հոգածութեամբ եւ մասնաւոր սիրով տեսան ծաղկումն ու աճը Հաստատութեան, մինչեւ ներկայի գեղեցիկ օրերը։ Հ. Բ. Ը. Միութեան ղարոցաչէն երկարամեայ գործունէութեան լաւագոյն իրագործումն է Մելգոնեան Կրթարանը, հայապահպանումի մեր ճիգերուն ամենէն ամուր պատնէշներէն մին արտասահմանի մէջ, սիրուած եւ յարգուած ամբողջ Հայութեան կողմէ։

Միշտ չէ որ մեզի կը տրուի հաճոյքը ողջունելու գործունէութեան եւ կեանքի հանգրուան մը, այնքան մօտ մեր բոլորի սրտին եւ մտածումներուն։ Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան քառասունհինգամեակին առթիւ, անգամ մը եւս թող թարմանայ յիշատակը Մելգոնեան հարադատներուն, անգամ մը եւս թող գիտակցինք Հ. Բ. Ը. Միութեան կրթական գործունէութեան եւ մեր մաղթանքը թող ըլլայ որ Հաստատութիւնը շարունակէ ապրիլ եւ գործել անսայթաք ու անչեղ, մեր ցեղի այսօրին ու վաղուան համար։

Ա. Գ.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՏԱՃԱՐ ԳԱՆՈՒՍՏԸ

Արդ արձակես զծառայս քո, Տէր, ըստ բանի
 քոյն ի խաղաղութիւն. զի տեսին աչք իմ զփրկ-
 ւորսն քո, զոր պատրաստեցիր առաքի ամե-
 նայն ժողովրդոց: Լոյս ի յայտնութիւն հերա-
 նասց, եւ փառս ժողովրդեան քոյն իսրայէլի:
 (Ղուկ. Բ 29-32)

Սիմէոն Ծերունի այս զոհարանական
 օրհնարանութիւնով զուշակած է Քրիստոսի
 ապագայ զործունէութեան ամբողջ պատ-
 մութիւնը՝ ճշգրիտ կերպով ներկայացուած
 Աւետարաններուն մէջ:

Քրիստոսի հրաշալի ծնունդին անմիջա-
 պէս կը յաջորդեն զլիաւոր երկու տօներ.
 մին՝ Ութօրէքը, որ թլփատուելու սովորու-
 թեան օրն ու տօնն է, իսկ միւսը՝ Տաճար
 զալուստը, որ սրբուելու տօնն է: Քրիստո-
 սի՝ Տաճարին ընծայուելու տօնը մեծ աղերս
 ունի Անոր կեանքին ու մանաւանդ ապագայ
 զործունէութեան հետ:

Աբու զաւակները Տաճարին ընծայելու
 սովորութիւնը հինէն կը զտնուէր Հրեայ
 ժողովուրդին մէջ: Ըստ հրէական Օրէնքին,
 բոլոր մայրերը որ մանչ զաւակով բախտա-
 ւորուած էին, աղարկեքէն քառասուն օրեր
 ետք պարտաւոր էին Տաճար երթալու իրենց
 նորածինին հետ, նախ՝ օրինական զոհ մա-
 տուցանելու եւ սրբուելու, ապա՝ նորածինը
 քահանային օրհնել տալու:

Իսկ ուրիշ օրէնքի մը համաձայն, անդ-
 րանիկ ծնունդներու Տաճարին ընծայումը եւ
 ծառայութիւնը կը հրամայուէր: Սակայն
 երբ Ղուկ ցեղը ամբողջովին Տաճարի ծառա-
 յութեան նուիրուեցաւ, օրէնքի փոփոխու-
 թիւն մը տեղի ունեցաւ, ըստ որուն ծնողներ
 պարտաւորուեցան անուանական փրկագիրն

մը տալ Տաճարի ծառայողներուն ու այս
 ձեւով ազատել իրենց զաւակը: Նուէրը զառ-
 նուկ մը եւ զոյգ մը աղանձներ կամ տառ-
 րակներ պէտք էր ըլլար. առաջինը որպէս
 ողջակէզ զոհի համար, իսկ երկրորդը՝ վասն
 մեղաց զոհի համար: Աղքատութեան պարա-
 դային արտօնելի էր զոյգ մը աղանձներ
 նուիրել երկու զոհերուն որպէս փոխարժէք:

Ահա այդ օրէնքն էր որ կիրարկեց Ս.
 Կոյս Մարիամ Աստուածածինը, իր հետ զոյգ
 մը աղանձներ Տաճար բերելով, մաքրուե-
 լու ու սրբուելու համար:

• • •

Քրիստոսի Տաճար ընծայուելու օրը եր-
 կու գեղեցիկ անակնկալներ կը պատահին,
 որոնք Քրիստոսի յայտնութեան փաստերը
 եղան: Այս անակնկալները կապուած էին
 երկու անձնաւորութիւններու հետ. մին՝
 Սիմէոն Ծերունին էր, իսկ միւսը՝ Աննա
 Մարգարէուհին:

Սիմէոն Ծերունի յառաջացեալ տարիքի
 մէջ անհամբեր կը սպասէր Մեսիայի մը,
 Փրկչի մը զալուստեան եւ «էր նորա հրաման
 առեալ ի Հոգւոյն Սրբոյ, մի՛ տեսանել ըզ-
 մահ մինչեւ տեսցէ զՕծեալն Տեառն»: Այդ
 օր, Ս. Հոգիէն առաջնորդուած, Տաճար ե-
 կաւ եւ իրեն վիճակուեցաւ այն ուրախու-

Քիւնը որուն անհամբեր կը սպասէր: Իր ձեռքերուն մէջ առնելով Մանուկը, զոհարանական օրհնաբանութիւն մը ուղղեց առ երկինք, խնդրելով որ Աստուած զինք արձակէ կեանքի կապերէն, որովհետեւ երկար սպասումէ մը ետք արժանացած էր իր յառաջացելու տարիքին մէջ տեսնել խոստացուած Մեսիան ու Փրկիչը: Սիմէոն Ծերունիի արձակումը միայն կեանքի արձակում չէր, այլ նաեւ արձակում՝ մեղքի կապանքներէն:

Ահա այս գեղեցիկ եւ հողեզմայլ օրհնաբանութենէն ետք էր որ, Ս. Հոգիով ներշնչուած, հաշակեց թէ այդ Ընծան Քրիստոսն է որ Աստուծոյ պատրաստած փրկութիւնը պիտի բլլայ, հեթանոսներու լոյսը լուսաւորութիւնը, եւ Իսրայէլի փառաւորութիւնը: Սիմէոն զարձաւ Ս. Կոյս Մարիամին եւ մարգարէական հողով դուշակեց Յիսուսի ազադայ կեանքն ու Մարիամի դիշտերը, բսելով: «Ահա սա կայ ի գլորումն եւ ի կանգնումն բազմաց ի մէջ Իսրայէլի եւ ի նշան հակառակութեան: Եւ ընդ քո խականձն անցցէ սուր, զի յայտնեսցին ի բազում սրախց խորհուրդք»: Շատ քնական է որ այս ծանր դուշակութիւնները մեծ աղղիցութիւն գործեցին Մարիամի վրայ, բայց այնուամենայնիւ շուտաղեցաւ այն զարմացումը՝ զոր առաջին մարգարէական օրհնաբանութիւնները ունեցած էին իր վրայ: Բոլոր այս դուշակութիւններէն ետք, երբ Սիմէոն Մանուկը կը յանձնէ Ս. Կոյսին, ըստ գեղեցիկ աւանդութեան մը կ'իյնայ ու հոգին կ'աւանդէ հոգեկան մեծ գոհունակութեամբ:

Սխմէոն Ծերունիի նման, Աննա Մարգարէուհին ալ որ Տաճարին մէջ կը գտնուէր այդ պահուն, գոհարանական աղօթքներ եւ օրհնարանութիւններ մատուցց առ Աստուած, տիեզերքի Փրկիչն ու ազատարարը տեսած ըլլալուն համար:

դիտարարար Յովհաննու Աւետարանին մէջ
կը գտնենք 1035 բառը, կամ աւելի ճիշդ՝
այդ գաղափարի արտայայտութիւնը. «էր
լոյսն ճշմարիտ, որ լուսաւոր անէր զամե-
նայն մարդ որ պալոց է յաշխարհ» (Յովհ.
Ա. 9) :

Քրիստոս նոյնինքն էր լոյսը, և իրմով քարոզուած և աւետարանուած տիեզերական կրօնքը՝ Քրիստոնէութիւնը, լուսաւորութեան և ճառագայթումի կրօնքը։ Առանց այդ լոյսին ու լուսաւորութեան, ամէն ինչ մեր կեանքին մէջ խաւար և մեռելութիւն է։ Առանց Քրիստոսի լոյսին մեր հոգեւոր և բարոյական կեանքը գոյութիւն չի կրնար ունենալ։ Եթէ Քրիստոսէ լոյսէ և Քրիստոնէութենէ լուսաւորութենէ՝ զուրկ մնանք, մեր բոլոր աշխատութիւնները և ձիւրքերը անպտուղ և անպարզիւն կը դառնան։

Քրիստոս իր վարդապետութեամբ ու քա-
րոզութիւնով բոլորովին նոր ուղի մը բա-
ցաւ, նոր մտայնութիւն մը, նոր բմբռնում
մը յառաջ բերելով. բոս որուն, անոնք որ
կը Հաւատան ու կը Հեռելին այդ բացում
ճամբուն -Քրիստոսի ու Քրիստոնէութեան-
առանց ցեղի, սեռի եւ աստիճանի խտրու-
թեան, արժանի պիտի նկատուին դիմառ-
բելու Լոյսը -Քրիստոս-:

«Լոյս ի յայտնութիւն հեթանոսաց» արտայայտութիւնը ինքնին դժբաւոր փաստ մըն է թէ Բրիտանիկութիւնը լուսաւորութեան եւ համամարդկային կրօնք մը, վարդապետութիւն մըն է, հաւասարապէս քարոզուած համայն մարդկութեան, որուն անդամակցելու գլխաւոր եւ անհրաժեշտ պայմանը հաւատքն է :

Էւ արդարեւ, Քրիստոսի լուրս պիտի տարածուէր բոլոր մարդկութեան վրայ Իր բաշխելութենէն անմիջապէս ետք, առաքելներու եւ Հաւատացեալներու կողմէ, բայց առաւելապէս Հեթանոսաց Առաքելին՝ Պօղոս Առաքելի ջանքերով։ Հաւատքն էր ան, որ ծագեցաւ Իսրայէլի եւ Հեթանոս ազգերու վրայ Հաւատարապէս, աւետարանական մարդապետութեամբ եւ քարոզութեամբ, ընելով զանոնք Հաւատքով ԱրբաՀամի որդիներ եւ Քրիստոսի Հետ միացումով՝ մէկ Հօտ մէկ Հովիւ։

Քրիստոս Սիմէոնի կողմէ արդարացիօրէն Լոյս կը հռչակուի. «Լոյս ի յայտնութիւն հեթանոսաց»: Նոր Կտակարանին, եւ

• • •

Ահա ճիշդ այս հասկացողութեամբ եւ բմբռնումով է որ Հայ ժողովուրդը երկար դարերէ ի վեր, Քրիստոնէութեան սկզբնական շրջանէն մինչեւ այսօր կառչած է իր լոյս հաւատքին եւ կրօնքին, ոչ մէկ ատեն զայն ոչ մէկ ձեւով փոխանակելով, զոհելով իր անձնական շահերուն, քաղաքական կամ այլ զժուարին պարտականքու մէջ իսկ. ան հաւատացել է որ մեր ժողովուրդի միակ

փրկութիւնը եւ յենարանը նոյնինքն Քրիստոս է իր լուսաւոր վարդապետութեամբ:

Եւնք ալ պահենք լոյս հաւատքը որ մեզի փոխանցուած է մեր նախահայրերէն, պահենք զայն իր զեհութեան եւ բարձրութեան վրայ, որպէսզի շարունակած ըլլանք մեր նախահայրերու քալած ճամբան, եւ անոնց հոգիներն ալ հրճուին մեր հաւատքի զօրութեամբ, այն խոր եւ ճամբիտ համոզմամբ ի՛նչ Քրիստոս միշտ օղնականն ու պաշտօնանն է իրեն հաւատացողներուն:

ԱՂԱՆ ԱԲՂ. ՊԱՆՈՋԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՂԻՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

160.- Ս. ԳՐՈՑ ՎԵՐԱՔԵՐՄԱՄԲ ՆԵՐ-
ՔԻՆ ԶՆՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.- Աստուածաշնչա-
կանութեան մասին հիմնական տեսութիւն
մը պարզելու դործը կը ղիւրանայ, երբ ու-
սումնասիրարար ակնարկ մը դէթ նետենք
այն պարագաներուն վրայ, որոնցմով կըր-
նայ բացատրուիլ այն հոգեբանական եւ բա-
րոյական դրութիւնը՝ որուն մէջ կը զբա-
սուէին սրբազիր հեղինակները, Սուրբ Գրի-
քը դրած ատեն, եւ որով միաժամանակ կը
բացատրուի Ս. Գրոց դրականութեան ընդ-
հանուր նկարագիրը:

Արդ, առաջին ուշադրաւ կէտը որ կ'երե-
ւի Ս. Գրոց մէջ սա է՝ թէ իւրաքանչիւր հե-
ղինակի ոճ ունի անոր մէջ իւր ինքնուրոյնու-
թիւնը, այնպէս որ պայծառօրէն կ'երեւի թէ
դործը ոչ միայն իւր ամբողջութեան, այլ իւր
զանազան մասերուն մէջ իսկ՝ հետեւ է մի-
ակ հեղինակի մը երկը ըլլալէ: Անկարե-
ւի է ժխտել հոգեկան խառնուածքի, մտա-
ւոր լիճակի, զգացմանց, ձգտումներու հա-
յեցողութեան, զարգացման աստիճանի,
կրթութեան կերպի եւ գաստիարակութեան
տարբերութիւնները, որոնցմով իւրաքան-
չիւր դրքի հեղինակ կը զատորոշուի միւս-
ներէն: Մինչ Պօղոսի թուղթերը անոր բու-
ռն ընաւորութիւնը ցոյց կու տան, Յով-
հաննէսիները անոր քաղցր հոգին կը
պարզեն: Ասկէ հարկ կ'ըլլայ հետեւցնել թէ
եթէ Աստուած նոյնիսկ ինքը անոնց թելադ-
րած ըլլայ իրենց խօսքն ու ոճն ալ, պէտք չէ
սեղմած՝ կաշկանդած ըլլայ անոնց ինքնու-
թիւնը. ընդհակառակը, ներշնչումը՝ ա-
ռանց ինքն իւր մէջ այլայլուելու, ինքը
պէտք է ազդուած ըլլայ հեղինակին սեփա-
կան հանգամանքներէն, անոր ձեւին մէջ
կերպարանուելով:

Երբորդ նկատելի կէտը այն է, որ եր-
բեմն տարբեր հեղինակներէ տարբեր կերպով

յառաջ բերուած կը գտնուի պատմական
խօսք մը, որ անշուշտ ի սկզբան մէկ ձեւով
միայն պէտք է ըսուած ըլլայ, եւ որուն կա-
րեւորութիւնն ալ կը պահանջէ որ մէկ ձե-
ւով պահուած ու աւանդուած ըլլայ: Այս-
պէս է Քրիստոսի վերջին ընթրիքին մէջ
հացին ու բաժակին մասին ըսած Յիսուսի
խօսքը, զոր տարբեր ձեւերով յառաջ կը
բերեն Աւետարանիչք ու Պօղոս: Այսպէս,
ըստ Մատթէոսի, «Առէք, կերայք, այս է
մարմին իմ... Արդէք ի դմանէ ամենեքին,
զի այդ է արիւն իմ նորոյ ուխտի, որ ի վե-
րայ բազմաց հեղանի ի թողութիւն մեղաց»
(Մատթ. ԻԶ 26-28): Ըստ Մարկոսի, «Առէք,
այդ է մարմինն իմ... Այս է արիւն իմ նո-
րոյ ուխտի, որ փոխանակ բազմաց հեղանի»
(Մրկ. ԺԴ 22-24): Ըստ Ղուկասու, «Այս է
մարմին իմ որ վասն բազմաց տուեալ...
Այս բաժակ է նոր ուխտ իմով արեամբ վա-
որն բազմաց հեղույ» (Ղուկ. ԻԲ 19-20):
Ըստ Պօղոսի, «Այս է իմ մարմին, որ վասն
ձեւ... Այն բաժակ նոր ուխտ իմով արե-
ամբ» (Ա. Կորնթ. ԺԱ 24-25):

Երբորդ նկատելի կէտն է այն թէ սրբա-
զիր հեղինակներն իրենք իսկ կը վկայեն թէ
մարդկօրէն աշխատանքով է որ յօրինած են
իրենց գիրքերը, ի հարկին ուրիշներէ իսկ
քաղելով զանոնք: Այսպէս, Բ Մակարայեց-
ւոց հեղինակը կ'ըսէ. «Ձայն ամենայն որ
ինչ միանդամ ի ձեռն Յասոնեայ Կիւրենաց-
ւոյ ի հինգ զլուխս զպրութեան ցուցեալ է,
զայն ամենայն ջանացաք ի մի զլուխ հրո-
վարտակիս կարճ ի կարճոյ ցուցանել»: Ա-
պա, յայտնելէ վերջ համառօտ գրելուն նը-
պատակը, կ'աւելցնէ. «Եւ մեզ որ զաշխա-
տութիւնս զայս յանձն առաք վասն համա-
ռօտ բանիս, մի գիրքին բան համարեալիք
կամ սակաւ քրտանց կամ տքնութեանց ար-
ժանի» եւայլն (Բ Մակ. Բ 24-27): Բայց

որպէսզի մեր նկատողութիւնները միայն երկրորդական գրքի մը առթիւ չլինին, կը յիշենք չորրորդ Աւետարանէին խօսքը: «Եւ որ ետեան՝ վկայեաց, եւ ճշմարիտ է վկայութիւն նորա» (Յովհ. ԺԹ 35): Կը յիշենք Ղուկասոս խոստովանութիւնը թէ իր գործը գրած է յաւանդութեանց քաղուած վկայութեանց համեմատ. «Բանդի բազումք յօժարեցին վերստին կարգել զպատմութիւն վաւրն իրացն՝ հաստատելոց ի մեզ, որպէս աւանդեցին մեզ՝ որք ի սկզբանէ ակնատեսք եւ սպասաւորք եղեն բանին: Կամ եղև եւ ինձ՝ որ ի սկզբանէ գհեա երթեալ էի ամենայնի՝ ճշմարտութեամբ, կարգաւ գրել» (Ղուկ. Ա 1-3): Նկատելի է դարձեալ որ սրբագիր հեղինակներէն իւրաքանչիւրը պատմական իրաց մասին այնչափ եւ այնպէս կը գրէ՝ որքան եւ ինչպէս տեղեկացած էր ինքը, ի լրոյ եւ կամ տեսնելով: Արդ, այս բոլորէն կը հասկցուի թէ Աստուածաշունչի մատենագիրները իրենց գրածներուն մէջ ամէն բանի համար եւ անընդմիջապէս Աստուծմէ չէ որ թելադրուած են, այլ՝ իրենց գիտցածը գրած են ԵՐԿԻԻՊԱՄ ԲԶՊԱՅՄԱՄԻ:

Դիտելի է նմանապէս որ եթէ բառերն ու խօսքերը աստուածային թելադրութեան արդիւնք եղած լինէին սրբագիր հեղինակներուն մօտ, ստիպուած պիտի լինէինք միայլ բնագիրները նկատել Աստուածաշունչ, իսկ թարգմանութիւնները ոչ միայն պիտի չլինէին ընդունելի, այլ նաեւ պիտի նկատուէին խոտելի, ինչ որ չէ եղած երբեք: Բոլոր քրիստոնեայ ազգերը միշտ պատուած են Աստուածաշունչի թարգմանութիւնները, Հրեաներն իսկ յարգալից եղած են անոնց մասին: Ու Նոր Կտակարանի սրբագիր հեղինակները Հինէն մէջբերումները Եօթանասնից թարգմանութենէն է որ կը կատարեն:

Եւ վերջապէս, պէտք է նկատի ունենալ թէ աստուածաշնչութիւնը կամ աստուածային ներշնչութիւնը ինքնին չէ բնաւ եւ երբեք չէ ալ նկատուած նոյն՝ աստուածային յայտնութեան հետ: Յայտնութեամբ մարդ կ'իմանայ իր զիտցածը: Աստուածային յայտնութիւնը կ'ընդունինք մարդաբէական եւ վարդապետական խնդրոց, եր-

բեմն նաեւ պատմական անձանօթ գործոց առթիւ, իբրեւ զեկուցում չզիտցուած բաներու: մինչ ներշնչութիւնը ոգևորութիւնն է, զոր մարդ կ'ունենայ անձնական հմտութեամբ կամ որեւէ կերպով՝ զիտցած բանի մը վրայ գրած կամ խօսած տունը:

161- ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՆԵՐՇՆՉՈՒԹԵԱՆ ԷԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ. - Վերեւ յառաջ բերուած նկատողութիւններէն վերջ, զըժուար չէ այլեւս խորհիլ թէ աստուածաշնչականութեան էական պայմանները պէտք է համարուին նախ՝ աստուածային բացասական հովանաւորութիւնը, որով զրոյր զերծ կը մնայ սխալանքներէ, յետոյ՝ մտքի զբաղան լուսաւորութիւնը, իմաստը քաջ ըմբռնելու, լաւ միտք պահելու եւ անթերի արտայայտելու համար զայն: Այս երկրորդ պայմանին անհրաժեշտութիւնը շուտով կ'ըմբռնենք, եթէ դիտենք թէ սրբագիր հեղինակներէն շատերը, որոնք մտաւորական զարգացման տեսակէտով չափաւոր կարողութեան տէր անձինք կը թուին եղած ըլլալ, պիտի չկարենային՝ եթէ միայն իրենց սահմանափակ կարողութիւններուն ապաւինած լինէին, ոչ յատկօրէն վերահասու լինիլ իրենց գրած պատմութեանց, աւանդած վարդապետութիւններուն եւ յայտնած բարոյական տեսութիւններուն, ոչ ալ մանաւանդ այնքան հեղինակօրէն պիտի կարող ըլլային փոխանցել զանոնք այլոց: Իբրեւրորդ եւ վերջին պայման հարկ է մատնանշել զրելու ատեն աստուածային ազգեցութեամբ կատարուած իրական առաջնորդութիւնը, զոր կրնանք նաեւ թելադրութիւն կոչել, եւ որ կը կատարուի թէ կամբ զրելու մղելով եւ թէ մտքին ցոյց տալով գրելի բաները: Յայտնի է թէ այսպիսի թելադրութիւն մը չի ջնջեր ոչ բանական կամքին ազատ գործողութիւնը եւ ոչ ալ կամքի ազատութիւնն ինքնին:

Բացասական հովանաւորութեան, զբաղան լուսաւորութեան եւ իրական թելադրութեան այս երեք պայմաններով կարելի է բացատրել արդարեւ Սուրբ Գրոց աստուածաշնչականութիւնը. վիճակ՝ որուն մէջ իրարու կ'ընթացակցին աստուածային եւ մարդկային ներգործութիւնները, աստուա-

ծային ներդործութեան ուղղակի առարկաները լինելով իրերը եւ իմաստները, իսկ մարդկային ներդործութեան (որ մասամբ միայն կը մասնակցի իրերուն եւ իմաստներուն) ուղղակի առարկաները լինելով խօսքերն ու բառերը: Աւերման ներշնչութիւն կամ ապտուածանչութիւնը ըսելով պիտի հասկնանք այն յատուկ անդհեցութիւնը որ աստուածային ներդործութեամբ կը կատարուի սրբազիր հեղինակներուն վրայ՝ թելադրութեամբ, լուսաւորութեամբ եւ հովանաւորութեամբ, ուղիղը գրելու եւ գէպի անուղիղը չդալթելու համար:

Սուրբ Գրոց աստուածանշականութիւնը սահմանելէ վերջ, կը մնայ հիմա հաստատել զայն իրր ճշմարտութիւն:

162. -- ԱՍՏՈՒԱԾԱՆՆԶՈՒԹԵԱՆ ՓԱՍՏ. -- Սուրբ Գիրքի աստուածանշութեան իսկական եւ հիմնական փաստը ինքնաբերաբար յառաջ կու գայ քրիստոնէական կրօնի վերաբերմամբ հաստատուած ճշմարտութիւններէն: Ինչպէս որ աստուածաբանութեան զազափարն է որ կ'առաջնորդէ զմեզ ուղղակի կրօնի գոյութեան համոզումին, կրօնի զազափարը՝ յայտնութեան, յայտնութեան զազափարը՝ քրիստոնէութեան, քրիստոնէութեան զազափարը՝ եկեղեցիին, նոյնպէս Ս. Գրոց աստուածանշութեան կամ քրիստոնէական եկեղեցւոյ գոյութեան աստուածային ներշնչութեան զազափարը այնքան սերտ կերպով միացած է քրիստոնէական կրօնի եւ եկեղեցւոյ հետ, որ քրիստոնէութիւնը իսկապէս չի կրնար ճշմարիտ լինիլ՝ առանց իր գիրքերուն Աստուածաշունչ լինելուն:

Քրիստոնէական կրօնի քրիստոսական գրոց աստուածային ներշնչութիւնը անընդհատական եւ անսահմանական համոզումն է ըմբանդակ քրիստոնէութեան. այնպէս որ չէ եղած եւ չկայ քրիստոնեայ մը որ տարակուսի այս մասին: Եթէ այսպէս չլինէր, այն ատեն հարկ պիտի լինէր որ ընդունէինք թէ ներքին եւ արտաքին բոլոր նշաններով հաստատուած ճշմարիտ կրօնը իր մէջ կը պարունակէ ոչ-ճշմարիտ հիմ մը. ու ապիկա պիտի ըլլար սոսկալի կերպով հակասական բան մը: Հետեւաբար, բոլոր այն

փաստերը, որոնք կը հաստատեն կրօնն ու եկեղեցին, միանգամայն կը լինին փաստերը Աստուածաշունչ Գրոց, կամ, ուրիշ խօսքով, Աստուածաշունչ Գիրքը կը հաստատուի իշխանութեամբ Քրիստոսի եկեղեցիին եւ աւանդութեամբ Քրիստոսի կրօնքին, որոնք հաստատուած են արդէն:

Միւսնոյն փաստը ուրիշ սեպտութեամբ մըն ալ կրնանք ներկայացնել: Աստուծոյ եղած ճշմարիտ յայտնութիւնը, ինչպէս հաստատեցինք արդէն, եղելութիւն լինելէն վերջը չէր կրնար մարդոց ձեռքը մնալ, այլ՝ աստուածային հովանաւորութեան, որուն կը պատկանի ճշմարիտ յայտնութեան ճշմարիտ պահպանութեան գործը: Այս փաստով ցոյց տուինք այն ատեն եկեղեցւոյ ուսուցչական իշխանութեան կամ գրական անսխալութեան ապահովութիւնը: Արդ, նոյն փաստը մեզի կը ծառայէ նաեւ ցոյց տալու եկեղեցւոյ պաշտօնական գրութեանց ապահովութիւնը կամ եկեղեցւոյ Գիրքերուն անսխալութիւնը, զոր ուրիշ բառով կը կոչենք աստուածանշութիւնը:

Միայն պէտք է նկատել որ եկեղեցւոյ համար աւելորդ սեպեցինք ներշնչութեան պայմանը, մասնորէ բացասական հովանաւորութեան պայմանը բաւական էր եկեղեցիէն բխած ուսուցչական իրական ապահովութեան համար, զի հոն աւանդութիւնը, իշխանութիւնը եւ համայնական համաձայնութիւնը գուցենթաց միջոցներ էին ճշմարտութեան պահպանումին համար. իսկ այդ պայմանները չեն կրնար ճշմարտութիւն մէկ անհատական անձի մը վրայ, որ պաշտօնապէս արձանագորդ աստուածային ճշմարտութիւնները. ուստի եւ սրբազիր հեղինակներուն համար անհրաժեշտ է դրական ներշնչութիւն՝ ճշմարիտ յայտնութեան ճշմարիտ պահպանումին համար:

Այսպէս, աստուածային ճշմարտութիւնը որ մի է իր էութեանը մէջ եւ որ մարդոց կը յայտնուի իրենց գերագոյն նպատակին հասնելու համար, կը կոչուի եւ է վարդապետութեան վերաբերմամբ՝ յայտնութիւն, սրբազիրներուն վերաբերմամբ՝ ներշնչութիւն եւ եկեղեցւոյ վերաբերմամբ՝ հովանաւորութիւն:

163.- ԱԻԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ՓԱՍՏ.- Նոր կրտակարանին համար՝ քրիստոնէական աւանդութենէն, իսկ Հինին համար՝ Հրեաներուն աւանդութենէն քաղուած փաստը մեծ ուժ ունի: Եւ սակայն, քանի որ աւանդութիւնը հիմնուած է Աստուծոյ խօսքին վրայ, որ է նոյն ինքն Սուրբ Գրոց պարունակութիւնը, անկէ քաղուած փաստն ալ կատարեալ պիտի չլինէր՝ եթէ չլրացուէր կրօնի եւ եկեղեցւոյ ճշմարիտ փաստովը: Աւանդութեան փաստը պարզապէս կը զօրէ աւելի Աստուածաշունչ Գրքին կանոնը հաստատելու քան թէ Աստուածաշունչի պարզ էութիւնը հաստատելու համար:

Չենք ձեռնարկեր հոս յոռաջ բերել աւանդութեան ցուցմունքները, որոնք յայտնի են, եւ որոնք միանգամայն փաստ լինելով Աստուածաշունչ Գրոց փաւերականութեան՝ Աստուածաբանական գիտութեանց ուրիշ մէկ մասին մէջ կ'աւանդուին:

164.- ՆԵՐՔԻՆ ՓԱՍՏ.- Ունինք դեռ ուրիշ փաստ մըն ալ, Սուրբ Գիրքէն նոյնիսկ առնուած, որ կրկին կերպով կը թացատրուի: Առաջինն է՝ Ս. Գիրքին վրայ ընդհանուր տեսութիւնը, որ յայտ յանդիման կերպով ցոյց կու տայ իր աստուածաշնչութիւնը՝ իր ոճէն, հոգիէն, պարունակութենէն եւ դօրութենէն: Բողոքականներ ամենազլխաւոր կը նկատեն այս փաստը եւ կ'անուանեն «Համ կամ Ճաշակ Աստուածաշնչականութեան»: Բողոքականաց կողմէ այս փաստին քննադատուած գերադասութիւնը այն կրկին սկզբունքներէն է զորս ունին առնօնք եւ որոնցմէ մին է Ս. Գիրքը ընդունիլ իբրեւ միակ եւ այլամերժական կանոն հաւատոյ. իսկ միւսը, հետեւորդ առաջինին՝ մերժել Եկեղեցւոյ հաստատութիւնն ու իշխանութիւնը: Բայց մենք որ Եկեղեցւոյ մասին մեր տեսութիւնը արդէն պարզեցինք, պէտք չունինք այդ փաստին եւ կրնանք ընդունիլ զայն պարզապէս իբրեւ յաւելութեան հաստատութիւն՝ պարզաբանելու համար զլիաւոր սկզբունքը:

Սուրբ Գիրքէն առնուած միւս փաստը կը հաստատուի նոյն ինքն Ս. Գիրքէն կոչուած վիպութեանց վրայ: Պօղոս Ս. Գիրքը կը կոչէ «Ամենայն գիրք աստուածաշունչը

եւ օգտակարք, ի մարդապետութիւն են՝ եւ ի յանդիմանութիւն եւ յուղղութիւն եւ ի խրատ արդարութեան» (Բ Տիմ. Գ 16): Թէպէտ Պօղոս կ'ականարկէ Հին Կտակարանին, սակայն նոյն է սկզբունքը Նոր Կտակարանի վերաբերմամբ եւս: Պետրոս կ'ըսէ. «Ի հոգւոյն սրբոյ կրեալք՝ խօսեցան մարդիկ յԱստուծոյ» (Բ Պետ. Ա 21): Խօսուածին համար ըսուածը ճիշդ է նաեւ գրուածին համար: Պետրոս կ'ըսէ զարձեալ. «Պարտ է կատարել զորոյն, զոր յառաջագոյն ասաց Հոգին Սուրբ ի բերանոյ Դաւթի» (Գործ. Ա 16) ու կ'ականարկէ Սաղմոսի խօսքին՝ «Որ ուտէր ընդ իս նա արար ինձ խաբէութիւն» (Սաղմ. Խ 40): Ու եթէ Դաւիթ ներշնչութեամբ գրած չըլլար, Պետրոս պիտի չկարենար ըսել թէ Հոգին Սուրբ էր որ կը խօսէր Դաւթի բերանով: Յովհաննու Կարապետի հայրը՝ Զաքարիա եւս նոյն իմաստով կ'ըսէր. «Որպէս խօսեցաւ բերանով սրբոցն՝ որք յաւիտենից՝ մարգարէք նորա էին» (Ղուկ. Ա 70):

165.- ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆԵՐ.- Հին եւ Նոր Կտակի Սուրբ Գրոց աստուածաշնչութեան դէմ եղած առարկութեանց զլիաւորն այն է թէ չկայ կրօն մը որ չկարծէ ունենալ Աստուծմէ ներշնչուած գիրքեր: Ուստի, ինչպէս չենք ընդունիր հեթանոս Պարսից, Հնդկաց, Մահմետական Արարներու եւ ուրիշներու անուանեալ սուրբ գիրքերը, պէտք չէ նաեւ ընդունինք Հրէից եւ քրիստոնէից գիրքերը:

Սակայն այս պատճառաբանութիւնը անարժէք է բոլորովին. կարելի է միթէ մերժել ճշմարտութիւն մը՝ որովհետեւ շատ ստույգութիւններ կան, որոնք ոմանց կողմէ իբրեւ ճշմարտութիւն կ'ընդունուին: Ասոր համար էր որ մենք ըսինք արդէն թէ զլիաւոր փաստը այն է՝ որ կը հիմնուի քրիստոնէական Եկեղեցւոյ վրայ: Քրիստոնէական Եկեղեցիին ի նպաստ եղած ներքին եւ արտաքին նշանները յայտնի եւ հաստատուն են. եւ ինչպէս ճշմարիտ կրօնը ի բաց կը մերժէ ոչճշմարիտ կրօնները, նոյնպէս եւ ճշմարիտ Աստուածաշունչը ի բաց կը մերժէ ոչճշմարտները:

Ուրիշ առարկութիւն մը եւս կը հետեւ-

ցուի այն դժուարութիւններէն, որոնք կը ծնին Ս. Գրոց խօսքերէն եւ որոնք կը թուին երբեմն պարունակել սուտ եւ սխալ բաներ, կամ կ'երեւին հակասական: Ս. Գրոց բոլոր տողերն ու բառերը, մինչեւ անգամ նշանախեցերն ու կէտադրութիւնը այնքան մանր զննութեանց ու քննութեանց առարկայ եղած են հակառակորդներու եւ ողջամիտ մեկնողներու կողմէ, որ կարելի է ըսել թէ չը կայ դժուարութիւն մը որ առարկայ եղած չըլլայ ուշադիր քննութեան: Սուրբ Գրոց մեկնարանութեան կը պատկանի այս մասին մանրամասնեալ ցուցակներ կազմել՝ հաստատելու համար այդ առարկութեան որքան անհիմն ըլլալը: Մենք կը բաւականանանք բնելով հոս թէ չկայ դժուարութիւն մը որ նկատի առնուած չըլլայ, ու չկայ նոյնպէս նկատի առնուած դժուարութիւն մը որ լուծուած չըլլայ ուղղութեամբ, արագութեամբ կամ գոնէ մտահանելի հաւանականութեամբ:

166.— ՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ
— Բողոքականները առարկութիւն կ'ընեն այն գլխաւոր փաստին դէմ զոր յառաջ բերին իրրեւ հիմնական փաստ, եւ որով ցոյց տուինք Ս. Գրքին աստուածաշնչականութիւնը՝ քրիստոնէական եկեղեցւոյ զօրութեամբ: Կ'առարկուի թէ տրամաբանութեան համեմատ, անհիմն ու սխալ է երկու բաներ փոխադարձաբար իրարմով ապացուցանելու ձեւը, որով ապացուցանելին ապացոյց կ'ըլլայ եւ ապացոյցը՝ ապացուցանելի: Մենք արդէն իսկ ըսինք թէ Ս. Գրքը կը գործածենք մեր փաստարկութեանց մէջ, սակայն անոր միշտ նոյն ուժը եւ նոյն զօրութիւնը չենք վերագրեր, եւ նոյն եղանակաւ չենք նկատեր զայն: Նախ, երբ ճշմարիտ յայտնութեան վրայ խօսեցանք, յառաջ բերինք Ս. Գրքը իրրեւ պարզապէս վաւերական պատմութիւն, եւ անով ցոյց տուինք թէ ճշմարիտ յայտնութիւնը՝ քրիստոնէական յայտնութիւնն է: Յետոյ, խօսելով քրիստոնէական յայտնութեան մասին, ներկայացուցինք Ս. Գրքը իրրեւ վաւերական տեղեկագիրք, եւ անով ցոյց տուինք թէ քրիստոնէութիւն է եկեղեցի եւ կազմակերպեալ ընկերութիւն իր բոլոր յատկութիւններով ու տարրերով: Իսկ քրիստոնէական ե-

կեղեցին հաստատելէ ետք էր միայն որ ձեռնարկեցինք ապացուցանելու Ս. Գրքին աստուածաշնչականութիւնը՝ եկեղեցիէն քաղուած փաստով: Այս կարգի պատճառաբանութեան մէջ տրամաբանական ոչ մէկ մոլորութիւն կայ, վասնզի թէ եւ Ս. Գրքը ծառայեց մեր ապացուցութեան համար, բայց ծառայեց իր զանազան յատկութեանց համեմատ, իրրեւ վաւերական պատմութիւններ կամ վաւերական տեղեկագիրք քրիստոնէութեան, կամ իրրեւ աստուածաշնչուած զրութիւններ: Այս վերջին հանգամանքը հաստատելէ վերջ միայն պիտի դործածենք զայն իրրեւ իսկապէս Աստուծմէ ներշնչուած գիրքեր՝ հաստատելու համար քրիստոնէական հաւատքին զերբնական ճշմարտութիւնը: Ապացուցանելին ապացոյցին հետ շփոթելու անտեղութիւնը աւելի կը տեսնուի Բողոքականաց զրութեան մէջ, զի անոնք եկեղեցւոյ հաստատութիւնն ու իշխանութիւնը ուրանալէ վերջ՝ ա'լ չունին ուրիշ փաստ աստուածաշնչութիւնը հաստատելու համար, բայց միայն աւանդութիւնը, կամ յստակ յայտնութիւնը՝ կամ նոյնինքն Սուրբ Գրքը: Արդ, ինչպէս պիտի տեսնենք իր տեղը, աւանդութիւնն ա'լ կը մերժեն անոնք, իսկ յստակ յայտնութիւն չկայ Սուրբ Գրքին համար, զի յայտնութիւնը խօսքով եղած է, եւ յայտնեալ վարդապետութիւնը զմեզ կը տանի եկեղեցիին: Իսկ Ս. Գրքը արդարեւ թէ՛ ապացուցանելի եւ թէ՛ ապացոյց կ'ըլլար, եթէ աստուածաշնչութիւնը հաստատելու համար ուրիշ ապացոյց չունենայինք:

167.— ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆԸ
— Ս. Գրոց աստուածաշնչութիւնը ընդհանրապէս հաստատելէ ետք, պէտք է ցոյց տալ նաեւ թէ ո՞ր գիրքերն են աստուածաշունչ, այսինքն խօսիլ Ս. Գրոց կանոնի մասին: Այս գլուխին սկիւրը մենք յառաջ բերինք անունները բոլոր այն գիրքերուն, որոնք այլեւայլ ցուցակներու մէջ յիշատակուած են եւ որոնք չորս խումբերու բաժնեցինք. Նախականոնք, Երկրորդականոնք, Պարականոնք եւ Տարականոնք: Այս վերջին երկուքը չեն կրնար իրր Աստուածաշունչ յիշուիլ, զի չունին սու-

169.- ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ Ս. ԳՐՈՑ.- Ս. Գրոց կանոնի խնդիրէն ետք կու գայ Ս. Գրոց մեկնութեան հարցը: Ինչպէս բացատրեցինք երկարօրէն, Աստուածաշունչը մարդկային գործ մըն է իբրեւ գրուածք, խօսք ու բառ. օրինակներու հարադատութիւնը, գլուխներու եւ համարներու բաշխումը, եւ կէտադրական տրոհմունքները մանաւանդ՝ բացարձակապէս մարդկային գործեր են: Այս պատճառաւ, բոլոր այն կանոնները որոնք կ'օգնեն ընդհանրապէս գիրքերու մեկնութեան եւ հասկացողութեան, կ'օգնեն նմանապէս Ս. Գիրքի մեկնութեան եւ հասկացողութեան: Ուստի, մեկնաբանութեան գիտութիւնը կ'աւանդէ նաեւ մեկնութեան ընդհանուր կանոնները:

Սակայն Ս. Գիրքը բնութեամբ շատ կը տարբերի ուրիշ գիրքերէ. այդ տարբերութիւններն եւ գլխաւորաբար.

ա) Կրօնական պարունակութիւն, թէ՛ առական եւ թէ՛ բարոյական մասամբ:

բ) Գերբնական յայտնութիւն թէ՛ բնական եւ թէ՛ գերբնական ճշմարտութիւններու:

գ) Աստուածաշունչութեան յատկութիւն, զոր ցոյց տուինք արդէն:

դ) Ասացուածներու ճոխութիւն, որ արդիւնք է թէ՛ գերբնական ծագումին, թէ՛ յոյժ հնութեան եւ թէ՛ ինքնուրոյն ոճին:

Արդ, մեծամեծ տարբերութիւնները որոնք կան Ս. Գրոց եւ ուրիշ գիրքերու միջեւ, ցոյց կու տան յատուկ մեկնաբանութեան մը հարկին անհրաժեշտութիւնը:

Եկեղեցւոյ մասին խօսած ատեն ցոյց տրւինք թէ անիկա իշխանութիւն ունի, թէ աւուր այդ իշխանութիւնը վարչական եւ ուսուցչական է միանշանայն, թէ ուսուցչական իշխանութիւնը պէտք է ունենայ իրական ապահովութիւն, եւ թէ իրական ապահովութեան համար անիկա պէտք է ունենայ իրական անոխալութիւն: Արդ, այդ ամէնը կապ ունին յայտնութեան աւանդին հետ, որ Ս. Գիրքն է նոյնիսկ, ըլլալով յայտնութեան աւանդին զէթ գլխաւորագոյն եւ պատուականագոյն մասը: Այդ պատճառաւ, Ս. Գրքին պարունակութիւնը չի կրնար օտար կամ անջատ համարուիլ յայտնութեան աւանդին, եւ ինչ որ ամբողջին

համար կ'ըսուի, մասին համար եւս կ'ըսուի:

Արդ, համառօտ եւ զիւրին պատճառաբանութեամբ մենք ցոյց կու տանք թէ Եկեղեցւոյ ուսուցչական անոխալ իշխանութիւնը կը տարածուի նաեւ Ս. Գրոց մեկնութեան այս իմաստին վրայ, կամ թէ՛ Ս. Գիրքը իր մեկնութեամբը եւ իմացուածովքը չի կրնար դուրս մնալ ուսուցչական գերագոյն իշխանութենէն եւ կամ ձգուիլ մասնաւոր անհատի մը ձեռքը, այնպէս որ ամէն մէկը կարող զգայ ինքզինք ուղածին պէս հասկնալ զայն եւ ուղած կերպով կրօն ու յայտնութիւն կազմել, եւ Քրիստոսի յայտնած վարդապետութիւնը ուղած կերպով փոփոխել: Այս եւ այսպիսի ուրիշ անտեղութիւններ բացատրեցինք Եկեղեցւոյ ուսուցչական իշխանութեան մասին խօսած ատեն:

Յայտնի է ուրեմն թէ Ս. Գրոց մեկնութիւնը պէտք է կատարուի համաձայնութեամբ յայտնութեան եւ աւանդին միւս աւելիւրներուն, որոնք են Եկեղեցին եւ աւանդութիւնը:

170.- ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ.-

Արեւմտեանները, այսինքն Հռոմէականները եւ Բողոքականները, այս մասին երկու ծայրայեղ դրուիւթեանց մէջ կ'իյնան: Առաջինները կ'ուզեն ամէն բան վերադրել Եկեղեցւոյ եւ աւանդութեան, այնպէս որ զրբեթէ ոչինչ կը մնայ Ս. Գիրքին՝ զոր իրենց ուղած կերպով կը բռնադրօսեն. իսկ երկրորդները ընդհակառակը, ամէն բան կը վերադրեն Ս. Գրոց, առանց Եկեղեցւոյ եւ աւանդութեան գործակցութեան, կենդանի եւ գործօն իշխանութիւնը ոչնչացնելու եւ յայտնութեան աւանդը անձնիւր անհատի քմահաճ կամքին մատնելու աստիճան:

Հայաստանեայց Ուղղափառ Եկեղեցին կը ճանչնայ մի եւ միակ յայտնութիւն մը, որ է ուղիղ եւ ճշմարիտ վարդապետութիւնը քրիստոնէութեան, եւ զայն կ'ընդունի յանձնուած պահպանութեանը երեք աղբիւրներու կամ միջնորդներու, որոնք են Ս. Գիրքը, Եկեղեցին եւ բանական աւանդութիւնը: Ու այս իսկ պատճառաւ երեք միջոցներէն եւ ոչ մին կ'անջատէ միւսներէն, այլ իբրեւ ճշմարիտ վարդապետութիւն՝ գերագոյն կանոն ցոյց կու տայ երեք աղբիւրներուն եւ

միջնորդներուն զուգրնթաց զօրութիւնը : Հետեւաբար, Ս. Գիրքը կը հասկնայ ու կը մեկնէ Եկեղեցւոյ եւ աւանդութեան կանոններուն համեմատ : Արդ, այս մեծ սկզբունքին կանոնները կ'աւանդէ Ս. Գրոց մեկնաբանութեան գիտութիւնը :

171. — Ս. ԳՐՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ — Համառօտ կերպով խօսինք նաեւ Ս. Գրոց թարգմանութիւններու մասին, որովհետեւ կարեւոր եւ ընդարձակ տեղեկութիւնները Քննարանութեան մէջ կը տրուին, որ թարգմանութիւններու հետ կը խօսուի նաեւ Ս. Գրոց բնագրական լեզուներուն մասին :

Բնագրական լեզուներն են բուն եբրայեցերէնը՝ Հին Կտակարանի բոլոր Նախականոններուն եւ երկրորդականոններէն ոմանց համար :

Ստորին եբրայեցերէնը, Ասորա-Քաղղերէն կոչուած, երկրորդականոններէն ոմանց համար :

Յունարէնը՝ Հին Կտակարանի քանի մը գիրքերուն եւ Նոր Կտակարանի գրեթէ բոլոր գիրքերուն համար :

Իսկ թարգմանական լեզուներուն մէջ հրեանոցն է յունարէնը, որով կատարուած են Եօթանասնից կամ Աղեքսանդրեան թարգմանութիւնը Քրիստոսէ առաջ, եւ Ալիւզասինը, Սիմաքոսինը եւ Թէոփոլոսինը՝ Քրիստոսէ ետք :

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

Թարգմանութեանց վերաբերեալ երկու խնդիրներ կան :

Առաջինը այն է՝ թէ կարելի՞ է թարգմանութիւնները իրրեւ բուն Աստուածաշունչ Գիրքեր ընդունիլ :

Այս մասին հաստատական է մեր պատասխանը : Որովհետեւ կը տեսնենք որ այդ սովորութիւնը հաստատապէս ընդունուած է բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիներէն, որոնք Աստուածաշունչ Գիրքերը իրենց գրական լեզուներով թարգմանելով կը կարդան իրենց պաշտամունքներու միջոցին, եւ կը պատւեն ու կը համբուրեն իրենց թարգմանեալ Ս. Գրոց մատեանները՝ մինչեւ իսկ չտես

ժամանակագրական կարգով երկրորդն են ասորերէնը եւ քաղղերէնը, որոնք երկրորդ եւ երրորդ դարերուն են կատարուած :

Յետոյ կու գան հայերէնը եւ լատիներէնը՝ Ե Դարուն սկիզբը :

Ապա կու գան եգիպտերէնը (որ զպտերէնն է), եթովպերէնը, արաբերէնը, պարսկերէնը եւ վրացերէնը՝ Ե եւ 2 Դարերուն :

Ամենէն վերջ կու գայ սլաւոներէնը, Թ Դարուն, որ եւ կը փակէ Հին թարգմանութիւններու շարքը :

Այս թարգմանութիւնները յարգի են Եկեղեցւոյ մէջ, եւ փոխադարձաբար կը ծառայեն բացայայտելու եւ մեկնարանելու նոյնիսկ բնագիրներուն զօւարին կէտերը :

Նոր լեզուով թարգմանութիւնները ոչ կատարուեցան, այսինքն Բողոքականութեան ծագելէն ետք, երբ Տեստեանեան ազգերը ուղեցին թօթափել լատիներէնը՝ որ մինչեւ այն ատեն համարուած էր ծիսական լեզու բովանդակ Արեւմտեան Եկեղեցիներուն մէջ : Այդ շարժումը առիթ տուաւ Հրոսոմէական ազգերուն ալ հետզհետէ թարգմանել Ս. Գիրքը ամէն մէկ լեզուի, եւ յետոյ գրեթէ մրցում մը տեղի ունեցաւ աստուածաշնչական զանազան ընկերութիւններու միջեւ՝ Ս. Գիրքը բազմաթիւ լեզուներու թարգմանելու :

Իրենց արիւնը թափած են անոր պաշտպանութեան համար :

Միեւնոյն բանը կը հաստատուի նաեւ Հրէից օրինակով. անոնք իրենց զաղթափայրերուն մէջ, մանաւանդ Եգիպտոս, պէտք զգացին յունարէն լեզուով Ս. Գիրք ունենալու. հետեւաբար Եօթանասնից թարգմանութիւնը կատարելով մեծ խնամքով, զայն կը պատուէին բնագիրին հաւատար :

Ի վերջոյ կը տեսնենք նաեւ թէ Նոր Կրտակարանի սրբագիր հեղինակները իրենց գիրքերը գրած ատեն Եօթանասնից թարգմանութիւնն է որ կը գործածեն իրր Սուրբ Գիրք, եւ Հին Կտակարանէն մէջբերումներ

Բայց այդ պատիւը Հին Թարգմանութիւններուն է որ պէտք է ընծայենք, որովհետեւ անոնք նախ՝ աւելի խնամքով եւ երկիւղածութեամբ կատարուեցան, յետոյ՝ ժամանակով աւելի մօտ էին յայտնութեանց եւ աւանդութեանց, ապա՝ ո՛չ թէ հակառակութեան, այլ հոգեւոր նպատակաւ կատարուեցան, եւ վերջապէս՝ հաստատուած են նախնի հարց եւ վարդապետաց եւ ժողովներու, որ է ըսել՝ եկեղեցւոյ հեղինակութեամբ եւ վկայութիւններով:

Երկրորդ խնդիրն այն է թէ պէ՞տք է Ս. Գիրքը որեւէ լեզուի Թարգմանել կամ անգամ մը Թարգմանուած լեզուով կրկին Թարգմանել: Ըստ մեզի, ոչ մէկ անպատեհութիւն կայ այդ տեսակէտով, որովհետեւ նորերը էութեամբ կը նոյնանան Հիներուն հետ, որոնց նպատակն է դիւրացնել աստուածային յայտնութեան հասկացողութիւնը այն ազգերուն մէջ՝ որոնք քրիստոնէութիւնը ընդունած էին եւ ստիպուած էին իրենց լեզուներով Սուրբ Գիրք ունենալ:

Պէտք է գիտել միայն թէ ատկէ երբեմն դորձնականին մէջ այնպիսի անպատեհութիւններ յառաջ կու գան, որ նոր Թարգմանութիւնը աւելի վտանգաւոր կը դառնայ քան օգտակար: Շատ անգամ Թարգմանիչները հակառակութեան եւ նորասիրութեան կերքերէ յուզուած, Աստուածաշունչին խօսիլ կու տան այնպիսի բաներ՝ զորս իրենք կ'ուզեն ըսել եւ լսել: Երբ մէկը ունի այսպիսի վտանգներու դէմ զգուշաւորական վերաբերմունքի լրջութիւն, կը գործէ եկեղեցական իշխանութեան հետ միաձայն, երբեք իր միտքը չի խառներ Ս. Գիրքի միտքին, եւ անոր պարզ իմաստներուն տեղ մեկնութիւններ եւ հակացողութիւններ չի դրներ ընտ, կրնայ Ս. Գիրքը Թարգմանել նոր լեզուի, նաեւ, զոր օրինակ, աշխարհարար հայերէնի՝ որ Հայ ժողովուրդի խօսակցական եւ սովորական լեզուն է:

Միայն թէ, ի պատիւ մեր նախնեաց կատարած հայերէն Թարգմանութեան, պէտք չէ մոռնա՞նք թէ այնքան պարզ եւ յստակ ո՛ւնով է եղած մանաւանդ նոր կտակարանի

Թարգմանութիւնը, որ անգրագէտներն ալ դիւրութեամբ կը հասկնան զայն. իսկ ուր որ իմաստն ինքնին դժուարին եւ մեկնութեան կարօտ է, աշխարհիկ լեզուով Թարգմանութեան ատեն ալ կը մնայ նոյնպէս:

Այսպէս ըսելով երբեք չենք ուզեր կատարել տակ դնել նոր Թարգմանութեանց օգտակարութիւնը, ցորչալի անոնց նպատակն է հաւատացեալներու իմացնել կամ իմանալի դարձնել Աստուածաշունչի Գրքին պարունակութիւնը, առանց ծառայելու իրեւ միջոց աստուածաբանական գիտութեանց եւ եկեղեցական քարոզութեանց:

172.՝ Ս. ԳՐՈՅ ԸՆԹԵՐՅԱՆՈՒԹԻՒՆԸ. Ս. Գրքին վերաբերմամբ վերջին խնդիրն է ընթերցանութեան հարցը: Այս մասին դարձեալ հակընդէմ կարծիքներ ունին Հոռոմէականներն ու Բողոքականները, զի այս վերջինները զայն կը համարեն բոլոր հաւատացեալներուն համար դիւրամատչելի եւ դիւրահասկնալի գիրք մը, մինչ առաջինները զայն կը նկատեն արդիւնաւ եւ անմերձեանալի բոլոր հաւատացեալներուն:

Մեր Սուրբ Եկեղեցին ոչ միայն չարդիւնէր, այլ նաեւ կը յորդորէ ամէնքն ալ Ս. Գրոց ընթերցանութեան. մեր Հին գրականութեան մէջ կան պատմական յիշատակութիւններ, որոնք կը հաստատեն թէ Հայ զինուորներն իսկ «զգիրս սուրբս ուսեալք ի մանկութենէ, զանձինս մխիթարէին եւ զընկերսն քաջալերէին» եւ թէ կիներուն համար անգամ «Ասղմօսք էին մրմունջք երգոցն, եւ ընթերցումք Սուրբ Գրոց՝ կատարեալ ուրախութիւնք», ինչպէս կը գրէ Եղիշէ իր պատմութեան մէջ:

Մեր միտքը աւելի եւս պարզաբանելու համար, ըսենք թէ Ս. Գրոց պարունակութիւնը կրնայ բաժնուիլ չորս մասերու.

- ա) Տեսական
- բ) Բարոյական
- գ) Պատմական
- դ) Մարզաբանական

Ասկայն այս չորս մասերէն տեսականը սակաւ է եւ մարդարէականը՝ շատ աւելի

երբ կ'ընեն՝ յունարէն նոյն թարգմանութիւնը ունին իրենց առջեւ:

սակաւ. այնպէս որ Ս. Գրոց բովանդակութիւնը զրեթէ պատմական է եւ բարոյական: Արդ, յայտնի է թէ բարոյականը խրատ է պարզապէս կամ ազօթք առ Աստուած, իսկ պատմականը՝ խրատ օրինակեալ կամ խրատ օրինակներով հաստատուած: Հետեւաբար հաւատացեալները կրնան օգտուիլ այս երկուքէն ալ, եթէ միայն տեսականներուն եւ

մարդարեւականներուն մէջ զգուշանան չլեզիլ ընկալեալ սկզբունքներէն եւ վարդապետութիւններէն, եւ յանձնապատասխան զգնութեամբ չյառաջանան իրենց անձանօթ ճամբաներու մէջ:

Այստեղ կը վերջանայ Ս. Գրքին, այսինքրն աստուածային յայտնութեան երկրորդ միջնորդին մասին մեր ըսել առաջագրած համառօտ խօսքը:

(Շար. 7)

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԳԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՐՔԱՅՆ ՈՒ ԾԱՌԱՆ

Երբ Տրդատը վերադարձին
 Թագապրսակ Գալլ գետ հասաւ,
 Դաւարագեղ գետի ափին
 Բանակ զարկել հրաման տրւաւ:
 Քաջ արքայի լայն նակատին
 Կը փայլէր մի ոսկեկուռ թագ.
 Հալուն թուրը կապած կըշտին՝
 Աչքերէն վար թափէր կըրակ:
 Հայն ու Հոռոմ չորս դին առած՝
 Թագաւորին կեանք կը խնդրեն.
 Գետի սիրտն ալ կարծես փրլած՝
 Դուրս կը վազէ բարձր ափերէն:
 Երբ երկրորդ օր արեւ ծագեց,
 Արքայն պրսակ Մայր-Անահտին
 Ուռի ոստեր տալ հրամայեց.
 Պատուէրն իսկոյն ի գործ դրին:
 Կամարակալ բացին մի դուռ,
 Արեւու պէս շողար մեհեան,
 Անահտի կուռքը ոսկեկուռ
 Վերամբարձած՝ բերին ատեան:
 Տեսան ամէնքն ու գետնամած
 Խոնարհեցան երեսն ի վայր,
 Սուրբ սրտերով բազկատարած
 «Փա՛ռք քեզ, կանչեն, ո՛վ Ոսկի Մայր»:
 Եւ ամէնքը թառստ ուռեր
 Կը նուիրեն մօրն ոսկեծին.
 Եւ Անահտի ոսկի պատկեր
 Կանաչ ուռով զարդարեցին:
 Արքայն կանգնած՝ մէկէն աչեց,
 Տեսաւ չըկար. «Ո՞ւր է Գրիգորն,
 Ասաց, նա դեռ ուռ չը բերեց
 Ոսկի տիկին Անահիտ Մօրն»:
 Եկաւ Գրիգոր: Գլուխը ծռած
 Երկրպագեց սէզ արքային,
 Թագի դիմաց աչքերը ցած.
 «Հրաման տրւէ՛ք, Տէ՛ր, ծառային»:
 «—Ո՞ւր ես, Գրիգո՛ր, ասաց արքայն,
 Ե՛կ, թաւ ոստեր տուր Անահտին.
 Տե՛ս, ամէնքն ալ պրսակ նորան
 Ուռի նիւղեր բնծայեցին»:
 «—Չէ՛, Տէ՛ր արքայ, ինձ կը ներես,
 Ուռեր տանել ես չեմ կարող».

Խաչի ծառան դու չը գիտե՞ս
 Հեքանոս չէ, կուռքը պաշտող»:
 «Արի՛, Գրիգոր, խնդրեց արքայն,
 Ե՛կ, Անահտին քաւ ոստեր տար.
 Մեր ամէնքիս նա՛ է պաշտպան,
 Սիրով պաշտէ զինքն Հայ աշխարհ»:
 «Զէ՛, արքայիս խաբելու չեմ,
 Թաւ ոստ տանել ես չեմ կարող.
 Հաւատք ունիմ, քրիստոնեայ եմ,
 Մոռնա՞մ խաչի լոյսը փրկող»:
 «Մի՛ ուշանար, գոչեց արքայն,
 Կանաչ ուռեր տա՛ր պատարագ.
 Թող Անահտին խաչի ծառան
 Պրսակադիր լինի արագ»:
 «Զէ՛, սո՞ւտ խօսիմ, ես արքայիդ
 Կո՛խն պրսակ տալ չեմ կարող.
 Թող կործանի քո Անահիտ,
 Խաչը կանգուն պայծառ տայ շող»:
 Ապշեց արքայն, կրքակ կտրաւ,
 Սիրուց՝ հանդարտ նորէն ասաց.
 «Գլխիդ, Գրիգոր, մի՛ բերեր ցաւ,
 Արքայիդ դուռ քեզ միշտ է բաց»:
 Ժպտաց ծառան, փայլեց աչքեր,
 Սիրտ առնելով նորէն ասաց.
 «Մի՛ կորսնցներ երկնից փառքեր,
 Երկնքի դուռ քեզ միշտ է բաց»:
 «Մի՛ ուրանար դու Անահտին,
 Ըզգաստութեան մեր մայրն է նա,
 Կեա՛նք բերեց նա մեր աշխարհին,
 Բաց աչքերդ ու հաւատա՛»:
 «Խոստովանէ՛ երկնից Տիրոջ,
 Ողջ աշխարհի Փրկիչն է նա,
 Մոռցի՛ր, Տրդատ, ոսկի տիկնոջ,
 Աչքերդ բա՛ց ու հաւատա՛»:
 Ինձ Անահիտն ասաց. Գընա՛,
 Մեհեաններուն փակ են դռներ,
 Խաչն յաղթանակ կանգնեց. գընա՛,
 Եկեղեցւոյ բաց են դռներ:
 Ինձ նա ասաց. Ով փրկութեան
 Զեռք տարածեց Խաչի վերայ,
 Մի՛ փորեր դու քեզ գերեզման,
 Ոսկի կո՛ւէն քեզ շահ չը կայ»:
 Ասաց, լրոնց: Ափիւքերան
 Կը նային չորս կողմ եղողներ.
 Եւ ապշած են. «Տե՛ս, այս ծառան
 Ոսկի մօրն ի՛նչ բերեց նրուէր»:
 Կատղեց արքայն, գոռաց, գանչեց,
 Գետափերուն սարսափ ձրգեց.

«Ինձ շահ չը կա՞յ ոսկի կոֆէս,
 Թող հաշը քեզ փրկէ ձեռքէս»:
 Շուտով հրաման տրուաւ արքայն,
 Իսկոյն դահին մի ներս մըտաւ.
 «Դահի՛ն, սորան տա՛ր ի գրնտան,
 Դա Անահտին կը լարէ դա»:
 «Սիրով կ'երթամ ես ի գրնտան,
 Տէրս ալ մեռաւ հաշի վերայ.
 Թող ես մեռնեմ խաւար մըքան,
 Խաշին արեւ քող քեզ լոյս տայ»:

* * *

Ծառան գրնաց ի չարչարանք,
 Շատ տանջանքներ նորան տըւին.
 Խոր վիրապէն վերջ արձագանգ
 Հնչեց ողջոյն Հայ աշխարհին:
 Եւ երբ ելաւ մըքին գրքէն՝
 Մեր աշխարհը լուսաւորեց,
 Արքայն եկաւ իւր ծառայէն
 Հաւատք ու կեանք շնորհել խնդրեց:

1887 Փետրուար 24

«Լուսինը, մայրիկ, ո՞ր կ'երթայ այսպէս,
 Թեքել ամպերէն կը քոչի կարծես»:

«Լուսինը, ո՞րդեակ, ընկած Հայերուն
 Կ'երթայ լոյս վառել գերեզմաններուն»:

«Ո՞ր ընկան Հայերն, ո՞վ ձրգեց նոցա,
 Մա՛յրիկ, ինձ ասա՛, լուսինն ո՞ր կ'երթայ»:

«Լուսինը, ո՞րդեակ, նահատակներուն
 Կ'իջնէ լոյս ծագել սուրբ նշխարներուն»:

«Ինչո՞ւ պատերազմ, ո՞վ կըրակ վառեց,
 Մայրիկ, ի՞նչ ըրինք, ո՞վ վըրէժ ուխտեց»:

«Վայրագ բռնութիւն մեզ սրբի բերան
 Մաշեց, սեւ հողեր տրուաւ գերեզման.
 Լուսինը կ'երթայ այրած հայրենեաց
 Վերայ արտասուել աչքերով քրջած»:

(Հատուած «Մշկի Քաջուհին» քերթուածէն)

Ո Ի Խ Տ

Մի հայրենեաց զաւակներ եմք,
 Մի մայր ծընաւ մեզ բուրիս,
 Մուր բանտերի անարգ մահով
 Մեռնել այսօր մեմք ուխտում եմք:

Կենսատու շունչն ազատութեան

Մեր սրտերուն փրչեց ոգի,
 Էլ երկրաւոր բիրտ բռնութեան
 Մեմք չեմք լինիլ երբեք գերի:

Սուրբ հայրենեաց եմք զաւակներ:

Մեր հայրենին ինչո՞ւ ցայսօր
 Ըստրկութեան կուռ շղթաներ
 Իւր ձեռքերին կրէ դարեւոր:

Մի հայրենեաց զաւակներ եմք,

Մի մայր ծընաւ մեզ բուրիս,

Պատերազմի դաշտը մեռնել

Հենց այսօր իսկ մեմք ուխտում եմք:

1882

ԿՈՐԻԻՆ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

Ք Ա Ռ Ե Ա Վ Ն Ե Ր

Ամեն մեկնող կը տանի մաս մ'ինձմէ իր հետ,
 Ամեն եկող կը բերէ մաս մը ինձմէ ետ.
 Ու ես այսպէս, մակոյկի պէս, կ'երթամ-կուգամ,
 Ու ես այսպէս, յաւերժապէս, կամ ու չըկամ:

Ես կարօտի ծով եմ հիմա, մերթ ալեկոծ, մերթ խաղաղ,
 Սեւ ամպեր են ծովուն վըրայ, մերթ արեւը ոսկեշաղ.
 Ես անսահման կարօտի ծով՝ խորունկ ու մութ ու անտակ,
 Ալֆերուս մէջ յորձանք ու հով, բայց և մարգրիտ ու սուտակ:

Ես հիւլէ չընչին,
 Ես միսէ կըրակ,
 Ես մարդ մեղսածին
 Ու սուրբ պատարագ:

Մահ, հիւր անկոչ ու աներես ու չարակամ,
 Իմաստն ի՞նչ է այցիդ միտքիս, ամեն անգամ,
 Տես, գարնան հետ կը խայտայ կեանքն հազար ձեւով,
 Ինչո՞ւ կ'ուզես դիմացդ՝ անյոյս նըստիմ-սըգամ:

Օ՛, մայր բընութիւն, օ՛, վրսեմ տանար,
 Ես մասնիկըդ սոսկ, բայց քեզմէ տարբեր.
 Դուն անգիտակից, մըշտանոր հանար,
 Ես ծիլ գիտակից, հովէն տարուբեր:

Ինչպէ՞ս եւ ո՞ւր վերջապէս պիտի յանգի այս ուղին...
 Երեւել սակայն՝ ան երթար, յանգէր օր մը այն հիւղին՝
 Ուր ես աչքերս եմ բացեր... ու երազի մ' մէջ վրսեմ,
 Վերջին փունով՝ զըտնէի ամենքն որոնց կը սպասեմ:

Այնպէս խաղաղ է հոգիս, սիրտըս այնպէս է հանդարտ,
 Անմեղուքեան որ դէմքին՝ կըրնամ նայիլ ես անբարբ,
 Դաւին, կեղծին ու սուտին՝ դուռը երբեք չեմ բախած,
 Բարձրանալու համար՝ ես մարդու վըրայ չեմ կոխած:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ս. ԷԶՄԻԱԹՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԻ
ԵՒ ԳԵՈՐԳԵԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

(Դ ԳԱՐԻՑ ՄԻՆԶԵԻ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ)

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԸ ՍԻՄԷՈՆ ԵՐԵՒԱՆՑՈՒ ՕՐՈՎ

(1763 - 1780)

Ինչպէս նշեցինք, Յակոբ Դ Զուղայեցու վախճանումից յետոյ լուսնում է անկման մի շրջան, որը տեսում է համարեա՛ւ ութսուն տարի։ Վարդապետարանը ոչ միայն անշրանում է, այլ նաեւ բոլորովին մոռացութեան է տրուում, անշուշտ վերադառնալով փորձուած սխառեմին՝ ձեռնասուններով աշխատանքը առաջ տանելուն, կամ յոյս դնելով ուրիշ վայրերում ծաղկող ունապատների արտադրած սերունդի վրայ։ Այս անփառունակ շրջանը փակող Յակոբ Ե Շամախեցի կաթողիկոսի օրով նկատելի են դարձեցական թոյլ ջանքեր, Վարդապետարանի վերստին կեանքի և նշանակութեան կոչուելու նշաններ։ ԺԸ Դարի երեսնական թուականներին այդ վարդապետարանում սովորել է ուրիշների կարգին նաեւ Սիմէոն Երեւանցին, որը հետապնդում կաթողիկոսական դահճաւորներով էջմիածնի Վարդապետարանում բացեց մի նոր ու վայելուն շրջան։

Սիմէոն Երեւանցին Հայ Եկեղեցու մեծ դէմքերից է։ Նրա դործունէութիւնը բաղմանկողմանի է և յուրջ ուսումնասիրութեան տարեկալ դարձած շատերի կողմից։ Մեր նիւթը թոյլ չի տալիս այդ ամէնը ընդգրկելու։ Անդրադառնում ենք միայն այն ամէնին, որ ուղղակի կապուած է էջմիածնի Վարդապետարանի նրա օրով կառարած աշխատանքներին։

Մինչեւ իր դահճաւորները, նա հռչակուած էր իբրեւ լաւ ուսուցիչ, քարոզիչ, վարչական և տնտեսական ղեկավարման լաւ քիչ ունեցող մարդ, որը լաւ գիտէր գործակիցներ ընտրել, նրանց պատրաստել և առաջ քաշել։ Նա խելօք, եռանդուն ու համբերատար գործիչ էր։ Իր տասնեօթամեայ կաթողիկոսական պաշտօնավարութեան ժամանակաշրջանը Հայ Եկեղեցու և ժողովրդի համար մի բարեք էր։ Լէոն, Աղանեանը, Օրմանեանը սպասիչ կերպով և բաղմանկողմանի զրադուել են բաղմարդին Հայրապետի գործունէութեամբ։

Սիմէոն Երեւանցու ուսուցիչներն են Եղիլ Յակոբ և Յովսէփ վարդապետները։ Առաջինը Յակոբ Ե Շամախեցի կաթողիկոսն է, որի ձեռնասունն ու յաջորդն է հանդիսանում Երեւանցին։ Մի ձեռագրում ասում է, թէ Յա-

կոր վարդապետը Սիմէոնին նկատում է որպէս իր «յատուկ եւ ձեռնասուն նոյն Յակոբայ հոգեւոյն հայրապետի»(1) :

Նրա ուսանողական տարիների պատմութիւնը զեղադարդում է հրաշապատում գէպերով, որոնք հաստատում են այն միտքը, թէ Երեւանցին ուժերի գերազոյն լարումով միայն կարողացել է «մարդ դառնալ»(2) :

Ընդունելով հոգեւորական կոչումը, Սիմէոն Երեւանցին չուտով դառնում է վանքի աշխատողէմքերից մէկը թէ՛ վարչական եւ թէ՛ մանուշակ ուսումնական հարցերում, այնպէս որ երբ Կ. Պոլսի պատրիարք Յովհաննէս Կոյոտը կաթողիկոսից խնդրում է Երեւանցուն ուղարկել իր մօտ, կաթողիկոսը չի համաձայնում եւ պատասխանում է. «Շատ համարեցիք մի տղայ Սուրբ Աթոռի համար, որ նորան էլ ուզում էք հեռացնել աշտուկից»(3) :

Պատանի հասակում Սիմէոն Երեւանցին աւարտելով իր ուսումը Մայր Աթոռի դպրոցում Աբրահամ Մշեցու օրով, իր գիտելիքների եւ հեղինակութեան շնորհիւ անմիջապէս կարգւում է նոյն դպրոցի ուսուցիչ եւ այդ օրուանից անուանւում է բոլորի կողմից «Սերտող Երեւանցի Սիմէոն» :

Օրմանեան Սրբազան քննարկելով ժամանակի պատմիչների փոստարկումներն ու տուեալները այս հարցի մասին, եզրակացնում է .

«Սիմէոն Էջմիածնի դպրոցի ընթացքը կ'աւարտէ, օգտուելով մանուշակ Շամախեցիին ուսուցչութենէն, եւ անմիջապէս նոյն դպրոցի մէջ ուսուցչութեան կը կոչուի, եւ առաջիկային նշանաւոր հանդիսացող Մայր Աթոռոյ միաբաններ, բոլորն ալ Սիմէոնի աշակերտած եւ Սիմէոնով զարգացած ըլլալին պարծանօք կը յիշեն»(4) :

Երեւանցու ուսուցչական գործունէութիւնը կաթողիկոսարանի վարդապետարանում կարելի է բաժնել երկու՝ նախքան կաթողիկոսութեան չըրջան եւ կաթողիկոսական տարիները։ Առաջինը կարճ է, բայց արդիւնաւետ։ Սիմէոնը որքան վարժ էր աստուածաբանական գիտութիւնների մէջ, նոյնքան էլ վարժ ու ձեռներէջ էր հայկաբանութեան, շարադրութեան, երաժշտութեան, տրամաբանութեան, բեմբասացութեան եւ քերթողութեան մէջ։ Դասուանդելիս, նա գիտէր գրաւել իր ունկնդիրներին ոչ միայն իր գիտելիքներով, այլեւ իր անձով։

Իր հասցուցած նշանաւոր աշակերտներից կարելի է այստեղ յիշել Մինաս եւ Իսահակ աստուածաբան եպիսկոպոսներին, Յովսէփ արքեպիսկոպոս Արղութեանին՝ համայն Ռուսաստանի առաջնորդ եւ ընտրեալ կաթողիկոս, Հնդկաստանի յայտնի նուիրակներ՝ Փիլիպոս, Ղունկիան եւ Գրիգոր եպիսկոպոսներին, Յովհաննէս վարդապետին, Դաւիթ եւ Դանիէլ կաթողիկոսներին, Գալուստ եպիսկոպոս Զուղայեցիին, Մատթէոս վարդապետ Կեսարացիին, Թադէոս, Գրիգոր Օշականցի սարկաւազներին։

Ուսուցչական այս լարումն ու բեղուն աշխատանքը ընդհատւում է Ղազար Զահկեցի կաթողիկոսի հրամանով, որով Սիմէոն Երեւանցին նշանակւում էր հայրապետական նուիրակ։ Այդ օրից սկսեալ Երեւանցին կլանւում է վարչական ընթացիկ գործերով։ Պարբերաբար Էջմիածին դառնուելիս

(1) «Տուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Ներսիսեան Հոգեւոր Դպրոցի», Տփլիս, 1893, էջ 51:

(2) Աղանեան, «Դիւան...», Գ, էջ 42:

(3) Նոյնը, էջ 44:

(4) Օրմանեան, «Ազգապատում», Հատ. Բ, էջ 3021:

նա առիթը չի կորցնում իր հոգուն հարազատ վարդապետության մաս-
խոսելու համար:

Հաղիւ կաթողիկոսական զահր բարձրացած, Երեւանցին իջմիածին
հրաւիրում է զանազան վանքերում որպէս զիտնական ուսուցիչ անուն հանած
վարդապետներ և նրանց հետ համախորհուրդ և ձեռք ձեռք ձեռնարկում է
կաթողիկոսարանի վարդապետարանի բարձրացման աշխատանքին: Թուենք
մի քանիսը նրա հրաւիրած յայտնի ուսուցիչներից. Յարութիւն վարդապետ
Բասենցի, Սահակ Ահալին, Ժեր Ղափանցին, Ներսէս տապը (Աշտարակեցի
կաթողիկոսի հօրեղբայրը), Բարսեղ Կեսարացին, Պետրոս Բերդումեան-Ա-
ղամալեան եպիսկոպոսը և այլն:

Լէօն այս վերջինի մասին գրում է. «Սիմէոն կաթողիկոսի ժամանակ
ապրում էր Պետրոս եպիսկոպոս Բերդումեան-Աղամալեանը, որ հռչակուած
էր իբրեւ զիտնական աստուածարան և իջմիածնի դպրոցի փառքն ու պար-
ծանքն էր կազմում: Սակայն կենսադրական տեղեկութիւններ յուստորհա-
կան եկեղեցու այդ աստղի մասին մենք չունենք: Յայտնի է միայն, որ նա
Նախիջևանցի էր և ապրում էր Կ. Պոլսում: Ունենք նաեւ նրա դրուածքների
ցուցակը, ուր կան տասնից աւելի աստուածարանական շարադրութիւններ.
«Մեկնութիւն գրոցն Ծննդոց», «Մեկնութիւն Յորայ», «Մեկնութիւն Երզոց»,
«Մեկնութիւն Թղթոյն Պօղոսի առ Եփեսացիս», «Քարոզգիրք տարեկան» (2
հատորով), «Աղբիւր բացեալ յառակացն Քրիստոսի», «Ապաշխարան», «Պիրք
աղօթից» (2 հատորով), «Աստուածամանութիւն», «Կշիտ արդարութեան»,
«Երգարան»: Այս շարադրութիւններից մի քանիսը տպուած են, բայց ոչ
հեղինակի կենդանութեան ժամանակ»(5):

Պետրոս եպիսկոպոս Բերդումեան-Աղամալեանի բոլոր աշխատու-
թիւնները այժմ պահպանուած են Երեւանի Պետական Մատենադարանում և
գրանցուած են թիւ 2956, 175, 6610, 2, 2718, 5337 և այլ ձեռագրերի հա-
մարների տակ:

Վերոյիշեալ ուսուցիչները Սիմէոն Երեւանցու հեղինակութեամբ և
պաշտպանութեամբ ոգևորուած, չուտով մեծ և շնորհակալ աշխատանք
ծաւալեցին իջմիածնում: Սիմէոն Երեւանցու ուսումնական ճիգի մասին լը-
սենք հենց իրեն.

«Սա էր այր շնորհնակալ, առատամիտ, զիտնաշատ և ի իմաստու-
թեամբ, լաւապէս տեղեակ Հին և Նոր Կտակարանաց, և վարժ նրբից և
արտաքին գրոց, սնեալ և վարժեալ ի մանկութենէ ի ծոց Սրբոյ Աթոռոյս:
Սա ի սարկաւազութենէ անտի որքան յԱթոռս գտանիւր՝ ոչ դադարիւր ի
դասս ասելոյ, մինչև ի կաթողիկոսութեան ևս: Անձանձիր և անորտունջ,
և մանաւանդ յորդորող և հրաւիրող ի յուսումնասիրութիւն: Այլ և էր վարժ
բանաստեղծութեան արհեստից, և համեղարան ի շարադրութիւնս, որ և ի
սարկաւազութենէ անտի սա տայր գրազրաց Սրբոյ Աթոռոյս զմուսավառայս
և կարգաւորէր զարհեստս նոցին որպէս յատկապէս հայր և մատակարար
նոցին ի կաթողիկոսութեան ևս»(6):

(5) Լէօ, «Պատմութիւն», Հատ. Գ, էջ 900: Մսերեան, «Պատմութիւն կաթողիկոսացն
Իջմիածնի», Մոսկուա, 1876, էջ 250:

(6) «Ջամբո», վաղարշապատ, 1873, էջ 33-34:

էլ աւելի ստատրեյու համար Մայր Աթոռում ծառայուն շարժում դարձած կրթական գործին, Սիմէոն Երեւանցին Վարդապետութեամբ հիմնեց թղթի գործարան եւ տպարան: Նրա հետաւոր նպատակն էր Վարդապետարանի դարպասման հետ իջմիտներ դարձնել հայրենի գրականութեան եւ հայագիտութեան ամենաուշադրու կեդրոնը 4: մէկ անգամ ընդմիշտ փակել այն գործիչները բերանը, որոնք Ամենայն Հայոց Հայրապետանոցը մեղադրում էին խաւարախրութեան եւ ծուլութեան մէջ: Երեւանցին ծրագրում էր հասնել եւ անցնել Կ. Պոլսում եւ Եւրոպայում գործող հայագիտական դանազան կեդրոններին:

Յովհաննաթանքից իջմիտներ փոխադրուելուց յետոյ Վարդապետարանը տեղաւորուել էր մի ընդարձակ սենեակում, որը այնքան էլ յարմար չէր ուսումնական նպատակներին համար: Երեւանցին ձեռնարկեց մի նոր շէնքով ապահովելու Վարդապետարանը, որը աւելի նպատակաշարժար լինէր դպրոցական կարիքներին: Նոր դպրոցի շինութեան մասին «Ջամբուռ»-ում կարդում ենք. «Շինեաց զմոմատունն եւ զգարատունն ձմռան եւ ամռան յատուկ յատուկ պարսպօք ի հիւսիսակողմն յետ կոյս խցից միարանիցն, յարմար բաւ տեղւոյն եւ ըստ շինուածոյն, որպէս տեսնես: Ջի յատուկ զարատունն ներքարապի միարանիցն էր անյարմար ըստ տեղւոյն եւ ըստ կացութեան զպրացն, նեղ եւ նսեմ»(7):

ԺԺ Գարե 40ական թուականներին Շահխաթունեան եպիսկոպոս տեսել եւ նկարագրել է այս դպրոցը. «Սիմէոն կաթողիկոսի Երեւանցւոյ որ հոգ տարեալ եւ այնմ՝ եւս կառուցանել ի հիւսիսակողմն Տաճարին ի միջոց երկուց պարսպացն յարեւելս անդ մոմատուն՝ բաժանեալ ի նմանէ հաւատատուն որմով, եւ ժողովեալ անդր ըզմանկունս ժառանգաւորս Տաճարին՝ կարկեաց նոցա ուսուցիչս. ուրանոր շարունակեցաւ ուսումն եկեղեցական ընթերցուածոց եւ երաժշտութեանց, եւ ինչ ինչ արտաքին դասասացութեանց՝ բերականութեան, ճարտասանութեան եւ տրամարանութեան: Լինէր յայնժամ եւ ուսումն բարձրագոյն վարդապետական գիտութեանց՝ այն է, գրական աստուածարանութեան եւ մեկնութեան սուրբ գրոց: Յայնմիկ ուսման վարդապետաց եւ սարկաւաղաց վարժապետ յատկացեալ էր տկանաւոր մեծանուն եպիսկոպոսն Պետրոս Բերդումեանց կամ Աղամախեանց, Սահակ եպիսկոպոս Գեղամայի՝ որ եւ քաղցրանուաղ երաժիշտ»(8):

Սիմէոն կաթողիկոսի Ս. Էջմիածնի ժամանակի դպրոցի մասին խօսում է նաեւ Մսերեանը, եւ երախտադիտութեամբ յիշատակում, որ շնայած Ս. Էջմիածինը այդ ժամանակաշրջանում գտնուում էր Պարսից բարբարոսական տիրապետութեան ներքոյ, սակայն հոն դպրոցական գործունէութիւնը բնականոն շարունակուում էր մինչեւ Սիմէոն կաթողիկոսի վախճանումը:

(7) «Ջամբուռ», էջ 35:

(8) Յովհաննէս եպս. Շախխաթունեան, «Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի եւ Հինգ Գաւառացն Արարատայ», Էջմիածին, 1842, էջ 120-121:

Գ Լ ՈՒԽ Ժ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԸ ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՅՈՒ ՕՐՈՎ

(1780 – 1799)

Ղուկաս Կարնեցին իր նախորդի վստահելի անձն ու մօտիկ գործակիցն էր ինչպէս վարչական, նոյնպէս եւ գաղութական հարցերում: Ընտրութիւնն էլ Սիմէոն Երեւանցու յանձնարարութեամբ տեղի ունեցաւ:

Ղուկաս Կարնեցին հայրապետական դահի վրայ է մնում տասնեւիննուկէս տարի՝ 1780 թուի Օգոստոսից մինչեւ 1799 թուի Դեկտեմբեր ամիսը: Ղուկաս Կարնեցի իր նախորդի պէս եղել է գրասէր անձնաւորութիւն: Սխալ է ոճանց այն վերագրումը, թէ Ղուկաս կաթողիկոս բարձիթողի արեց ոււսումնական գործը: Նա շարունակել է իր նախորդի թողածը, ոչ անշուշտ նրա թափովն ու ծաւալովը, եւ եթէ որոշ ձեռնարկներ ինչպէս տպարանն ու թղթի գործարանը, դադարում են գործելուց, դա կաթողիկոսի անհոգութեան կամ ցանկութեան պատճառով չէր, այլ տիրող պայմանների ու մտայնութիւնների: Նա օգտուէա կերպով շահագործել է տպարանը, որտեղից իր ժամանակ լոյս են տեսել զանազան օգտակար հրատարակութիւններ, որոնք աչքի են ընկնում իրենց խնամուածութեամբ:

Ղուկաս Ա. Կարնեցու հայրապետութեան առաջին խոկ տարիներին, Էջմիածնի տպարանը բարեշինութեան է ենթարկում՝ տպագրական արդ ու գարգը աւելի կանոնաւորում է շնորհիւ փորագրիչ վարպետ Յարութիւնի եւ աշակերտ Խաչատուրի:

Սուրբ Էջմիածնի տպարանի գոյութեան մասին խօսում են Շահխաթունեան եւ ուրիշ հեղինակներ, սակայն ամենամեծ փաստը այն է, որ Ղուկաս կաթողիկոսի օրով Էջմիածնում տպագրուել են վեց անուն գիրք. «Պարտալճար» (1783), «Ստեփնի ժամագիրք» (1785), «Գիրք պատմութեանց Յովսէփոսի Երբայեցույ» (1787), որ թարգմանել է Ստեփանոս Լեւոնյան, «Խորհրդատեար որբաղան պատարագի» (1788), «Շարակնոց» (1789), «Տաղարան փոքրիկ» (1793)⁽¹⁾:

Արեւ Լախիկոպոս Մխիթարեանը գտնում է, որ Ղուկաս Կարնեցու ժամանակ Ս. Էջմիածնի Վարդապետարանը շարունակել է գործել Սիմէոն կաթողիկոսի գծած ուղիով եւ ոգիով, ընթացել իր բնականոն հունով: Նա բառացի ասում է. «Այսօրինակ տեւեաց հաստատութիւն ուսումնարանին եւ յաւուրս Ղուկաս վեհի»⁽²⁾:

Շահխաթունեան Լախիկոպոսը տալիս է վարդապետարանի ուսուցիչների անունները. «Յօհան Լախիկոպոս, Ստեփանոս Լախիկոպոս, Ղազար վարդապետ Առաքապոցի՝ որ յարձանադրութիւնս շիրիմաց մենաստանին որբուհոյն Հռիփսիմեայ, Թաղէոս Լախիկոպոս տառնադպիր Ղուկաս կաթողիկոսի Կարնեցույ, Նիկողայոս եւ Մարգար Լախիկոպոսունք եւ ի վարդապետաց՝ որք նշանակին յօրացրութեան մեծի Աթոռոյս»⁽³⁾:

(1) Տէրեան վահան վրդ., Էջմիածին, 1958, քիւ 9, էջ 32-33:

(2) Հայրենասէր, քիւ 77, 1875, Զմիւռնիա:

(3) Յովհաննէս Եպս. Շահխաթունեան, «Մարագրութիւն...», Էջմիածին, 1842:

Եւս մի փաստ, որ պիտի հաստատի թէ Ղուկաս կաթողիկոսի ժամանակ Ս. Էջմիածնում գոյութիւն է ունեցել դպրոց, զա նոյն Վարդապետարանի այդ օրերի սան Սահակ Ծաղկարար եպիսկոպոսի վկայութիւնն է. «Յաւուրս Ղուկասու սրբազան կաթողիկոսին վարդապետն էր Կրժի անուանեալ Մարգար եպիսկոպոսն, զոր ինչ ընթերցեալ էին նորէն դաս-դաս տուաւ, եւ սաղմոսն փառք-փառք համար ասաւն: Յետոյ եղև Գարի Շտայի վարդապետն վարժապետ, եւ նա եւս՝ սաղմոսն եւ ինձ բերան անել երեք-երեք փառք. յետոյ կանոն. յետոյ Գ. կանոնի համար առաւ»⁽⁴⁾:

Վերոյիշեալներէց յետոյ Ս. Էջմիածնում ուսուցիչ է լինում «Ժամասաց Մատթէոս եպիսկոպոսն, որ սորա ժամանակին Դաւիթ սրբազան կաթողիկոսն -զրում է Ծաղկարար Սահակ եպիսկոպոսը-, առաջին բարերարն իմ եհան զիս ի վարժատնէն եւ եւ աշակերտ հանդուցեալ բարեկամեցող վարպետին իմոյ»⁽⁵⁾:

Բանք նրանումն էր, որ Ղուկաս Կարնեցու ժամանակ քաղաքական գրութիւնը բարենպաստ չէր: Այն քիչն էլ, որ պահպանուեց կամ առաջ տարուեց, ցոյց է տալիս Ղուկաս Կարնեցու եւ իր գործակիցների եռանդուն ջանքերը: Ղուկաս կաթողիկոս ուսումնատեսաց մի չէր երբեք:

Ղուկաս կաթողիկոսի վախճանումից յետոյ (1799) սկսում է Դաւիթ-Դանիէլեան վէճերի շարաշուք ու երկար շարքը, որ մեր պատմութեան ամէնից սեւ էջերից մէկն է: Հակառակ այդ իրողութեան, Ս. Էջմիածնի Վարդապետարանը շարունակում է իր բարերար գործունէութիւնը:

Մատենադարանի թիւ 6247 ձեռագիրը, որը կրում է «Բաղմալկա» խորագիրը, բաղմաթիւ ինքնակենսագրական նիւթեր է պարունակում Ծաղկարար Սահակ եպիսկոպոսի մասին: Սահակ եպիսկոպոս առում է. «Տեսրս այս ծանուցանէ ձեզ որպիսութիւն իմմէ, թէ որպիսի եղանակաւ եմ յառաջ եկեալ յորովայնի մօր իմոյ, եւ թէ յորում ժամանակի եմ եկեալ յաթոսս այս միտքան եւ թէ յորում ժամանակի եմ ելեալ ի դպրատունէն»⁽⁶⁾:

Համաձայն վերոյիշեալ ձեռագրի տուեալների, Սահակ եպիսկոպոս Տէր-Գրիգորեանը ծնուել է 1780 թուականին՝ Երեւանում եւ 17 տարեկան հասկում՝ 1797 թուին գնացել է Էջմիածին ուսանելու: Ուրեմն, Ղուկաս կաթողիկոսի օրով եւս՝ 1797 թուին Էջմիածնում գործում էր Վարդապետարանը:

Սահակ եպիսկոպոսի նկարագրութիւնից հասկացում է, որ այս Վարդապետարանը այնքան էլ նախանձելի մի գրութեան մէջ չէր՝ ըստ ուսման մակարդակի: Այդ է պատճառը, որ Դաւիթ կաթողիկոսը ապագայ եպիսկոպոսին յանձնում է Վաղարշապատցի ոսկերիչ եւ ծաղկարար Յովհան քահանային «արհեստ եւ գրագրութիւն» սովորելու, իսկ «ՌՄԾ (1801) թուին Հոկտեմբեր ամսին եհան զիս լուսաւորեալ Հոգի Դաւիթ հայրն, որ էր անբախտ կաթողիկոսն, Աստուած ողորմի իւր սուրբ Հոգւոյն, որ եւ նմա, ի վարժատունէն, եւ յանձնեաց զիս Վաղարշապատցի ոսկերիչ եւ ծաղկանկար եւ քաջ գրազէտ Տէր Յովհանն աշակերտ յազազս ուսուցանելոյ զայս ծաղկարարութեան արհեստ եւ գրականութիւն»⁽⁷⁾:

(4) Մատենադարան, Ձեռագիր քիւ 6247, էջ 7բ:

(5) Մատենադարան, Ձեռագիր քիւ 6247, էջ 8:

(6) Նոյնը, էջ 1:

(7) Նոյնը, էջ 1բ:

Դաւիթ կաթողիկոսի օրով (1801—1807) վանական ժառանգաւորաց վարժարանը, ինչպէս սովորութիւն էր դարձել կոչել վարդապետարանը, համարեա՝ կազմաւորւածման է ենթարկւում։ Աշակերտներին ուսուցանելու փոխարէն մոմ են պատրաստել տալիս, ինչպէս նաեւ յարակից այլ աշխատանքներ։ Սահակ կաթողիկոսը իր աշակերտական տարիները մասին դատնօրն պատմում է. «Դարձեալ երթամք վարժատնէն՝ պատմեմք ձեզ մեծամեծան, որք անցեալ է բնդ դիտով իմով զանազան պատահմունք, որ երբեմն երբեմն անօղնական եւ անտերունջ մնալոյս՝ պատահեալ են, որոց զառաջինն են՝ կոչնակէն զանազան, թէ սառոյց կրելն, թէ արքատ ժողովելն եւ թէ՝ այլ եւ այլ տեսակէն եւ ով որ որ զխանն դամենայն արարողութիւն կոչնակաց. դառ առ նուր ոչ գոյր իրբեւ զմշակս հաղափոր՝ ծառայէինք մինչեւ ցերեկոյց»⁽⁸⁾։

Այնուհետեւ իր «Բազմալէզոյում Սահակ կաթողիկոսը խօսում է իր ժամանակի վարժարանում տրուած սնունդի մասին. «Եւ ի նմին վարժատան ինչ ոչ ունէաք. այն ձէթն որ փռուելու էին տալիս, փռնատան կրակովն փռափռ անելով, մխոյ էի դիմում, ուտում։ Յաւուր միւսում ճրպղի վրայ եփեցինք, որ ձեռագիրներս այլուում էր, վեր էինք գնում։ Այսպէս դառն նեղութեամբ, որ անցուցինք անդ, ի ձմեռային ժամանակին սիրտս դահին մեղր ուղեց. մին փարայի քուսպ առի, 3 փարայի դոշապ. ջրով քուսպն տորեցի եւ դոշապն խառնեցի եփեցի. որքան կերի, մնացածն զգալն մի փարայի ծախեցի, շորս փարեւ հանեցի եւ մնացածն մոնթերին բաշխեցի, եւ շատ անկամ շատ մոնթ միմիանցից հացն փողով առնէին։ Ստանալոյցի մի տղայ Տոնո անուանեալ Սահատուր կայր սեղանիցն վարդապետացն տուջին, հացն եւ կերակուրն փախցնում էր ու պահում էր՝ մոնթերին փոխ տալով զհացն»⁽⁹⁾։

Տիրող պայմանների բերումով զպրոցի անուանական պահպանումն իսկ զարմանալի է եւ ցոյց է տալիս, թէ մարդիկ նրա անհրաժեշտութեանը համոզուած էին եւ եթէ չէին կարող այն իր տեղում ու դիրքում պահել, յանգանքը իրենցը չէր։ Ծախաթուհեան Յովհաննէս կաթողիկոսը այս զպրոցի տեղն ու պայմանները այսպէս է ճշդում. «Այս վերոյիշեալ տեղի ուսումնարանին տեսեաց մինչեւ ի ժամանակս կաթողիկոսութեան Դաւիթ Ենեկէթեցւոյ. այլ զկնի այնր լքեալ զայն տեղի վասն զիճութեան եւ խախտութեան շինուածոցն՝ պատրաստեցին տեղի ուսման մանկանցն զվերնայարկին սրահի դրանն Տրդատայ՝ որ յարեւմտակողմն մեծի տաճարի»⁽¹⁰⁾։

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԱ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԸ ԵՓՐԵՄ Ա ՁՈՐԱԳԵՂՅՈՒ ՕՐՈՎ

(1809 – 1830)

Շրջանը սկսում է մեր պատմութեան ամէնից բախտորոշ գէպերից մէկով, երբ Արեւելեան Հայաստանը պարսկական լծից ազատագրւում է Ռուսերի միջոցաւ։ Եփրեմեան շրջանը ե՛ւ վարչական, ե՛ւ զպրոցական տեսակէտից

(8) Նոյնը, էջ 6։

(9) Նոյնը, էջ 6։

(10) Շահխաբունեան, նոյնը, էջ 121։

արդիւնաշատ է: Նա իր կաթողիկոսացման հենց առաջին օրերից լուրջ ուշադրութիւն դարձրեց զպրոցական հրատապ գործին: Գլխաւոր դժուարութիւնը կայանում էր նրանում, որ դեռ եւս իջմիածինը չէր ազատուել պարսկական լծից եւ Վարդապետարանի բարձրացման նախանձախնդիրները վարանում էին ընտրել այն վայրը, ուր ամէնից աւելի անփափաք եւ արդիւնաւէտ կերպով կարող էր գործել այն: Տեսակէտները բաժանուում էին, հիմնուելով քաղաքական ապահովութեան եւ Հայ եկեղեցու անփափաք գործելու հնարաւորութիւնների եւ աւանդութիւնների վրայ:

Նրանցից շատերն ասում էին, որ զպրոցը տույժմ պէտք է հաստատուի ո՛չ թէ իջմիածնում, որտեղ դեռ եւս չարունակում էր պարսկական բռնակալութիւնը, այլ մի ապահով տեղ, ինչպիսին էր Թիֆլիսը: Ներսէս Աշտարակեցի կաթողիկոսը, որն այդ օրերին ոչ մէկ գնով չէր ուզում իջմիածնից հեռանալ, պնդում էր այն տեսակէտի վրայ, որ կաթողիկոսարանի Վարդապետարանը կարող է իրաւամբ եւ գործնապէս ամենէն ազդեցիկը լինել, եթէ հաստատուած լինի հենց Մայր Աթոռում: Իր տեսակէտին ի հաստատութիւն, նա առաջ է քաշում պատմական եւ աւանդական բազմաթիւ տուեալներ: Միւսներն էլ նոյնքան եռանդուն կերպով պաշտպանում էին իրենց տեսակէտը, թէ քաղաքական եւ նիւթական պայմանները ողջ աշխատանքը կարող էին ունենալ վերածել իջմիածնի մէջ:

Թեւ ուղէմ երկար վէճերից յետոյ, 1813 թուին վերակազմում է իջմիածնի զպրոցը. «Վայելուչ եւս խորհրդով եւ ազդասիրական փութոյ եռանդեամբ սկիզբն առնէ հիմնարկութեան մեծակառոյց ուսումնարանին իջմիածնի ի հիւսիսոյ յարեւելից վանացն ի վերայ տանեաց դասակարգի սենեակաց միաբանից, ուր զառաջինն լեալ ասի պատրիարքարանն տեսուն Փիլիպոս կաթողիկոսի, յաւարտ հասուցանէ զայն հոյակապ շինուածն յամի 1813, ըստ ցուցանելոյ երիցս արձանադրոց ուսումնարանին, որ դեռ եւս է եղեալ յորոշեալ ճակատամէջսն դրանց նորին...»(1):

Հայաստանի պետական պատմական արխիւի մի ուրիշ տեղեկութիւն նշում է. «Վերեմ կաթողիկոսն կառոյց յիջմիածնի զբանի սենեակս յարեւելեան կողմն տաճարին (որ է այժմեան հին ուսումնարանն եւ տպարանն, 1880 թ.) եւ անուանեաց զայն «Համալսարան» ոյր եւ վասն երեք յեւդոկիայ գառաջնորդն նորա զՎէորդ բարունի ի պաշտօն ուսուցչութեան եւ վերակացութեան»(2):

1813 թուին կառուցուած այս զպրանոցի զեկամար ուժը, սակայն, Ներսէս Աշտարակեցին էր: Թէ իրապէս Աշտարակեցին մեծ գործունէութիւն է ցուցարբերել 1813ին բացուած իջմիածնի զպրոցում, երեւում է նաեւ Արել վարդապետ Մխիթարեանի վկայութիւնից. «Յամի 1813... Ներսէս հիմն էարկ բազմասենեակ ընտիր ուսումնարանին յարեւելից վանացն ի վերայ տանեաց սենեակաց միաբանից, ուր զառաջինն լեալ է հայրապետանոց Փիլիպոս կաթողիկոսի»(3):

Նորարաց Վարդապետարանում միայն սակաւաթիւ մօնթեր սիրտ են անում սովորելու եւ պատրաստուելու որպէս ապագայ հոգեւորականներ: Շուտով զպրոցի շուրջը խմբուած գործիչները մտածում են Վարդապետարանը հանել իր նեղ սահմաններից եւ բազմացնել աշակերտների թիւը, այնտեղ

(1) Հայրենասէր, Զմիւռնիա, 1875, հմբ. 18, էջ 47:

(2) Հայաստանի Պետական Պատմական Արխիւ, ֆ. 57գ. 9, էջ 44:

(3) Հայրենասէր, 1875, հմբ. 77:

ընդունել ամէն կարգի սովորողներ եւ պատրաստել հոգեւոր եւ աշխարհիկ ուսումնական մարդիկ, որոնք կեանքի բոլոր բնագաւառներում էլ կարողանային ծառայել իրենց ազգին, ե՛ւ իրրեւ ուսուցիչ, ե՛ւ իրրեւ վարդապետ, ե՛ւ իրրեւ գործիչ եւ այլն: Եփրեմ կաթողիկոսը, որ տաս տարի Ռուսաստանի առաջնորդն էր եղել եւ ծանօթ էր եւրոպական դպրոցների դրուածքին, ուսում էր իր վարդապետարանը մի տեսակ համալսարանի վերածել: Նա հենց այդպէս էլ անուանեց նորարաց դպրոցը: Կաթողիկոսը, իր գործակիցների շրջանում հաւատք եւ վստահութիւն ներշնչելու համար, նրանց պատմում է թէ Արղութեան Յովսէփ արքեպիսկոպոսը՝ Ռուսաստանի Հայոց առաջնորդը, բացել է հոգեւոր դպրոցներ Հաշտարխանում եւ Նոր Նախիջևանում, հաստատել է տպարան, թէ Լազարեան եղբայրները հսկայական դումարներ են յատկացրել Մոսկուայում հայկական դպրոց բացելու նպատակին: Նրա պատմութիւնները քաջալերում էին իր ունկնդիրներին եւ շարժում նրանց բարի նախանձը: Ամէնից աւելի եռանդալին ճիգ էր ի գործ դնում Ներսէս արքեպիսկոպոս Աշտարակեցին, Փիլիպոս եպիսկոպոսի եւ Սերոյբէ վարդապետի հետ: 1813 թուին էջմիածնում դպրոցի վերարացումը Աշտարակեցու տեսակէտի յազմանակն էր, մինչ Սերոյբէ վարդապետը, որը վենետիկում էր կրթուել եւ ունէր եւրոպական լայն աշխարհայեացք ու գիտութիւնների մեծ պաշար, գտնում էր որ բռնութեան եւ անապահովութեան մէջ դպրոցը չի կարող արդիւնք տալ, թէ միայն խաղաղ եւ ունեւոր պայմանները կարող են ուսման մակարդակը բարձրացնել եւ ուսանողներին ձգել գէպի ուսումնարան: Նա առաջարկում էր գտնել նման մի վայր, կաթողիկոսի անուամբ ու ծախսով բացել մի դպրոց, որի կրթական ղեկավարութիւնը, սակայն, պէտք էր յանձնուէր Սերոյբէին: Աշտարակեցու կողմնակից պահպանողականները կասկածով էին նայում լայն մտքերի տէր այս մարդու առաջարկներին եւ մանաւանդ կաթողիկոսութիւնից նրա անկեղծ դարձին: Գտնելով, որ նա շատ հարցերում իրաւացի է, չէին համաձայնում գործի գլուխ տեսնել նրան:

1814 թուին Աշտարակեցին նշանակուեց Թիֆլիսի թեմի առաջնորդ: Թիֆլիսում Աշտարակեցին փոխեց իր տեսակէտը լոյսը էջմիածնից ստանալու մասին եւ անցաւ Սերոյբէ վարդապետի տեսակէտին, այսինքն դարձաւ կողմնակից խաղաղ ու բարգաւաճ մի կեդրոնում, ինչպիսին Թիֆլիսն էր, դպրոց հիմնելու աշխատանքին:

Արդիւնքը եղաւ 1824 թուին բացուած Թիֆլիսի Ներսիսեան Ճեմարանը:

Փիլիպոս եպիսկոպոս եւ Սերոյբէ վարդապետ, որոնք մնացել էին էջմիածնում, կաթողիկոսի հետ համախորհուրդ ամէն կերպ աշխատում էին բարձրացնել նորարաց դպրոցը եւ նրան տալ Սիմէոն կաթողիկոսի ժամանակուայ փայլը:

«Յամի 1813, ի կաթողիկոսութեան Եփրեմայ, նոր ի նորոյ կառուցին ուսումնարան բազմասնեակ յարեւելս Տաճարին սրբոյ ի վերայ սենեկացն՝ որք առ ներքին պարսպաւ ի տեղւոջ կաթողիկոսարանին Փիլիպոսի Աղբակեցոյ, ուր չարունակեաց ուսումն բոտ առաջին կարգին մինչեւ ցամ տեառն 1837»(4):

(4) Շահխաբուհեան, ևոյնը, էջ 121:

Այս դպրոցում, ի թիւս այլոց, սովորել են Քաչատուր Արտինանը եւ Լեւորոյ Թաղիադեանը⁽⁵⁾ :

Այդ ժամանակ էջմիածնում, հաւանաբար եւ միւս վանքերում, դոյութիւն ունէր ուսուցման երկու եղանակ՝ «խցի» եւ «վարժատան» : Դժուար է ասել թէ՛ դրանցից ո՛րն էր համեմատաբար տանկի կամ օգտակար, որովհետեւ երկուսումն էլ իշխում էին միջնադարեան ակադեմիական անհոգի ուսուցումը, մեքենական սերտումը, դոգմատիզմը, դաժան կարգապահութիւնը եւ մարմնական անմարդկային պատիժները : Յոյց տալու համար թէ իրենք՝ ուսուցիչները ի՛նչ էին մտածում «վարժատուն» ձեւի մասին, առաջ ենք բերում Թաղիադեանի պատմածը իր ընդունելութեան մասին : Տասնամեայ երեխային յանձնում են Աշտարակեցուն, խնդրելով որ ընդունուի «վարժատուն» : Աշտարակեցին «հայեցեալ դամենեքումբ»՝ որք շուրջ կային, առաջ Ափսոս է գերեխայս ի դպրոցի տրորել, առեալ տաջիք զգա առ զբաղիր Յովհաննէս վարդապետ եւ պատուէր յինչն զայս տաջիք նմա, զի բարեոք հետեւեացի դմա, մինչեւ տեսցուք»⁽⁶⁾ :

Ըստ հաւաստի տուեալների, «խցի» պայմաններում սովորողը դառնում էր իր ուսուցչի փոքրաւորը (մոնթ), ծառայում նրան իր «ուսանողութեան» բոլոր տարիներին եւ միաժամանակ սովորում նրանից այն, ինչ ուսուցիչը ցանկանում էր կամ ի վիճակի էր տալ իրեն յանձնուած աշակերտին :

«Ոցի» ուսուցումը «վարժատան» ուսուցումից առաւելութիւն կարող էր ունենալ միայն այն դէպքում, երբ պատահաբար տուեալ փոքրաւոր աշակերտի ուսուցիչը իր ժամանակի ուսեալ, գիտուն եկեղեցականներից մէկը լինէր, եւ մանաւանդ շահադրդուած՝ իրեն վստահուած փոքրիկի ապագայ բախտաւորութեամբ : Մոնթի դաստիարակութիւնը ստանձնած ուսուցիչը պէտք էր նրան անձամբ աւանդէր ընթացիկ բոլոր առարկաները, ինչպէս ընդունուած է մեր տարրական դպրոցների դասաւարտների մօտ : Շատ հազուադիւրէն էր որ ուսուցիչը հմուտ լինէր աւանդուող բոլոր առարկաներին, դրանից էլ առաջ էր դալիս ուսուցման գլխաւոր թերութիւնը՝ աշակերտը դառնում էր տան ծառայ : Թաղիադեանը թողել է իր տպաւորութիւնները ուսուցչի՝ Յովհան վարդապետի եւ նրա պօրժի մասին. «Ամենեւին դուրկ յազատական արուեստից լեզուին մերոյ» : Վարդապետի ամբողջ արժանիքը կայանում էր նրա գեղեցիկ ձեռագրի եւ երգելու հմտութեան մէջ : Նա դաժանութեան հասնող խստութիւն ունէր, անգութ էր, խորամանկ ու կասկածոտ : Թաղիադեանը, իր ժամանակի բոլոր «խցի» դաստիարակութիւն դասցող երեխաների պէս, երկու տարի տառապում է ժամագիրք անգիր անելու վրայ, որին յաջորդում է երկամեայ շարակնոց անգիր անելու ընթացքը :

Եփրեմ կաթողիկոսը, Աշտարակեցին, Սերովէ վարդապետը եւ միւս լուսաւորեալները դէժ էին ուսուցման այս ձեւին եւ յատուկ կանոնադրութիւններով փորձում էին աստիճանաբար մեղմել եւ փերցնել այն :

Եփրեմեան Վարդապետարանի նշանաւոր ուսուցիչներից են Զաքարիա վարդապետ եւ Պօղոս վարդապետ Ղարաբաղցի : Զաքարիան աւանդել է ճարտասանութիւն : Երիտասարդ մոնթերն ու արեղաները մեծ սիրով հետեւում էին նրա դասախօսութիւններին : Թաղիադեանն էլ իր «ուսուցչի»՝ Յով-

(5) Տե՛ս մանրամասն՝ «Հայ Նոր Գրականութեան Պատմութիւն», Երեւան, 1962, Հատոր 1, էջ 364 :

(6) Մ. Թաղիադեան, «Ճանապարհորդութիւն ի Հայոց», Կալկաթա, 1847 :

Հաննէս վարդապետի շկամութիւնը մեծ դժուարութեամբ յաղթահարելուց յետոյ, հետեւում է այդ ճարտասանական դասախօսութիւններին: Դժբախտաբար Զաքարիայի ուսուցչական գործունէութիւնը կարճ է տևում: Նրան վարչական գործով ուղարկում են Բայազետ, իսկ տեղը մարդ չի նշանակում:

1816 թուին էջմիածին է գալիս իր ժամանակի դիտնականութեան մէջ համբաւ վայելող Պօղոս վարդապետ Ղարաբաղցին, որը սկսում է սովորեցնել էջմիածնի մի շարք դպիրներին եւ սարկաւաղներին: Թաղիաղեանը պատմում է, թէ ինք էլ ցանկացաւ հետեւել այդ դասընթացներին, բայց իր «ուսուցիչը» արդէլք է հանդիսանում: Յուսահատ մոնթր փախչում է Երեւան, որտեղից բռնի վերադարձնում են իր «վարժապետի» մօտ: Վերջինս իր աշակերտին ենթարկում է ամենադաժան ծեծի: «Ի կախաղան պնդեցին, ե ի հարուածս անողորմ դանից թափեցին զեղունգս մատանց ոտից իմոց» - դատնութեամբ յիշում է Թաղիաղեանը:

Պօղոս Ղարաբաղցին աւանդել է քերականութիւն:

«Պօղոս վարդապետը, հիմնականում մնալով սխոլաստիկական գիտնականութեան եւ աւանդական մանկավարժական մակարդակի վրայ, այնուամենայնիւ, իր ժամանակի, մասնաւորապէս էջմիածնի գիտուն համարուած վանականներից շատ աւելի բարձր էր կանգնած»⁽⁷⁾:

Թաղիաղեանը իր ուսուցչին չափազանց բարձր գնահատական է տալիս իր յիշողութիւններում. «1816. Յայտն ամի եկն էջմիածին մեծանուն վարդապետն առաքինութեանց Պօղոս Ղարաբաղցի, որոյ անմահ եւ հոգերուն դաստիարակութեան յանձն եղեն բազումք ի դպրաց եւ ի սարկաւաղաց ուխտին արդյ էջմիածնի»:

Ինչքան ատում եւ դժգոհում էր Թաղիաղեանը Յովհաննէս վարդապետից, նոյնքան դոհ էր եւ դոյում էր Պօղոս վարդապետին: Լաւ ուսուցչի այնքան կարիք կար էջմիածնում, որ Պօղոս վարդապետը ուսանողների համար «աստուածառաք» էր: Կաթողիկոսը իր մօտ է կանչում Պօղոս վարդապետին եւ ուսանողներին եւ պատուիրում ողի ի բռն աշխատել ցանկալի արդիւնքին հասնելու համար. Թաղիաղեանն պատմում է. «Զայն աստուածառաք զՊօղոս վարդապետ Ղարաբաղցի, յանձն արար նմա զիս, պատուէր հրամանի ի վերայ եղեալ՝ զի զուն գործեսցի հրահանգել զիս յարուեստ քերականութեան, որքան բոյթ եւ հնարին ինչ իցէ: Յաւուր՝ յորում մտի ես ընդ աստուածաշնորհ դաստիարակութեամբ վարդապետին ճշմարտութեան, թիւ աշակերտութեան նորա հասանէր ցութեւտասան ողիս ի սարկաւաղաց եւ ի դպրաց անտի չափահասիցն, որոց ամենեցուն վերջին գտայ ես՝ ոչ միայն հասարակ եւ ուսմամբ»⁽⁸⁾:

Թաղիաղեանը, գոյնելով Պօղոս վարդապետի մանկավարժական գործունէութիւնը, խոր գոհունակութեամբ աւելացնում է. «Երանի՛ որոց այդպիսի վարդապետի աշակերտեցան դաստիարակութեամբ, առաւել ինչ ոչ տեսեմ»⁽⁹⁾:

Եւրոպական բարձրագոյն կրթութիւն տեսած մարզու այս գնահատականը պերճաբոս փաստ է Պօղոս վարդապետի աշխատանքին եւ գիտութեան մասին:

(7) Սանքոսեան, «Մ. Թաղիաղեանը Մանկավարժ», Երեւան, 1959, էջ 19:

(8) Թաղիաղեան, նոյնը, էջ 4 եւ 14:

(9) Նոյնը, էջ 13:

Պօղոս վարդապետն էլ երկար չի մնում էջմիածնում: Մեկնելիս, նա հետն է վերցնում իր «ձեռնասունը» դարձած Թաղիադեանին:

Թաղիադեանն եւ Ստ. Նազարեանը՝ Պօղոս վարդապետի երկու աշխատանքային մանկավարժ դարձած աշակերտները, իրենց ուսուցչի մասին համարեալ հակադիր կարծիք են յայտնում: Թաղիադեանի յիշողութիւնների համաձայն, Պօղոս վարդապետ առաջնակարգ մանկավարժ է, մարդասէր եւ անբիծ հոգեւորական, ինչպէս նաեւ մեծ գիտնական: Նրա մօտ նկատուում են, ճիշդ է, երկչոտ քայլեր դէպի ժամանակի առաջաւոր դաստիարակութեան սկզբունքներն ու ձեւերը (ուսման ընթացքում հաշուի առնել աշակերտի հետաքրքրութիւնները եւ ո՛չ թէ դաւապանի ուժին դիմել, բացօդեայ պարապմունքներ ընդլայնել ծոցում, հոգատար վերաբերմունք դէպի աշակերտը եւ այլն), սակայն այս բոլորով հանդերձ Պօղոս վարդապետը շատ բանում դուրսնուցնում էր միջնադարեան աւանդական մանկավարժութեան դիրքերում: Յատկանշական է նրա վերաբերմունքը դէպի մարմնական պատիժները: Որչափ էլ նա սիրէր ու հայրական վերաբերմունք ցուցաբերէր իրեն յանձնուած աշակերտների հանդէպ, այնուամենայնիւ նա խորապէս համոզուած էր որ առանց ձեւի դաստիարակութիւն չի կարող լինել:

Ստ. Նազարեանը մի քիչ մօտայլ գոյնեւորով է ներկայացնում իր ուսուցչին. «Պօղոս վարդապետը կարող էր մեքենայաբար ուսուցանել, առանց կենդանացնելու իր դասաւանդութիւնը հին, մեռեալ հայկառանութեան մասին... եւ պիտոյ էր ասել, որ այդ վարժապետը աւելի ծեծ, քան ուսումն է տուել իր աշակերտներին. այսպէս էր այն ժամանակ հայկական ուսումն, եւ այս բանի մէջ մեղաւոր չէ Պօղոս վարդապետը, այլ՝ նորա կոպիտ եւ խաւար ժամանակը»⁽¹⁰⁾:

Ինչո՞ւ են հակադրուում Պօղոս վարդապետի այս երկու նախկին աշակերտները նոյն հարցի շուրջ խօսելիս:

Թաղիադեանը Պօղոս վարդապետին դիտում է այդ ժամանակի Հայաստանի, էջմիածնի մանկավարժական աշխարհի բաւականին մօտայլ ֆոնի վրայ, այնինչ Ստ. Նազարեանը իր ուսուցչին գնահատում է իր ժամանակի եւրոպական քիչ թէ շատ առաջաւոր մանկավարժութեան պահանջների դիրքերից, իրարմ է Սանթրոսեանը իր «Մ. Թաղիադեանը Մանկավարժ» հմտալից մենագրութեան մէջ⁽¹¹⁾:

1830 թուին Հնդկաստանում Արուեստից Մադիստրոս դարձած Թաղիադեանը Եփրեմ կաթողիկոսին խնդրում է իրեն թոյլ տալ իրականացնել իր վաղեմի իղձը՝ էջմիածնի Վարդապետարանում դասաւանդելու մասին: Ինչ խօսք, որ կաթողիկոսը ջերմօրէն արձագանդում է նրա այդ ցանկութեան եւ յատուկ օրհնութեան կոնդակով իր երբեմնի սանին հրաւիրում Մայր Աթոռ, ադատադրուած հայրենիքում դասաւանդելու համար: Քաղուածաբար մէջ ենք բերում այդ կոնդակը.

«Հայրապետական առատ օրհնութեամբ ... յայտ առնեմք զի կարգեալն աստե՛ն վարժապետ Մեսրոփ Թաղիադեանց ... վերադառնայ այսր Աթոռս սուրբ ուսմամբ այլ շնորհաց այլազգի լեզուաց՝ զոր ընկալեալ մեր ծայրագոյն խնամօք որպէս յառաջն, նմանապէս եւ յայն ժամ, սիրեցեալ իրբեւ որդի սիրեցեալ եւ ցուցեալ մեզ զճերմ սէր եւ իղձ իւր ի մասին վարժարանաց եւ տաղաբատան դասնել անձամբ անձին ի նոսա եւ լինել հոգածու,

(10) Հիւսիսափայլ, 1958, հմր. 2, էջ 141:

(11) Սանթրոսեան, նոյն, էջ 21:

ուստի եւ մեր հետեւեալ կարգեցուք զնա ինքն ուսուցիչ արհեստի ոմանց ժառանգաւոր դպրաց եւ սարկաւաղաց Աթոռոյս՝ հաստատեալ յատուկ վարժարան եւ վասն նորին Մեսրոպայ գրաւական կեցութենէ . . . ի պաշտաման իւրում ցարդ եւ յոյս մեր եւս օր քան զօր քաղցրանայ ի մեզ եւ էաք ուրախ մեծապէս ըստ իւրում զործն առնել յառաջանալ ի պայծառութիւն՝ Աթոռոյ եւ ազգի»(12) :

Հակառակ այս սրտաբաց հրաւերին, Թաղիաղեանի իղձը չի իրականանում այդ օրերին : Աւելի ուշ, նրան մենք կը տեսնենք էջմիածնում որպէս ուսուցիչ : Արժէ առանձին կանգ առնել Մ. Թաղիաղեանցի՝ Վարդապետարանում հետապայում ունեցած մանկավարժական գործունէութեան վրայ : Դա զուգադիպում է ԺԹ Դարի երեսնական թուականներին :

Մտերեանը Խ. Արտվեանին գրում է. «Մեսրոպ Թաղիաղեանը, որի մասին գուցէ լսած լինէք, գալիս Հնդկաստանից, ջանք է զնում մի դպրոց բանալու Վաղարշապատի աւերակներում՝ հայրենիքի որդիներին լուսաւորելու համար : Հրաշք կը լինի, եթէ գլուխ դայ, ինչպէս ինքը յոյս ունի»(13) :

Նորընտիր կաթողիկոս Յովհաննէս Կարբեցուն գրած իր նամակում Խ. Արտվեանը ցանկութիւն է յայտնում, որպէսզի կաթողիկոսը աշակուրջ հետեւի Հայ Ժողովրդի լուսաւորութեան գործին, իր շուրջը համախմբելով լուսամիտ, դիտուն անձինք, որոնցից մէկն էր Թաղիաղեանը : Ի միջի ալլոց նա գրում է. «Զմինն ահա ունիք ի ներկայութեանն, զՄեսրոպ Թաղիաղեանն. եղիցին ընկերք նորա բազում, բազում, բազում : Դանձք ձեր եղիցին որդիք Հայաստանի եւ լուսաւորութիւն նոցա ձեզ փառք անմեռանելի»(14) :

Յիշեցնելու կարիք չկայ ԺԹ Դարի առաջին կէսերին ռուս-պարսկական եւ ռուս-թրքական ահաւոր եւ արիւնալի բախումները եւ մեր Ժողովրդի կեանքում տեղի ունեցող ճակատագրական փոփոխութիւնները, որոնց ընթացքում շատ էր եթէ մարդ կարողանար գլուխը պահել, թո՛ղ թէ ուսումի մասին մտածել : Ինչ որ արել է Հայ կղերը ծառայելու համար իր Ժողովրդին՝ մահու եւ կենաց այդ օրերին, լինելով համարեա՛ր ոչնչութիւն ինք իր մէջ, նորից արժանի է խորը շնորհակալութեան :

Այսպէս թէ այնպէս, Թաղիաղեանը 1832-34 թուերին էջմիածնում ձեռնարկում է մանկավարժական աշխատանքի : Սովորեցնելու համար նա իր մօտ է հաւաքում վանքի սարկաւաղներից չորս հոգի եւ զրանց հետ սկսում է պարապել քերականութիւն, տրամաբանութիւն եւ Աստուածաշունչ, ինչպէս եւ պարապում է գիւղական մի քանի տղաների հետ եւս»(15) :

Արել վարդապետ Մխիթարեանը նոյնպէս վկայում է, որ Թաղիաղեանը 1831 թուին ուսուցիչ է նշանակւում էջմիածնի դպրոցին. «Յամի 1831 ուսուցիչ կարգեցաւ ի նմին քերականութեան եւ ճարտասանութեան քաջա՝ հմուտ վարդապետն Մեսրոպ Դ. Թաղիաղեանց, զորոյ զուսուցչութեանն բարձին զպտուղ համբալիք աշակերտեալք յընթաց հնգեակ ամաց ջանակուտ աշխատասիրութեամբ ի մարզս արհեստիցն»(16) :

(12) Մատենադարան, կաթողիկոսական դիւան, ք. 247, վ. 921 :

(13) Դիւան Խ. Արտվեանի, 1840, էջ 274 :

(14) Նոյնը, էջ 38 :

(15) Սանքրոսեան, նոյնը, էջ 31 :

(16) Հայրենասէր, քիւ 42 :

Թուով է թէ Թաղիաղեանի մանկավարժութիւնը խաւարում նստած մարդկանց կողմից ծայրայեղութիւն էր նկատուում. այդ պատճառով էլ վանական շրջապատը թշնամութեամբ տրամադրուեց շատ արմատական եւ յանդարձական փոփոխութիւններ մտցնել փորձող նորեւել մանկավարժի դէմ եւ նա ստիպուեց հեռանալ Էջմիածնից։ Մեր ձեռքն է հասել մի պայմանագիր՝ կնքուած Էջմիածնի սինոդի եւ Թաղիաղեանի միջեւ, ըստ որի նա հրաւիրուեալ էր Երեւ տարւով պաշտօնավարելու Էջմիածնում որպէս ուսուցիչ, «ազատ արուեստից», բայց ո՛չ մէկ տեղ չենք հանդիպել թէ այս պայմանագիրը Երեւեւ իրականացած լինի։

ԺԹ Դարի առաջին քառորդը Վարդապետարանի ամլութեան շրջաններից մէկն է։ Այդ, ի հարկէ, ունէր իր պատճառը։ Կարեւոր կիւայ կրկնելու քաղաքական կացութեան մասին մեր վերելում ասածը։ Երբ կացութիւնը փոխուեց հաշտութեան կնքմամբ, եփրեմ կաթողիկոսը վերադարձաւ իր եօթնամեայ տարադրութիւնից եւ առաջին հերթին զբաղուեց ուսումնական հարցերով։ «Ժողովեալ զաշակերտս եւ զուսուցիչս ի վարժ զարդացման հայրենի լեզուին, յորում միջոցի դաստառու էր տրամարանութեան յառանձնական յուրում սենեկի Մարք իմաստուն զպիր Դրեկոր Զմիտեալացի աշակերտ արժանայիշատակ տեառն Յովհաննու քարեհաշակմեծ վարժապետին Զմիտեալոյ» (17)։

(Շար. 6)

ՎԱՀԱՆ ԵՓՍ. ՏԷՐԵԱՆ

ԷԶԵՐ ՅԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ի Ց

ԴՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՊԱՏԿԵՐԸ ԵՒ ՊԱՏՄԻՉՆԵՐԸ
ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԸ ԵՒ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ — «ԶՈՒԱՐԹՆՈՑ» ՅՈՒ-
ՇԱՐՁԱՆԸ — 10ԴԴ ԴԱՐԻ ՊԱՏԿԵՐԸ — ՊԱՏՄԻՉՆԵՐՆ ՈՒ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ
ՍԵԼՋՈՒԿ-ԹԱԹԱՐՆԵՐԻ ԱՒԵՐԱՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԸ

Ա

Դրդ Դար: Դա Հայ Ժողովրդի քաղաքական-հասարակական ու տնտե-
սական կեանքի ամենամուսյլ մի ժամանակաշրջանն է:

Այդ պատմաշրջանում, 640ական թուականին, արարական զօրքերը
մտնում են Հայաստան եւ իրենց երեքհարիւրամեայ տիրապետութեան ժա-
մանակ ամենածանր հարկերով, բռնութիւններով, աքսորներով ու կոզո-
պոտներով տանջում ու հալածում Հայ Ժողովրդին:

Քաղաքական ու տնտեսական ծանր ճնշումներն աւելի դժբախտաց-
նում են մանաւանդ աշխատաւոր Ժողովրդին: Այդ մասին վկայում են նաեւ
Դրդ Դարի Հայ պատմիչները, որոնց պատմական վաստակների չնորհիւ այս-
օր դադափար ենք կազմում Հայաստանի եւ Հայ Ժողովրդի անցեալի քաղա-
քական կեանքի պատմութեան, ինչպէս նաեւ օտար բռնակալ գերիշխողների
աւերածութիւնների ու կոտորածների մասին:

Այդ պատմիչները, մեծ մասամբ, իրենց նկարագրած դէպքերին ու
անցքերին ժամանակակից կամ ականատես լինելով՝ ճշգույնութեամբ արձանագ-
րել են դարաշրջանի իրադարձութիւնները: Այդ տեսակէտից նրանց պատմու-
թիւնները թանկագին աղբիւրներ են եւ մեծ արժէք ունեն:

Այստեղ սեղմ գծերով պատկերենք նրանց պայծառ կերպարները:

1

Ս Ե Ր Է Ո Ս

Դրդ Դարի առաջին կիսում հռչակ է վայելում վաստակաւոր պատմիչ
Սերէոսը, որի պատմութեան ճակատին կարգում ենք. «Սերէոսի եպիսկո-
պոսի պատմութիւն»:

Նրա մասին կենսագրական հարուստ տեղեկութիւններ չկան: Այսքան
միայն յայտնի է, որ նա եղել է բարձրագոյն կրթութեամբ ու պատմադրա-
կան ձիրքով օժտուած եւ ժամանակի լուսաւոր քաղաքագրներով տողորուած
մի հոգեւորական. մասնակցել է 645 թուականին Դուինում գումարուած Ժո-
ղովին եւ, ինչպէս ինքն է արձանագրել, եղել է պարսից Սոսրով թագաւորի
պալատում:

Ի՞նչ են պատմում, սակայն, նրա պատմութեան հիմնական տողերը:

Նա իր պատմութիւնն սկսում է Աղամից, Նոյից եւ Հայկից: Բայց
նրա պատմութեան զլիսաւոր առանցքը կազմում են Սասանեան պետութեան

անկումը, Արարների զօրեղանալը եւ նրանց վայրենի արշաւանքներն ու նւաճումները Պատմութեան, Յունաստանում եւ Հայաստանում : Այդ տեսակէտից նրա պատմութեան բովանդակութիւնն առանձին արժէք է ներկայացնում : Առ հասարակ, ովքեր ցանկանում են արարական տիրապետութեան շրջանում Հայ ժողովրդի վրայ դրուած ծանր հարկերի, նրա տանջանքների ու հալածանքների, հերոսական պայքարի, հայրենասիրական անձնուէր դործունէութեան, ինչպէս նաեւ օտար բռնակալ իշխողների դէմ տարած փայլուն յաղթանակների մասին ցայտուն գաղափար մը կազմել, նրանք պէտք է կարդան եւ ուսումնասիրեն Սերէոսի պատմութիւնը, ուր, բացի պատմական դէպքերից, կան նաեւ զրոյցներ Մուշեղ Մամիկոնեանի եւ Սմբատ Բաղրատունու հայրենասիրական անձնուէր դործունէութեան մասին :

2

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Տրդ Դարի Հայ պատմագրութեան մէջ մի բացառիկ դէմք է Յովհան Մամիկոնեանը, որ Հայ ժողովրդին աւանդ է թողել «Տարօնի Պատմութիւն»ը, որ իր հիմնական բովանդակութեամբ պատկերում է Հայ ժողովրդի հերոսական պայքարը Սասանեան բռնութիւնների ու ճնշումների դէմ :

Պատմութիւնն ուշադրաւ է նրանով, որ այնտեղ Տրդ Դարի պատմական դէպքերն ու դէմքերը դրուած են ժողովրդական ստեղծագործութեան վրայ եւ հիմնականում նոյն դարի Հայ-Սասանեան պատերազմներին նւերուած եւ պարզ ու յստակ լեզուով շարադրուած մի թանկագին աղբիւր է, ուր ցոյանում է ջերմ ու խորունկ հայրենասէր եւ հմուտ ռազմապէտ Վահան Մամիկոնեանի պայծառ կերպարը, որ օժտուած լինելով ռազմավարական բացառիկ ձիրքով՝ Սասանեանների դէմ մղուող մարտերում իր հերոսական քաջութիւններով եւ փայլուն յաղթանակներով մեծ հռչակ է փայլում :

Նշենք, սակայն, որ Մանուկ Աբեղեանը «Տարօնի Պատմութեան» հեղինակ է համարում Զենոբ Գլակը, իսկ Հայ բանասիրական գրականութիւնը չի ընդունում նրա տեսակէտը : Սակայն, պատմաբան Աշոտ Աբրահամեանը բազմաթիւ ձեռագրերի համեմատութեամբ ընդգծել է, թէ պատմութեան հեղինակն է Յովհան Մամիկոնեանը :

Ինչո՞ւմն է կայանում, սակայն, Յովհանի պատմութեան արժանիքը :

Իր ամբողջական բովանդակութեամբ պատմութիւնն ունի մի քանի էական առանձնայատկութիւններ .

1. Այն, որ դա Տրդ Դարի Հայ-Սասանեան պատերազմների մասին ժողովրդական լեզուով շարադրուած մի հերոսապատում է :

2. Այնտեղ ժողովրդական աւանդութիւններն ու զրոյցները առանձին փայլ ու երանդ են տալիս պատմութեան բովանդակութեանը :

3. Հիմնական նիւթն անդրադառնում է պատմական այն դէպքերի ու դէմքերի շուրջ, որոնք ասպարէզ են եկել Տրդ Դարի Հայ-Սասանեան պատերազմների ժամանակ :

4. Պատմութեան առանցքն են կազմում Մամիկոնեանները, որոնք ռազմամարտերում փայլում են ո՛չ միայն իրենց քաջութիւններով, ռազմավարական հմտութեամբ, այլեւ իրենց իմաստութեամբ ու հնարաղիտութեամբ :

3

ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՅԻ

Դրդ Դարի պատմագրութեան մէջ պատուաւոր տեղ է գրաւում Մովսէս Կաղանկատուացին, որի մասին, դժբախտաբար, չունենք կենսագրական հարուստ տեղեկութիւններ: Այսքան միայն յայտնի է որ նա Հայաստանի Ուտի գաւառի Կաղանկատուք գիւղից է եղել:

Նրա աւանդ թողած պատմութեան էական մասը չորրորդ դուին է, ուր նա հմուտ գրչով նկարագրել է Աղուանից աշխարհի եւ աղուանական ժողովրդի պատմութիւնը: Այդ տեսակէտից նրա պատմութիւնը իր հիմնական բովանդակութեամբ, մի եզակի աշխատութիւն է եւ մեծ արժէք է ներկայացնում:

Բանասիրական գրականութեան տուեալների համաձայն՝ Աղուանները մինչեւ 4րդ Դարը բնակուել են Կովկասեան լեռների վրայ, ապա անցնելով Կուր գետը, հաստատուել են Հայաստանի Ուտի, Փայտակարան եւ Արցախ նահանգներում, ուր նրանք իրենց անկախութիւնն ու ազատութիւնը պահպանել են մինչեւ 13րդ Դարը:

Ուշագրաւ է այն, որ նրանք Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզութիւնով ընդունել են քրիստոնէութիւնը, իսկ Ս. Մեսրոպը նրանց համար եւս հնարել է տառեր:

Մովսէսի պատմութեան բովանդակութիւնը խորացնում են նաեւ ժամանակակից Աղուանների իշխան եւ կառավարիչ՝ Զիւանշիրի մասին արձանագրած մանրամասն տեղեկութիւնները: Նա մէկն է այն իշխաններից, որ իր զիւանազիտական հմտութեամբ եւ վարչական ընդունակութեամբ կարողանում է արեւելեան հզոր պետութիւնների՝ Յոյների, Պարսիկների, Ռազարների եւ Արար գերիշխողների համակրանքը սիրաշահել եւ իր երկիրը խաղաղութեամբ բարեկաւել: Սակայն վերջում դաւադրութեամբ սպանում է:

Կաղանկատուացու պատմութեան մէջ ուշագրութեան արժանի են Հոների ու Ռադրի կեանքի, սովորութիւնների եւ բարքերի մասին ընդգծուած նկարագրութիւնները, որոնք ազգագրական նշանակութիւն ունեն եւ նրա պատմութեան բովանդակութեանն առանձին վայլ ու զրաւչութիւն են տալիս:

Մատենագրի պատմութեան մի այլ կարեւոր մասը Ռուս ժողովրդի արչաւանքն է Աղուանից աշխարհի վրայ:

4

ՂԵԻՈՆԴ ԵՐԷՑ

Հայ ժողովրդի պատմութեան համար Ղեւոնդ Երէցի վաստակն ուշագրաւ է եւ մեծ արժէք ունի նրանով՝ որ պատկերում է արարական տիրապետութեան շրջանում Հայաստանում տեղի ունեցած ծանր իրադարձութիւնները, խալիֆայի սոսկալի բռնութիւնները, հալածանքները եւ բարբարոսութիւնները: Պատմագիրն ընդարձակօրէն պատմում է քաղաքական բոլոր անցքերն այն օրուանից, երբ Մուավիէ ամիրապետն իր զահը փոխադրում է Դամասկոս եւ 661 թուին գրաւում Հայաստանը:

Ղեւոնդը խոր յուզումով ու կակիծով նկարագրում է Հայ ժողովրդի մասսայական գերեզմարութեան եւ Հայ նախարարներին՝ Նախիջևանի եկեղեցում կենդանի այրելու զարհուրելի ու սոսկալի տեսարանները:

Պատմութեան էջերում կարեւոր փաստական աղբիւրներ են նաեւ արարական գերիշխողների նշանակած ծանր հարկերի, նրանց կողոպուտների ու Հայ ժողովրդին պատճառած տանջանքների նկարագրութիւնները:

Արար հարկահանների դաժան քաղաքականութեան պատկերը Ղեւոնդ պատմաբանն արձանագրել է այսպէս. «Ռամիկ մարդկանց բազմութեանը խռչտանգում էին դանազան տեսակի հարուածներով, հարկապահանջութեան համար ոմանց դառնապէս լիկում էին փոկահարութեամբ, ոմանց մերկացնելով խիստ ձմեռային օրերին դցում էին լճերի մէջ եւ նրանց վրայ նշանակում էին պահապաններ, որ շարշարեն նրանց եւ այնպիսի շարալլուկ շարշարանքներով տանջում էին նրանց կեանքը, որ չենք կարող պատմել աղէտալի պատմութիւնը»:

Պատմութեան հիմնական մասն են կազմում նաեւ Եոյների, Սաղարների յարձակումները Հայաստանի վրայ եւ Հայ ժողովրդի ապստամբական շարժման նկարագրութիւնը: Այդ տեսակէտից պատմութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի ո՛չ միայն Հայ ժողովրդի, այլեւ Դրդ Դարի ընթացքում այլ ազգերի կեանքում տեղի ունեցած անցքերի ուսումնասիրութեան համար:

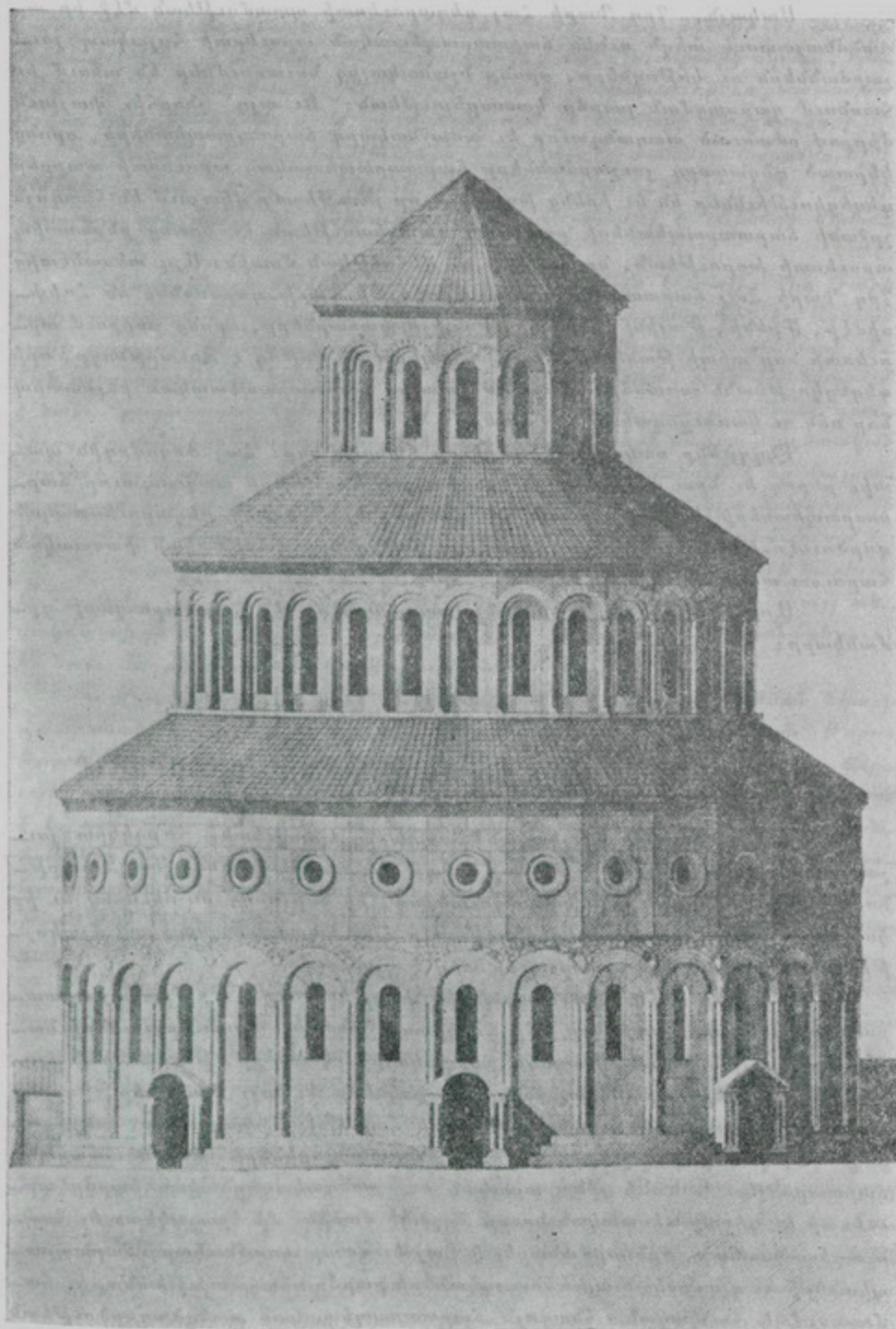
* * *

Այժմ տեսնենք, թէ Արարների քաղաքական ու տնտեսական անասելի ճնշումների ու հալածանքների շրջանում ի՞նչ պատկեր էին ներկայացնում Հայ մշակոյթն ու արուեստները:

Չնայած Դրդ Դարի քաղաքական ծանր ու մռայլ դրութեան՝ մշակութային ու գեղարուեստական շարժումն ո՛չ միայն կանգ չի առնում, այլ ընդհակառակն՝ նոյն ժամանակաշրջանի ամենանշանակալից մի այլ երեւոյթը, պատմագրութեան զարգացման հետ, դիտութեան նուաճումն է, որի ամենափայլուն ներկայացուցիչն է առաջնակարգ դիտնական Անանիա Շիրակացին, որ իր դարաշրջանում հռչակում է որպէս պատմաբան, աշխարհագրագէտ, մաթեմատիկոս, աստղագէտ, տոմարագէտ եւ որ իր դիտական լուրջ ուսումնասիրութիւններով բարձր պատուանդանի վրայ է դնում հայկական դիտութիւնների մշակոյթը:

Դրդ Դարում առանձին փայլ է ստանում եւ ծաղկում նաեւ բանաստեղծական գրականութիւնը, որի տաղանդաւոր ու պայծառ գէժքն է գրական փայլուն ձիրքով օժտուած Դաւիթ Քերթոզը, որ Հայ ժողովրդին աւանդ է թողել Աղուանից Զիւանչիւր իշխանի չարանենդ սպանութեան մասին մի պոէմ, որ հնադրոյն շրջանի Հայ գեղարուեստական աշխարհիկ գրականութեան լուսադրոյն ստեղծագործութիւններից մէկն է:

Դրդ Դարի Հայ գեղարուեստական շարժման պատմութեան մէջ պատուաւոր տեղ են գրւում նաեւ Հայ երաժշտական արուեստի պարծանքը հանդիսացող երաժիշտները, որոնցից յիշատակենք Սահակ Զորափորեցի՝ ժամանակի Հայոց կաթողիկոսը, եւ Բովհան Օձնեցի, որոնք իրենց յօրինած նուրանոր երգերով ու շարականներով հարստացնում են ժամանակի Հայ երաժշտական մշակոյթի դանձարանը:

Զ Ո Ւ Ա Ր Թ Ն Ո Ց

Վերակազմում՝ Թորոս Թորամանեանի

Սակայն, Դրդ Դարի Հայ գեղարուեստի պատմութեան մէջ իր առանձնաշատուկ տեղն ունեն ճարտարապետական արուեստի հոյակապ յուշարձաններն ու կոթողները, որոնք նշանակալից նուաճումներ են անում եւ հասնում զարգացման բարձր կատարելութեան: Եւ այդ՝ շնորհիւ փայլուն ձիրքով օժտուած տաղանդաւոր եւ առաջնակարգ ճարտարապետների, որոնց կերտած գեղարգարդ յուշարձանները ճարտարապետական արուեստի տարրեր գեղեցկութիւններ են եւ իրենց խորհրդաւոր լուծեամբ վկայում են հնագոյն շրջանի ճարտարապետների բացառիկ վարպետութեան եւ նրանց ինքնատիպ արուեստի խորութեան, նորութեան ու վեհութեան մասին: Այդ տեսակէտից Դրդ Դարի Հայ ճարտարապետական մշակոյթի գլուխ-գործոցներ են Հոխիսիմէի, Մրենի, Թալինի, Արուծի, Թալիշի տաճարները, որոնց շարքում արուեստի նոր տիպի թանկագին եւ հրաշակերտ մի կոթող է Զուարթնոցը, որի գեղեցկութեանն առանձին փայլ են տալիս ճարտարապետական ինքնատիպ նոր ոճն ու կառուցողական նոր ձեւերը:

Ընդգծենք սակայն մի կարեւոր հանգամանք: Հայ ժողովրդին պատիւ բերող եւ նրա պարծանքը հանդիսացող Դրդ Դարի տաղանդաւոր ճարտարապետների կեանքի էական հանգամանքների, նրանց գեղարուեստական գործունէութեան եւ կերտած հոյակապ կոթողների մասին չկան փաստական հարուստ տեղեկութիւններ:

Այստեղ գծենք մեզ յայտնի տաղանդաւոր մի ճարտարապետի դիմանկարը:

Բ

ՅՈՂԱՆ ԶԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ԵՒ ԶՈՒԱՐԹՆՈՅ ՅՈՒՇԱՐԶԱՆԸ

4-7րդ Դարերի հայկական ճարտարապետութեան հոյակերտ յուշարձանների մէջ իշխում է մի նոր տիպի թանկագին կոթող: Դա Զուարթնոցն է, որ իր ինքնուրոյն կառուցուածքով, իր նոր ոճով ու ձեւերով եւ իր կախարդական ու գրաւիչ գեղեցկութեամբ Հայ ճարտարապետական մշակոյթի պատմութեան մէջ պատուաւոր տեղ է գրաւում:

Տաճարի վեհութեանն առանձին փայլ են տալիս ո՛չ միայն ճարտարապետական արուեստի նոր ոճը եւ կիսաշրջանաձեւ դասաւորուած սիւնաշարքերը, այլ եւ նուան, խաղողի քանդակների նկարները, թեւատարած արծիւներ պատկերող բարձրաքանդակ խոյակները եւ այլ մօտիւններ, որոնք ցայտուն դադափար են տալիս Դրդ Դարի Հայրութեան պարծանքը հանդիսացող վարպետ քարտաշների, հմուտ քանդակագործների եւ մեծատաղանդ ճարտարապետ Յոհանի շինարարական ու քանդակագործական բարձր արուեստի եւ գեղարուեստական նուրբ ճաշակի մասին. մի հրաշակերտ եւ հազուադիւր տաճար, որն արժանացել է Հայ եւ օտար առաջնակարգ ճարտարապետների ու գիտնական արուեստագէտների բարձր գնահատութեանը, եւ համարւում է հայկական հնագոյն ճարտարապետական ստեղծագործութեան գոհարը:

Հայ ճարտարապետութեան այս հոյակապ կոթողը մինչեւ 20րդ Դարի սկիզբը մնացել է անյայտութեան մէջ. նրա առաջին յայտնաբերման պատիւը պատկանում է մի արուեստասէր հոգեւորականի: Դա էջմիածնի միաբան Սալիկ Վրդ. Դադեանն է, որ դեռ 1901 թուականին, շնորհիւ իր հնագիտական հմտութեան, սրատես ու թափանցող աչքերով տեսնում է հաստ

հողաչերտերով ծածկուած տաճարի աւերակների մնացորդները եւ նախաձեռնում է պեղումներ կատարել: Այնուհետեւ, 1904 թուականից սկսած, պեղումներին իր ջերմ մասնակցութիւնը բերում է տաղանդաւոր ճարտարապետ Թորոս Թորամանեանը, որով յայտնաբերում են տաճարի մնացորդները:

Պատմական տեղեկութիւնների համաձայն՝ տաճարը կառուցուել է Էջմիածնի մօտ, Ներսէս Գ Տայեցի կաթողիկոսի (641 — 661) կողմից, որ իր շինարարական փայլուն գործունէութեամբ հռչակուել է «Շինող» մականունով:

Զուարթնոցի մասին ուշագրաւ տեղեկութիւն է տալիս Դրդ Դարի ստուգապատում մի պատմագիր: Դա Մովսէս Կաղանկատուացին է, Աղուան ազգի լուսաւոյն մատենագիրը. նրա վկայութեամբ՝ Զուարթնոց տաճարի օծման արարողութիւնը կատարւում է փառահեղ հանդէսով, որին մասնակցում է նաեւ, քաղաքական հանգամանքով, 652 թուականին, Հայաստանում զրտնուղ Բիւզանդիոնի Կոստանդին Գ կայսրը. նա տաճարի ճարտարապետական նոր ոճի գեղեցկութեամբ այնքան է հիանում, որ ցանկանում է իր մայրաքաղաքում եւս նման մի հոյակապ տաճար կառուցել, բայց նրա ծրագիրը չի իրագործւում, որովհետեւ Հայ ճարտարապետը ճանապարհին միանալով է:

Պատմիչի այս արժէքաւոր տեղեկութիւնը հաստատում է մի կարեւոր հանգամանք, որ Զուարթնոցն ո՛չ թէ Բիւզանդական ծագում ունի, այլ տեղական տիպի մի տաճար է, որի նման հինգ յուշարձաններ յայտնաբերուել են նաեւ Անդրկովկասում (վ. Յարութիւնեան, Էջմիածին, 1969):

Զուարթնոց տաճարի յատկազօրը եւ վերակազմութեան նկարը պատրաստել է Հայ ճարտարապետութեան առաջնակարգ գիտնական Թորոս Թորամանեանը, որ տաճարի մասին գրել է այսպիսի ուշամբաւ տողեր. «Զուարթնոց եկեղեցին Դրդ Դարու Հայոց ճարտարապետութեան գլուխ գործոցն է եւ անհամեմատ մեծ արուեստագիտութեամբ փորագրուած են բոլոր քանդակները ... Կայ ճարտարապետական այնպիսի մեծութիւն մը եւ արուեստագիտական այնպիսի հմտութիւն, որ համաշխարհային ճարտարապետութեան մէջ հազուադիւրս օրինակ եւ պսակ է Հայու ստեղծագործական տաղանդին»:

Գիտնական Նիկողայոս Մառը եւս բարձր է գնահատել Զուարթնոց տաճարը եւ մեծ նշանակութիւն է տուել յուշարձանի ճարտարապետական յօրինուածքին եւ նրա կառուցողական ձեւերի առանձնայատկութիւններին՝ հայկական ճարտարապետական մշակոյթի պատմութեան մէջ: Ահա՛ նրա բընորոշ տողերը. «Դրդ Դարում կաթողիկոս Ներսէսի կողմից Էջմիածնի մօտ կառուցուած իւրայատուկ ձեւի կլոր, եռալարկ տաճարը, բոտ մասնագէտների կարծիքի թէ՛ իր յօրինուածքով, թէ՛ ըստ իր կոնստրուկտիւ ձեւերով համահասարակ չունի քրիստոնէական ճարտարապետութեան մէջ առ հասարակ: Մեզ համար առանձին հետաքրքրութիւն են ներկայացնում ո՛չ թէ այս գործի անվիճելի գեղարուեստական արժանիքները, այլ տեխնիկան»:

Զուարթնոց տաճարի կառուցողական արուեստի մասին «Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն» խորագրով գրքում կարդում ենք նաեւ հետեւեալը. «Դա կլոր յատկազօրով, զբաւից եռալարկ երեւացող, ներսից սիւնաշարքով կազմուած կիսաշրջան խորաններով, շատ բարձր եւ լայնանիստ բրգաձեւ շէնք է, որի բարձր մօյթ (նեցուկ, յենակ սիւնակ) սիւները իրենց գեղաքանդակ խոյակներով կրել են դժբէթը: Շէնքը ներսից զարդարուած է եղել մոզաիկ ներկարներով, իսկ զբաւից ճօն քանդակներով: Զուարթնոցը 4-7րդ Դարի Հայ-

կական ճարտարապետութեան գլուխ—գործոցն է եւ առ հասարակ ճարտարապետական հրաշակերտներից մէկը»:

Զուարթնոցի պատկերը դեռ է նաեւ ճարտարապետ Վ. Մ. Յարութիւնեանը, որի արձանագրութիւնից առաջ բերենք հետեւեալը. «Առաջին յարկի իւրաքանչիւր կողմը յարդարուած էր զոյգ կիսասիւնների վրա յենուող գէկորատիւ ու խորը արձատաւորուած կամարաղեղներով: Սրանց բազմազան տարբերակներում հարթաքանդակների հիմնական մօտիւր խաղողի ողկոյնն ու տերեւն է, ինչպէս եւ նոան ճիւղը: Կամարամիջոցները եւ նրանցից բարձր գտնուող հարթութիւնները ծածկուած էին նոան պտղի ու ճիւղերի բարձրաքանդակներով: Կամարամիջոցներում տեղ են գտել նաեւ տաճարի կառուցողների բարձրաքանդակները՝ շինարարական գործիքները ձեռքերին: Դրանցից մէկի վրայ պահպանուել է «Յոհան» հայատառ մակագրութիւնը, որը, ենթադրուած է տաճարի գլխաւոր ճարտարապետն է եղել ... Զուարթնոցը ոչ միայն հայկական, այլեւ համաշխարհային ճարտարապետութեան ուշադրաւ յուշարձաններից է ու զգալի ազդեցութիւն է ունեցել Հայաստանում եւ նրա սահմաններից դուրս: Դրդ Դարի երկրորդ կէսին կառուցուած հայկական որոշ յուշարձաններ (Յալինի ու Յալիչի, Եղվարդի Զօրավար եւ Արթիկի Մեծ եկեղեցիները), չնայած իրենց յօրինուած քային տարբերութեանը, կրում են Զուարթնոց տաճարի ճարտարապետութեան որոշակի ազդեցութեան կնիքը ... Ինչպէս բարձրաբուն ճարտարապետական կոթող, աւերակ վիճակում էլ չի դադարում հմայել Զուարթնոցը: Նա պատկառանք է ներշնչում այն հանճարեղ կառուցողների յիշատակի նկատմամբ, որ 1300 տարի առաջ կանգնեցրին այս հոյակապ տաճարը, որպէս Հայ ճարտարապետական արուեստի նշանակալից նուաճումների փայլուն վկայական»:

Մի հանգամանք սակայն կարօտ է լուսարանութեան: Ծարտարապետ Վ. Մ. Յարութիւնեանն ընդգծել է, թէ Զուարթնոցը կառուցողների բարձրաքանդակները տեղ են գտել տաճարի կամարամիջոցներում. ենթադրուած է նաեւ, թէ Յոհանն է տաճարի գլխաւոր ճարտարապետը: Այս կարծիքի հետ ճարտարապետ Ստեփան Մնացականեանը համաձայն չլինելով արձանագրել է հետեւեալը. «Նման դրոշմի անշուշտ չի կարելի համաձայնել: Զպէտք է մոռանալ, որ Զուարթնոցը կառուցուած է Դրդ Դարում, երբ տասնեակ հոյակապ տաճարներ կառուցող ճարտարապետների անունները նոյնիսկ չեն յիշատակուած, երբ նոյնիսկ տաճարի կառուցմանը ականատես Սեբէոսը ո'չ մի խօսք չի ասում Զուարթնոցի ճարտարապետի մասին. . . Այսպիսով ո'չ մի հիմք չկայ ենթադրելու, որ յատկապէս Յոհանն է տաճարի ճարտարապետը ... Հազիւ թէ կարելի լինի կասկածել, որ այնտեղ պատկերանում են ո'չ թէ տաճարը կերտող վարպետները, այլ ... այն անձինք, որոնք այս կամ այն կերպ ծանոդակել են տաճարի շինարարութեանը»:

Ծարտարապետ Ստեփան Մնացականեանի տուած բացատրութիւնները, սակայն, ոչ միայն չեն լուսարանում հարցի էութիւնը, այլ աւելի են մթաղնում: Խնդրի ճիշդ եւ տրամաբանական վերլուծութեան համար անհրաժեշտ են փաստական տուեալներ: Դրանց կարեւորը, որ դրաւում է մեր ուշադրութիւնը, ճարտարապետական գործիքներ ձեռքերին կանդնած բարձրաքանդակ կերպարներն են, որոնք իրենց լուծիկամբ վկայում են, որ իրենք են տաճարը կերտող վարպետները եւ ո'չ թէ «այն անձինք, որոնք այս կամ այն կերպ ծանոդակել են տաճարի շինարարութեանը»: Բայց կայ աւելի ցայտուն եւ պերճախօս վկայութիւն: Դա Յոհանն հայատառ մակագրութիւնն է, որը հաստատում է, թէ նա է տաճարի գլխաւոր ճարտարապետը:

Որոնք են սակայն Յոհանի էական առանձնապատկութիւնները: Նա մէկն է այն վաստակաւոր ճարտարապետներից, որ իր ամբողջ կեանքը նուիրել է ո՛չ միայն շինարարական արուեստին, այլև լինելով արտակարգ տաղանդով օժտուած մեծ ճարտարագետ, խորապէս գիտակցել է որ ճարտարապետական մշակոյթը Հայ ժողովրդի ղեղարուեստական գաստիարակութեանը նպաստող հզօր ազդակներից մէկն է, որով իրեն նպատակ է դրել նրա ճաշակը զարգացնելու համար կառուցել նոր բովանդակութեամբ, նոր ոճով ու ձևերով եւ ղեղարուեստական բարձր արուեստով ճարտարապետական մի հոյակապ կոթող, պահպանելով այն առանձնապատկութիւնները, որոնք կազմում են հնագոյն դարերի Հայ ճարտարապետութեան խոշոր նուաճումները: Ահա՛ արուեստի այն հրատապ հարցերը, որոնք ամէնից շատ յուզել են Յոհան ճարտարապետին եւ որոնց մասին նա խոր ասորումներ է ունեցել: Իր ամբողջ էութեամբ նա նուիրուել է իր վեհ խեղճ իրադրածման եւ Հայ ժողովրդին աւանդ է թողել ճարտարապետական մի հրաշագեղ կոթող՝ Զուարթնոց տաճարը:

Այդ ստեղծագործութիւնը, իր ղեղարուեստական նոր ոճով ու ձևերով, ո՛չ միայն բանաստեղծական է, այլև իր ամբողջական բովանդակութեամբ մեղանում առաջին հայկական ճարտարապետական յուշարձանն է, որն իրբեւ նոր երևոյթ՝ նոր ուղի է հարթել եւ նպատակ է Հայ ճարտարապետական մշակոյթի հետագայ զարգացմանը: Այդ տեսակէտից Զուարթնոց ունի թէ՛ պատմական եւ թէ՛ ղեղարուեստական մեծ արժէք եւ իրբեւ նշանակալից երևոյթ հայկական ճարտարապետութեան պատմութեան մէջ պատուաւոր տեղ է զբաւում:

Գ

10-ՐԴ ԴԱՐԻ ՊԱՏԿԵՐԸ

10րդ Դար: Դա այն պատմաշրջանն է, երբ դարերի ազատագրական պայքարից յետոյ Հայաստանում, 922 թուականից, սկսում է երկարատեւ խաղաղութեան մի շրջան, որի շնորհիւ շինարար, աշխատատէր Հայ ժողովուրդը նուիրում է ստեղծագործական աշխատանքի եւ անում տնտեսական նշանակալից նուաճումներ: Այդ ժամանակաշրջանում Հայաստանի տնտեսական կեանքն ո՛չ միայն որոշ բարձրութեան է հասնում, զարգանում են քաղաքները, այլև կարճ ժամանակում առեւտրական-արհեստաւորական ու արդիւնաբերութեան խոշոր կեդրոններ են դառնում Անին, Վանը, Կարսը, Դուինը, Արծնին եւ այլ տեղեր:

10րդ Դարում, Հայաստանի քաղաքների ծաղկման եւ Հայ ժողովրդի տնտեսական զարգացման պայմաններում՝ ուշադրաւ նուաճումներ են անում Հայ մշակոյթն ու արուեստները:

Հանդէս են գալիս պատմագրական փայլուն ձերբով օժտուած պատմիչներ, որոնց շարքում առանձնապատուի տեղ են զբաւում Յովհաննէս կաթողիկոս Դրասխանակերտցին, Թովմա Արծրունին, Ստեփանոս Առողիկ Տարօնցին, որոնք որպէս ժամանակաշրջանի առաջնակարգ մտաւորականներ եւ առաջաւոր մտածողներ, հարադատութեամբ պատկերել են իրենց ժամանակի քաղաքական դէպքերն ու ունեցել, արձանագրել՝ օտար թշնամիների, բռնակալների ու ճնշողների Հայաստանում կատարած աւերածութիւններն

ու կոտորածները, Հայ ժողովրդի ողբերգական ծանր ապրումները: Ահա թէ ինչո՞ւ վաստակաւոր պատմիչների աւանդ թողած պատմութիւնները, որոնք մեծ ազդեցութիւն են թողել հետագայ դրոշների վրայ, մինչեւ օրս կարգացւում են հետաքրքրութեամբ, եւ իրենց մի շարք հական առանձնայատկութիւններով Հայ ժողովրդի պատմական կեանքի ուսումնասիրութեան համար թանկագին աղբիւրներ են եւ անդնահատելի արժէք ունեն:

Համառօտակի անդրադառնա՞նք այդ պատմագիրների կեանքին եւ նրանց վաստակների բովանդակութեանը:

1

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՅԻ

10րդ Դարի պատմագիրների շարքում ուրոյն տեղ է զբաղում Յովհաննէս Դրասխանակերտցին, որի «Յովհաննու Կաթողիկոսի Պատմութիւն Հայոց» խորագրով մատենան կենսագրական տեղեկութիւնները վկայում են, որ նա եղել է իր ժամանակի լուսաւոր, առաջադէմ եւ դիւանագիտական ձիրքով օժտուած փայլուն հոգեւորականներից մէկը: Ծնորհւի իր մօտւոր լուրջ պատրաստութեան եւ վարչական կարողութեան, 897 թուականին ընտրւում է կաթողիկոս եւ ժամանակի հասարակական-քաղաքական կեանքը յուզող հրատապ հարցերն իմաստութեամբ կարգադրում: Դրա մի ցայտուն պատկերն է բիւզանդական կայսեր հետ նրա վարած բանակցութիւններն Արարների դէմ, որ համարւում է Հայ դիւանագիտութեան նորամտութեան մի արտայայտութիւնը:

Նա պատմութիւնն սկսում է պատմական հնագոյն անցեալից եւ հասցնում մինչեւ իր օրերը: Սակայն, նրա պատմական վաստակի էական մասն են կազմում 10րդ Դարի Աքարական տիրապետութեան շրջանում Հայաստանում տեղի ունեցած դէպքերի եւ անցքերի նկարագրութիւնները:

Նշանակալից է եւ այն, որ հայրենասէր կաթողիկոսը դատապարտում է Հայ նախարարների անմիաբանութիւնը, երկպառակութիւնները եւ կոչ է անում, որ նրանք միասնական ուժերով անողոք պայքար մղեն օտար կեղեքիչների դէմ եւ ազատուելով նրանց շահագործումներից՝ Հայաստանը կառավարեն միանգամայն անկախ եւ ինքնուրոյն իշխանութեամբ:

2

Թ Ո Վ Մ Ա Ա Ր Ծ Ր Ո Ւ Ն Ի

10րդ Դարի այս վաստակաւոր պատմագիր ինքնատիպ պատմութիւնն ունի այսպիսի վերնագիր. «Թողմայի վարդապետի Արծրունայ պատմութիւն տանն Արծրունեաց», որը շարագրել է, ինչպէս կարգում ենք զրքի՝ յառաջարանում, Արծրունեաց Տէր Գրիգորի եւ Վասպուրականի իշխանի հրամանով:

Իր պատմութիւնը Թոման սկսում է պատմական հնագոյն անցեալից՝ Աղամից, Նոյից եւ Հայկից: Այդ շրջանի մասին գրելիս նա օգտուել է ո՞չ միայն Հայ հին գրականութեան աղբիւրներից, այլ նաեւ օտարազգի պատմիչներից՝ Եւսեբիոսից, Ալիբիկանոսից եւ Հերոդոտից, որից քաղել է պարսկական պատմութեան այն նիւթերը, որոնք սերտ կապ ունեն Հայ ժողովրդի

կեանքի հետ : Նշանակալից է եւ այն , որ նա իր պատմութեան մէջ արձանագրել է այնպիսի նորութիւններ , որոնց չեն յիշատակել իրենից առաջ արդ մատենագիրները :

Նրա պատմութեան ուշագրաւ մասն են կազմում նաեւ մետական , ասորական եւ պարսկական պետութիւնների անկման , ինչպէս նաեւ մակեդոնական արշաւանքներին ու Արշակունեաց պետութեան նուիրած տողերը : Նա խոր վշտով արձանագրել է Հայաստանում տիրող ներքին տնտեսական եւ երկպառակութիւնների պատկերը :

Պատմութեան արժէքաւոր մասը կազմում է նաեւ Բուզա Արար Ոստիկանի կոիւնքի ու բարբարոսութիւնների արձանագրութիւնը Վասպուրականում : Թանկագին տեղեկութիւններ են նաեւ Գաղիկ Արծրունու որդի՝ Գրիգոր Դերենիկի գործունէութեան , Աղթամարայ նշանաւոր վանքի , Ուտան , Վան եւ Արտամեա կատարած շինութիւնների նկարագրութիւնները : Առ Հասարակ , Թովմայի պատմութիւնը կարգացւում է առանձին հետաքրքրութեամբ . շարադրւած է Հայրենասիրական անկեղծ զգացումներով եւ պատկերաւոր նկարագրութիւններով :

3

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՍՈՂԻԿ ՏԱՐՕՆԵՑԻ

Պատմագրի մասին կենսագրական տեղեկութիւնները շատ քիչ են , բայց այսքանը յայտնի է , որ նա ապրել է 10րդ Դարի երկրորդ կէսին եւ 11րդ Դարի սկիզբները :

Իր դարաշրջանում նա հռչակուել է որպէս հմուտ գիտնական-աստուածաբան :

Նրա ազգանունը վկայում է , որ ծնուել է Տարօնում , իսկ մի քանի բանասէրներ նրա Ասողիկ մականունը հիմք ունենալով ենթադրում են , որ նա եղել է տաղասաց-երաժիշտ . իսկ Մանուկ Աբեղեանի կարծիքով՝ նա փայլել է որպէս ասմունքի վարպետ , լաւ արտասանող :

Նրա պատմութիւնը բաղկացած է երեք մասից : Առաջին մասն ընդօրինակութիւն է Մովսէս Խորենացուց , իսկ երկրորդն՝ Արար ամիրայեանների գործունէութիւնն է : Ամենաուշագրաւ մասը , սակայն , երրորդ «Հատուած»ն է , ուր ցայտուն գոյներով պատկերանում են իր ժամանակի քաղաքական-հասարակական կեանքի դէպքերն ու անցքերը : Այդ մասում արձանագրել է Աշոտ Առաջինի թագաւորութիւնից մինչեւ Գաղիկ Առաջինի ժամանակի պատմութիւնը՝ մինչեւ 1004 թուականը : Այս մասը շարադրել է ժամանակի «տիեզերափայլ եւ մեծաշնորհ» Սարգիս կաթողիկոսի հրամանով :

* * *

Այս վաստակաւոր պատմագիրների մատեանները 10րդ Դարի Հայ ժողովրդի կեանքի պատմութեան համար գանձարաններ են այն տեսակէտից , որ նրանք կորստից ընդմիշտ փրկել են Հայոց պատմութեան շատ արժէքաւոր էջերը :

Նրանց արժէքաւոր գործերը Հայ հին մատենագրութեան պատմութեան մէջ յայտնի են նաեւ իրենց լեզուական ու ոճական մշակոյթով : Այնտեղ չէք գտնում երկար ու ճոռած արտայայտութիւններ , զարդարուն նը-

կարագրութիւններ, այլ միմիայն պատմական դէպքերի, անցքերի ու եղելութիւնների յատակ, պարզ նկարագրութիւններ:

Ընդգծենք սակայն որ Հայ պատմագրութեամբ չեն սահմանափակուած 10րդ Դարի մատենագրութեան ու արուեստի էջերը:

10րդ Դարի Հայ մշակոյթի պատմութեան մէջ առանձնայատուկ տեղ է զբաւում նաեւ բանաստեղծական գրականութիւնը, որի ամենափայլուն ու պայծառ դէմքն է Գրիգոր Նարեկացին, Նարեկայ վանքի ճգնաւոր վարդապետը որի ղերը շատ մեծ է Հայ գեղարուեստական գրականութեան զարգացման պատմութեան մէջ: Նրա «Մատենան Ողբերգութեան» պոէմը եւ քնարական տաղերը միջնադարի Հայ գրականութեան մէջ մի նոր էջ բացին եւ իրենց ուշադրատեղի տալով, նկարչական պատկերաւորութեամբ ու ինքնատիւ կառուցուածքով Հայ բանաստեղծական արուեստի զոհարներ են:

10րդ Դարի Հայ մշակոյթի պատմութեան զարդն է կազմում նաեւ ճարտարապետական արուեստը, որ առանձնապէս զարգանում եւ նշանակալից նուաճումներ է անում Անիում եւ Վասպուրականում: Այդ պատճառով Հայ ժողովրդի գեղարուեստական ստեղծագործութեան հոյակապ կոթողների ու յուշարձանների նոր ոճերի ու ձևերի բազմազանութիւնն ու բանաստեղծական գեղեցկութիւնները վկայում են ճարտարապետական մշակոյթի առաջնակարգ նուաճումների ու վերելքի մասին:

Ովքեր են, 10րդ Դարի այն տաղանդաւոր ճարտարապետները, որոնք իրենց կառուցած հոյակապ յուշարձաններով հարստացրել են Հայ ճարտարապետական արուեստի դանձարանը:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շար. 1)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽԻՉԱՆՅԻ ՎԱՐՊԵՏՆԵՐ

Այս յօդուածին նիւթը կը կազմեն մասնաւորաբար Խիզանցի Սարգիս Քաջանան եւ իր սերունդէն յայտնի գրիչ-ծաղկողներ, իր որդիները Մարտիրոս եւ Սարգիս Քաջանաներ, իր թոռները Գրիգորիս եւ Իգնատիոս, Յովհաննէս եւ Խաչատուր Քաջանաներ, որոնք Խիզանի մէջ կամ այլուր, երբեմն բնակեցած եւ երբեմն առանձին աշխատանքով արտադրած են բազմաթիւ մատենաներ, գրչական եւ նկարչական արուեստի նկատման յաջողութեամբ

Ա. Սարգիս Քաջանայ (1526-1572), որդին էր Կարապետ Քաջանայի եւ Քնարի, ծնած ժՁ Դարու սկիզբը մօտաւորապէս։ Աշակերտը եղած է Աղթամարցի Յովսէփ Վարդապետին։ Կինը կը կոչուէր Խանում։ Ունէր չորս մանչ՝ զաւակներ, Մարտիրոս, Սարգիս, Յոր եւ Յովսափ (+ ն. թ. 1593), եւ երեք աղջիկ՝ Հռիփսիմէ, Եւփրոսինէ եւ Ոսկեհատ։ Մեռած է հաւանաբար 1585ին։

Սարգիս Քաջանայ գրիչ եւ ծաղկող էր միանգամայն։ Իր գործունէութիւնը թէ եւ կրնող զրկէ մօտաւորապէս կէս դար, 1526-1572, այդ բազմամեայ գործունէութենէն սակայն մեզի ծանօթ են հետեւեալ հինգ ձեռագիրները միայն։

1.- Մաշտոց, գրուած 1526ին, Խիզան քաղաքին մէջ, Մխիթար Քաջանայի համար — Սրուանծտեանց, Թորոս Աղբար, Բ. էջ 254-5։

2.- Ծագկած է Շարակինոց մը, օրինակուած 1553ին, Բաղինց գիւղը, ձեռամբ Ըմտեփանոս Քաջանայի։

3.- 1571ին Աւետարան մը ծագկած է, որ օրինակուած էր Հերապետ Վարդապետի կողմէ։ Ծագկումի աշխատանքին մասնակ-

ցած է նաեւ Մարտիրոս սարկաւազ — Ձեռ. երեւանի, Թիւ 4845։

4.- Աւետարան, օրինակուած 1572ին, երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ, Հերապետ կուսակրօն Քաջանային համար — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 868։

5.- Տօնացոյց, 1572, երուսաղէմ — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 2494։

Բ. Մարտիրոս Քաջանայ (1575-1605), որդին էր Սարգիս Քաջանայի եւ Խանումի։ Ծնած է ժՁ Դարու կիսուն մօտաւորապէս։ Կնոջ անունն էր Աղարէկ։ Ունէր երկու մանչ զաւակներ՝ Գրիգորիս եւ Իգնատիոս, եւ երեք աղջիկ՝ Աննա, Եղիսարէթ (+1601), եւ Հաճիմամէ։ Գրչութեան եւ ծաղկումի արուեստը սորված է իր հօրը ձեռքին տակ։ Մեռած է 1607ին։ Իր երեսնամեայ գործունէութենէն ծանօթ են տասնեակ մը ձեռագիրներ։

1.- Գանձարան, 1575. Սողած գիւղի եւ Թեղւայ Վանքին մէջ, Սողածցի Կարապետ Գրչի՝ Մարտիրոս Արեղայի համար օրինակած հոյակապ ձեռագիրը ծագկած եւ նկարադարձ է — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 135։

2.- Աւետարան, 1577-9ին, Խիզանի մէջ օրինակած եւ ծագկած է Մարտիրոս կրօնաւորի համար։ Խիզանի նկարիչներուն արուեստը լուսարանելու տեսակէտէն կարեւոր են իր տուած հետեւեալ տեղեկութիւնները. «...գրեցի զսա ի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ, եւ ծագկեցի զսա շարչարանօք ի յայլ եւ յայլ աւետարանէ, եւ կայ որ ի մըտաց. զի Դ, Ե աւետարան ժողովեցի, կայր որ Սոսայ բանն, կայր որ արեւելից բանն, եւ այլ բազում աշխատութեամբ ժողովեցի եւ եղի ի սուրբ աւետարանս...» — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 2569։

3.— Յայտնաւորք, 1591ին, Երուսաղէմի մէջ, մեծ մասով օրինակած է՝ Յակոբ Կրօնաւորի համար.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1920:

4.— Աւետարան, 1593ին, Խիզանի մէջ, գրած է Ատովմ քահանայի համար.— Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, 1967, էջ 149, թիւ 73:

5.— Աստուածաշունչ, 1594ին, Խիզանի մէջ, գրած է նկարադարդած է, գործակցութեամբ իր եղբորը Սարգսի եւ իր որդւոյն Գրիգորիսի, Բարսեղ քարունապետի խնդրանքով.— Թ. Աղբար, Բ. էջ 262-4:

6.— Հին Կառկարանի մասեր, 1596ին, Հիզանի մէջ, օրինակած է, գործակցութեամբ իր եղբորը Սարգսի եւ իր որդւոյն Գրիգորիսի, Երուսաղէմի Դաւիթ պատրիարքին պատուէրով.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 397:

7.— Աւետարան, 1596, Կ. Պոլիս.— S. Der Nersessian, The Ch. Beatty Library, A Catalogue of the Arm. Manuscripts, Vol. I. Dublin, 1958, No. 573, p. 76, 80 n. 1.

8.— Մեկնութիւն ԺԴ. Թղթոցն Պօղոսի՝ Յ. Սահերերանի, 1600ին, Խիզանի մէջ, ծաղկած է, Դիւքաք սարկաւապի ձեռքով Աղարիս կաթողիկոսի համար օրինակուած ձեռագիրը.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 1378:

9.— Գիրք Հարցմանց՝ Գր. Տաթևացիի, 1601ին, Սերաստիայ մէջ օրինակուած Յակոբ եւ Դիւքաք Գրիշնէրու ձեռքով. 1602ին, Խիզանի մէջ ծաղկուած իր կողմէ՝ գործակցութեամբ իր եղբորը Սարգսի, եւ իր որդւոյն Գրիգորիսի, Սարգիս Կրօնաւորի խնդրանքով.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 420:

10.— Յայտնաւորք, 1604ին, Խիզանի մէջ, գրած է նկարադարդած է ինքը եւ իր եղբայրը՝ Սարգիս քահանան, եւ իր որդին՝ Գրիգորիս քահանան, Խոջայ Խաչիկի եւ որդիներուն պատուէրով.— Ձեռագիր Յ. Գէորգեանի, Թ. 42: Գ. Արք. Յովսէփեան, Մի էջ Խիզանի Գեղարուեստական Պատմութիւնը: Հայս. Եկեղեցի, 1944, Հոկտ. էջ 11:

11.— Աւետարան, 1605ին, Հիզանի մէջ գաղափարած է «ի լաւ եւ ընտիր Սահեցի օրինակէ».— Ե. Լալայեան, Յուցակ Ձեռ. Վասպուրականի, էջ 819, թիւ 352:

Գ.— Սարգիս Քահանայ, (1585? - 1610), որդին էր Սարգիս Քահանայի եւ Խանուծի, եւ եղբայրը Մարտիրոս Քահանայի: Կոնժանունն էր Ըսուսինի (+1603): Ունէր չորս մանչ՝ զաւակներ՝ Յովհաննէս, Կարապետ, Էղիշահ եւ Կիրակոս, եւ աղջիկ մը՝ Հովիտիմէ (ծն. 1601): Ուսուցիչ եղած է Խիզանցի Մկարտչի, եւ Կիրակոս Գրչի: Իր գործերէն ծանօթ են Հեռեւեակները:

1.— 1585ին ձառաց մը օրինակած է գործակցութեամբ իր եղբոր Մարտիրոսի.— Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 145, թիւ 66:

2.— 1596, Խիզան, Շարական, գրած է ծաղկած է Սահեանոս Կաթողիկոսի համար.— Ձեռ. Յ. Գէորգեանի, թիւ 18: Հայս. Եկեղեցի, 1944, Հոկտ. էջ 9:

3.— 1601, Հիզան, Շարական, Մեյքեսէթ քահանայի համար.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1663:

4.— 1602, Հիզան, Շարական մը գրած է, գործակած են ինքը եւ իր աշակերտը՝ Կիրակոս Քհն. Խիզանցի.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1460:

5.— 1604, Հիզան, Աւետարան, օրինակած է տանուտէր Խոջայ Ատովի համար.— Թ. Աղբար, Բ. էջ 266:

6.— 1606, Հիզան, Յայտնաւորք, գրած է եւ հաւանաբար նաեւ ծաղկած, Մէլիք Սարգսի համար.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 4721:

7.— 1608, Խիզան, Աւետարան, օրինակած է Յովսէփ Վարդապետի պատուէրով, «ի Սրոցի լաւ եւ ընտիր օրինակէ»: Մաղկած է իր որդին Յովսափ Քահանայ.— Յուցակ Ձեռ. Վասպուրականի, էջ 823, թիւ 355:

8.— 1610, Խիզան, Աւետարան, օրինակած է ծաղկած է Վանցի Խոջայ Աւետի համար.— Յուցակ Ձեռ. Վասպուրականի, էջ 837, թիւ 358:

Դ.— Գրիգորիս Քահանայ (1596-1605), որդին էր Մարտիրոս քահանայի եւ Աղարէկի: Ունէր երկու զաւակներ՝ Սահակ եւ

Ներսէս: Գրիչ, նկարիչ եւ կազմող էր միանգամայն: Ապրտած եւ զործած է Սիւրբանի մէջ: Մեռած է 1607ին: Իր զործերէն ծանօթ են հետեւեալները:

1.- 1596, Սիւրբան, Հին Կտակարանի մասեր, օրինակած է իր հօրը եւ հօրեղորբը հետ միասին: Չեռ. Ս. Յ. Թ. 397:

2.- 1600, Սիւրբան, Ժողովածու, Ագարիտ կաթողիկոսի համար: Չեռ. Երեւանի, Թ. 1903:

3.- 1603, Սիւրբան, Մեկնութիւն Ժ. Թ. Թ. Պոստիկոսի Յ. Ոսկերեանի, զրած է թուամ եպիսկոպոս, ծաղկած եւ կազմած է Գրիգոր Վարդապետ, Կարապետ Վարդապետի համար: Չեռ. Երեւանի, Թ. 1377:

4.- 1605, Սիւրբան, Աւետարան մը, օրինակուած Միսիթար զրչի ձեռքով, նկարադարձած է իր հօրեղորբորդին Սաշատուր Վարդապետի հետ, Յովհաննէս Քահանայի համար: Արարատ, 1911, էջ 316:

Ե.- Իգնատիոս Քահանայ (+ 1632), որդին էր Մարտիրոս Քահանայի եւ Ազարէկի, եւ եղբայրը Գրիգորիոս Քահանայի: Իր զրչական զործունէութիւնը կը թուի թէ սահմանափակ եղած է, վասնզի մէկ զիրք միայն ծանօթ է իրմէ՝ եւ այդ վերջինը:

1632 թուին, Ղրսէ զիւղին մէջ, Մաշտոց մը սկսած է օրինակել, բայց չէ կրցած աւարտել՝ որովհետեւ մահը վրայ հասած է: Յուլիանի Չեռ. Մշտ, էջ 69, Թիւ 73:

Ձ.- Յովհաննէս Քահանայ (1605-1621), որդին էր Սարգիս Քահանայի եւ Ըսուսինէի: Ունէր երեք եղբայրներ՝ Կարապետ, Իգիլիւհ եւ Կիրակոս, եւ քոյր մը՝ Հռիփսիմէ: Կրնր կը կոչուէր Ոսկեհատ (+ 1620): Ունէր երեք որդիներ՝ Մինաս, Սարգիս եւ Վարդամանուկ: Գրչութեան եւ ծաղկումի արուեստները ուսած է իր հօրը ձեռքին տակ: Իր զործերէն յայտնի են հետեւեալները.

1.- 1605ին, Սիւրբան քաղաքին մէջ զրած է Աւետարան մը: Մ. Ծ. Վ. Բարխուդարեանց, Ազուանից Երկիր, էջ 167-9:

2.- 1608, Սիւրբան, Աւետարան, օրինակուած իր հօրը ձեռքով, աշխատակցած է ծաղկելու: Յուլիանի Չեռ. Վասպուրականի, Թիւ 355, էջ 827:

3.- 1621, Սիւրբան, Աւետարան, զրած եւ նկարադարձած է Սաշտայ Եղնադարի համար: Չեռ. Յ. Գեորգեանի, Հայս. Եկեղեցի, 1944, Հոկտ., էջ 14(6):

Է.- Սաշատուր Քահանայ (1591-1607), որդին էր Մուրադի եւ Հռիփսիմէի՝ Սարգիս Քահանայի դստեր: Ունէր երկու եղբայրներ՝ Պարսամ եւ Արիմէլէք, եւ որդի մը՝ Միքայէլ: Իր զրչական զործունէութիւնը կ'ընդգրկէ 1591-1607 տարիները: Երուսաղէմ զտնուած է ուխտաւորաբար 1591ին: Վախճանած է 1607ին կամ 1608ին: Իր զործերէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1.- 1591, Ս. Յակոբ, Երուսաղէմ, Մանրումունք մը օրինակած է Պր. Սաւրբաշ Դպրի խնդրանքով: Սիւրմէեան, Յուլիանի, Չեռ. Հալէպի, 1935, Թիւ 117:

2.- 1591, Երուսաղէմ, Յայտնուրք, որ օրինակուած է մասամբ իր մօրեղորբ Մարտիրոս Քահանայի ձեռքով, եւ ծաղկուած իր կողմէ, Յակոբ կրօնաւորի համար: Չեռ. Ս. Յ. Թ. 1920:

3.- 1599, Էրզրում, Աւետարան, նկարադարձած է Պր. Սաշատուրի խնդրանքով: Ազուանի, Միարանք, էջ 118-9: Լուսնայ, 1903, Թիւ 5, էջ 59:

4.- 1604, Սիւրբան, Յայտնուրք, զրած է Սաշտայ Աւետարանի համար: Չեռ. Երեւանի, Թիւ 4692:

5.- 1605, Սիւրբան, Աւետարան, ծաղկած է Յովհաննէս Քահանայի օրինակած ձեռագիրը, Սաշտայ Դարձանի պատուէրով: Մ. Ծ. Վ. Բարխուդարեանց, Ազուանից Երկիր, էջ 167-9:

6.- 1605, Աւետարան (Քանաքեռի), օրինակած է: Արարատ, 1919, էջ 7:

7.- Սիւրբան եւ Սպահան, Աւետարան, օրինակած եւ նկարադարձած է: Մ. Արք. Սմբատեան, Նկարագիր... Երեւան, 1904, էջ 181:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԺԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՀԱՅՏԵՐԷՆ ՉԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

1913ին անգլերէն հրատարակուեցաւ ի Լոնտոն Բրիտանական Թանգարանին հայերէն ձեռագիրներու ցուցակը՝ Ֆրէդէրիկ Կորնուալիս Կոնիքիբրի կողմէ։ Յուշակալիբրը, որ հետեւած է Հայր Տաշեանի ցուցակագրութեան, թէեւ ոչ բոլորովին հաւատարիմ, կու տայ ձեռագրաց յիշատակարանները հայերէն (նաեւ անոնց անգլերէն թարգմանութիւնը)։ Գործով Լոնտոն իմ բազմաթիւ այցելութիւններուս բնթացքին, երբ տրամադրելի պահեր ունենայի, կ'երթայի Բրիտանական Թանգարան եւ առիթէն օգտուելով վերստին կը քննէի Կոնիքիբրի ցուցակագրած հայերէն ձեռագիրները։ Պէտք է հոս խոստովանիլ որ Կոնիքիբր կարելի եղածին չափ հաւատարմօրէն ցուցակագրած է եւ քիչ տարբերութիւններ ու պակասներ կան իր ցուցակագրութեան եւ ձեռագիրներուն միջեւ։ Ասով հանդերձ կարեւոր սեպեցի այդ տարբերութիւնները նշել, յուսալով որ օգտակար կ'ըլլան այդ ձեռագիրներէն օգտուիլ ուղղորներուն։ Ուրեմն հոս կու տամ ձեռագիր առ ձեռագիր յտելութեան ծանօթութիւններ Կոնիքիբրի ցուցակին թիւերուն հետեւելով։

Թիւ 1 Add. 21, 932: Այս մագուղաթեայ երկաթագիր Աւետարանը որեւէ մանրանդկար կամ ծագկում չունի։ Մանրանկարները եւ խորանները կանոններու սկիզբը պէտք է ըլլային, որոնք այժմ կը պահուին։

Թիւ 2 Add. 19, 727: Էջ 1ր. նոսր գրով «Սր. աւետարանս յ(ա)ռ(ա)ջ է ք(ա)ն զոհան օձնեցին»։ Ակնարկութիւնը էջ 310ր. յիշատակութիւնն է, որ կ'ըսուի. «Գրեցաւ

ի հայ թուականս ի. 2Բ» (82, որով Քրիստոսի 633)։ Բնական է 633 թուականը ճիշդ է։ Կոնիքիբր կ'ըսէ որ էջ 49ի յիշատակութիւնը՝ «Ժաթկանց աւետարանի բնկեր է սա», ԺԳ Գարու ձեռքի գրչութիւն է։ Ասիկա անհամեմատեալ է։ Այս տողը գրուած է շատ աւելի ուշ քան ԺԳ Գար։

Թիւ 3 Harl. 5461: Փոքրածաւալ երկաթագիր Աւետարանէ մը տոնուած պահպանակներ են արաբերէն ձեռագրի մը սկիզբն ու վերջը։ Այս փոքրածաւալ Աւետարանները անհատական գործածութեան համար էին։

Թիւ 5 OR. 2678: Գլխաւոր յիշատակարանի Կոնիքիբրի տուած մասէն վերջ պէտք է կարդալ «...գրագրամեղս զանարժանս եւ զվեցունս ի գրի(չս)»։ Կոնիքիբր կարդացեր է «գրի(գար)»։ Ասկէ տող ու կէս վերջ, յիշատակարանը կը շարունակուի եղծուած.

«Եւ ա(ստուա)ծ գ...

յիւր ս(ուր)բ...

ն. ամէն։

զի գրեալ է թէ ոյ

յիշէ յիշեալ

լիցի առաջի ատե

նին ա(ստուծո)յ»

որմէ վերջ երկուքուկէս տող գրչէն դադարեալ։

Անդ, դարձեալ գրչէն.

«Կալալ մատղ դու

շարակ

զի կա սիրո...

տակ...

այս ետ...

թէ գիտեն...»։

էջ 290ր, Կոնիքիւր անուններու դժուար-
ընթեանելիութեան համար չէ հրատարա-
կած. Հոս կը հրատարակեմ ինչ որ կարելի է .

«.....ուս

.....ալուս

.....եա ոսկ

եցաւզին հոգոյն

եւ ծնաւզաց իւր

եանց զգիրքս

զնեաց ի յիշատակ իւր

եւ բարեխաւսու

թ(եամ)ր որ ա(ստուա)ծածնին

եւ ամենայն սրբոց

եւ որք յիշէն յիշեալ

լիցին յաշեղ ատեն

ին ք(րիստոս)ի ամէն: զմեղու

ցեալս յիշեալիք եւ

ձեղ ա(է)ր ողորմեայ:»

Վերջին ստացողի յիշատակութիւնն է:

Թիւ 4 OR. 81: Յուցակազիրը չէ հրա-
տարակած էջ 6ր - 7ա կարմբաւ, բոլորգիր
սա յիշատակութիւնը. «S(է)ր ա(ստուա)ծ
արա ողորմութիւն Պաշտարոյ», «Եւ ծնո-
ղաց նորա Ամէն»: Ասիկա հաւանարար ծաղ-
կողինն է:

Յովհաննու սկիզբի խորանը շահեկան է:
Գորգի զծաղրութեան կը նմանի: Գլխաւոր
յիշատակարանին «հրամանաւ ա(է)ր Սամ-
ուէլի...» պէտք է ըլլայ «... հրամանաւ
ա(է)ր սամուէլ»: Յետոյ, ցուցակազիրը
կախման կէտ զբաժնէ յիշատակարանին վեր-
ջաւորութեան սա մասին համար, որ մենք
հոս կ'ամբողջացնենք. «... եւ զհանգուց-
եալս յորոց յաշխատութենէ զրեցաւ վ(ա)ն
մեր: Եւ ա(ստուա)ծ որ մեծն է ողորմու-
թեամբ, յիշաւզացդ, եւ յիշեցես եւ ա-
մենայն հաւատացելոց ողորմեացի, եւ նմա
փառք յաշխտեանս ամէն»:

Թիւ 6 OR. 2679: Շահեկան են մանրանը-
կարները, որոնք զուցէ գրչութենէն բաւա-
կան վերջ աւելցուած ըլլան: Կ'երեւի թէ
գրչութեան ատեն շատ պարզ կերպով ծաղ-
կուած էր լուսանցքի պարզ կտրակներով,
ինչպէս կը գտնենք ԺԿ Դարու ձեռագրաց
մէջ: Բուն ծաղկումը հաւանարար կատար-
ուած է ԺԴ Դարուն կամ ԺԵ-ի սկիզբը: Գրք-

չութիւնը կատարուած է 1281ին Քրիստո-
սի, գրիչը անունը չի տար: Յուցակազիրը
տուած է յիշատակարանը որ համբողջաց-
ներ: Ահա պակասող մասը. «... յիշելո ով մեղ
մեղազիր լինի ք(րիստոս)ս զիւր մեղքն թո-
ղու: ամէն ամէն»:

Ձեռագիրս ունի նաեւ երկրորդ յիշատա-
կարան մը ստացողի, որուն թուականը ցու-
ցակազիրը ՉԴէ կը կարդայ. եւ կը հաշուէ
Քրիստոսի 1347, մինչ եթէ ՉԴէ է, պէտք էր
հաշուէր 1348: Սակայն ձեռագրին մէջ ՉԴԵ
(1346) է, որ ժամանակի պատահարներուն
ալ կը յարմարի: Այս յիշատակարանն ալ
ցուցակազիրը մասնակի հրատարակած է.
մենք կ'ամբողջացնենք հոս. «...սով ընդ
ամենայն արարածս, մինչեւ բազում անմեղ
մարդիկ սոյոյն նուազեալ մեռան, եւ ոչ ոք
էր որ թաղեր զնոսա եւ բազում...ստեփա-
նոս, եւ մեծ փափագանաւք եւ սիրով ստա-
ցաւ զսա...: ...ամենեցուն կենդանեաց եւ
հանգուցելոց: Արդ ստացաւ զսա ի հալալ
արդեանց իւրոց եւ ի վաստակոց աղաչեմ
զամենեւեան զհանդիպեալսդ սմա զհարսդ
եւ զեղբարսդ. յիշեցէք ի ս(ուր)ր յաղաւթս
ձեր զվերոյիշեցեալսն զստեփանոս սրբան-
եալ քահանայն եւ զծնաւզան եւ զազգն ա-
մեն առ հասարակ, որ ստացաւ զսա եւ ետ
վերստին ծաղկել եւ կազմել զսա կրկին ա-
ղաչեմ զամենեւեան յիշեցէք եւ ա(ստուա)ծ
ողորմի տաացէք. եւ ք(րիստոս)ս ա(ստուա)ծ
զմեղ եւ մեղ ողորմեացի, եւ նմա փառք յա-
շխտեանս յաշխտենից ամէն»:

Յուցակազիրը կու տայ երրորդ յիշատա-
կութեան անգլերէն ամփոփումը, սակայն
չի գնի հայերէնը, որ ահաւասիկ. «Արդ
ստացաւ զսայ ի հալալ արդեամբ իւրոց եւ
ի վաստակոց աղաչեմ զամենեւեան զհան-
դիպեալս ի սմա լին բերանով ա(ստուա)ծ
ողորմի տաացէք, ատուրին, կնոջն խուփան-
դին. որ եղին ի յուռհայ ի ս(ուր)ր ա(ստ-
ուա)ծածին յիշատակ իւրեանց հոգուն. ով
որ կարդայ եւ լաւ պահէ ի ա(ւր)հուութիւն
ա(ստուածո)յ առցէ, ով որ անդգնի. կամ ծա-
խէ անէծքն ի յա(ստուածո)յ առցէ եւ ի թիւ
ՌԲ (1553)»:

Թիւ 7 Add. 19, 730: Ընտիր բոլորգրով,
սակայն պակասաւոր է ձեռագիրս որովհե-

տեւ ներկայիս մինչ ԺԲ պրակը բաժնուած կորսուած է: Յուշակազիրը իր հրատարակած թիւ 1 յիշատակարանին (էջ 18) սա ըսկիցրի մասը չէ տուած. «Ով սպասաւորք բանին ա(ստուծո)յ վասն սիրոյն Յի(սուսի) Գ(րիստոս)ի յիշեցէք...»: Զէ տուած թիւ 2 յիշատակարանին սա վերջին մասը. «...ով ս(ուր)ք տեսարք իմ եւ ա(ստուծո)ձ ձեզ յիշէ ի բարին ամէն ամէն» (էջ 45):

Էջ 96ր, գրչէն «Երբայցոց թուղթն թուի թէ չիցէ պաւղոսի...» եւ կը շարունակէ մէկուկէս սիւն ապացուցանել:

Էջ 166ա, ցուցակազիրը չի յիշեր եւ չէ հրատարակած: Գրչէն «ԶԹորոս Վահկայցի աղաչեմ յիշելոյ արժանի արարէք ով ս(ուր)ք տեսարք իմ»: Նոյնպէս էջ 183ր. «զԹորոս գրիչ յիշեցէք ի ա(է)ր ք(րիստոս)ս ով ս(ուր)ք տեսարք իմ»: Իսկ էջ » ր, միայն մի քանի բառ տուած է: Մենք հոս կուտանք ամբողջութեամբ. «Ով հարք իմ եւ եղբարք վասն սիրոյն յ(իսուս)ի ք(րիստոս)ի յիշելոյ արարէք արժանի զիս զԹորոս Վահկայցի զի թերեւս ի ձեռս ձեր ս(ուր)ք աղաթից ողորմեսցի ինձ ա(է)ր ա(ստուծո)ձ եւ թողէ ինձ դամենայն յանցանս իմ զի մեղայ կամայ եւ ակամայ զիտուի(եամ)ր եւ անգիտուի(եամ)ր. եւ դուք ով ս(ուր)ք տեսարք իմ խնդրեցէք ի յա(ստուծո)յ զԹողութի(ւն) ամենայն յանցանաց իմոց. եւ ա(ստուծո)ձ ձեզ միոյն հարկաւորատիկ պարգեւեսցէ աստ եւ յապաւնիսն ամէն ամէն ամէն»:

Թիւ 8 Add. 18, 549: Գրուած ԶԻԹ (1280)-ին ի Սիւս, Ստեփանոս Վահկայցի: Յուշակազիրը չէ հրատարակած հետեւեալ յիշատակութիւնները: Էջ 69ր. «Զստեփանոս գրիչ. որ բազում եւ ազգի ազգի շարեաւք փարթամացեալ կամ անփոխադրելի կամաւք յիշատակելով ի մեղաց թողութի(ւն) առաջի սոսկալի զեմանն ք(րիստոս)ի յ(իսուս)ի. նաեւ յամենայն տեղիս ուր եւ պատահիք սրբոյ աւետարանիս յ(իսուս)ի ք(րիստոս)ի: Ով ս(ուր)ք մանկունք եկեղեցոյ ամենեքեան զի եւ դուք ընկալիջիք զփոխարէնն որ ասէ թողէք եւ թողի ձեզ: Ամէն. ամէն»:

Էջ 70ա, տարբեր գրչէն անկանոն գրոյ.

«Ով մանկունք, ս(ուր)ք եկեղեցոյ յորժամ ընթեռնուք ս(ուր)ք աւետարանս յիշեցէք. խօժա յեղազն. եւ կողակիցն ա(ստուծո)ձայսէր սի(ր)րուի. մանաւանդ (տարբեր գրոյ) զմկրտիչն յիշեցէք եւ զկայն(?) եւ մայր եւ դուք յիշեալ լինիք»:

Էջ 112ա, գրչէն, Ղուկասու վերջը. «Ով սրբազան դասք քահանայից ս(ար)կ(աւազ)-աց, վարդ(ապետ)աց դպրաց եւ ամենայն կղերիկոսաց, աղաթս արարէք առ ա(է)ր յ(իսուս) ք(րիստոս)ս եւ թողութի(ւն) մեզաց հայցեցէք մեղաւոր եւ անպիտան ծառայիս փրկչին բոլորեցունց. ստեփ(անոս) գրչի. եւ ծնողաց իմոց զի եւ դուք առջիք հաղարարատիկ զփոխարէնն ի ա(եառն)է ա(ստուծո)յ յ(իսուս)է ք(րիստոս)է ի յաներեկ աւուրն: Ամէն»:

Էջ 161ա, գրչէն. «Ք(րիստոս)ս ա(ստուծո)ձ որ վասն փրկութե(ան) մերոյ եղեր դառն եւ մատար պատարազ հաւր վասն հաշտութե(ան) մերոյ, եւ այժմ աղաչեմք զքեզ քոյին փրկապորձ խորհուրդոյն: Եւ ս(ուր)ք առաքելոյն յահանու. եւ սրբոյ ա(ստուծո)ձանիդ եւ ամենայն ժառանգաւորաց սրբոյ քաղաքին բարեխաւսութե(ամ)ր. փրկեալ յեթն հարուածոցն եւ ի թիւնից փիշապին զստեփանոս գրիչ վահկայցի. եւ զծնողսն նորա եւ զսրբիսն իւր եւ զամենայն հաւատացեալս ի ք(րիստոս)ս ա(ստուծո)ձ որ է աւրհնեալ յախտեանս յաւիտենից ամէն»:

Ասոր տակ ութ տող էջնուած գրութիւն:

Էջ 303ր, գրչէն. «Ողորմեսցի ք(րիստոս)ս ա(ստուծո)ձ ստեփանոսի գրչի եւ ծնողաց նորա եւ եղբարց եւ զաւակաց եւ այնոցիկ որ հաւատով հայցեն ի ա(եառն)է վ(աս)ն մեր»:

Էջ 308ա, գրչէն. «Ով ս(ուր)ք հարք իմ եւ եղբարք մանկունք որ սիոնի. յիշեցէք ի բարի մտածմանս եւ աղաթեցէք վ(աս)ն իմ մեղաւորիս ստեփանոսի գրչի. եւ դուք ընկալիք ի ք(րիստոս)է ա(ստուծո)յ զԹողութի(ւն) եւ զողորմութի(ւն)»:

Էջ 311ա, անկանոն բոլորգրով. «Թիւն ՌՃՂԲ (1743) աւելե(ա)յ մին յօմանէս աւաքիս որդի ելաւ անունն կոչի կարապետ ա(ստուծո)ձ զօր(ա)ցնի»:

Ահաւասիկ Մեսրոպ Խիզանցիի վերանորոգման յիշատակարանին վերջին մասը, զոր

չէ տուած ցուցակագիրք. «... խիզանցին որոց ամենեցունց վերադրելոցս եւ բնթերցողացդ եւ լսողացդ ողորմեսցի ա(է)ր յ(խառն)ս ի միւս անդամ դալտեանն իւրոյ բարեխառնութե(ամ)ր ամենայն որոց եւ նմա փառք երկրպագութիւն)ք հանդերձ յամենայն արարածոց իւրոց»։ Այս յիշատակարանին մէջ «Նազարն», «Սափարն» (Սաֆար) գրուած են ոսկիով, ինչպէս նաեւ «Շահ պառն»։ Հետեւեալ մասերը պէտք է ամբողջացնել. «...սինանին եւ ամեն արեան մերձաւորացն կենդանեաց, եւ ննջեցելոց յիշեցէք եւ ա(ստու)ժ ողորմի առաջէք ամէն»։ Զետոյ դարձեալ, «...եւ զամ(ենայն) արեան մերձաւորս յիշեցէք եւ ա(ստու)ժ ողորմի ա(մէն)»։ Վերջապէս, «Էւ արդ երես ի դեանն գնելով. աղաչեմ զձեզ զի որք հանգիսիք տեսութ(եամ)ր ս(ուր)բ աւետարանիս յիշեցէք զիս զանարժան մեարդ ծաղկոցս յիշեցէք ա(ստու)ժ զձեզ յիշէ ամէն հայր։ եւ զուսացնող...»։

Ընտիր եւ խիստ լուս պահպանուած ձեռագիրս վերանորոգող Մեարդ Սիգանցիի կը պարտինք ոսկեծօխ եւ գունաղեղ մանրանկարչութիւնը եւ ծաղկումը։ Չեղարկելով անոր ձեռքը անցած է հաւանաբար պարզ բաց-բայադոյն ծաղկումներով, եւ մեկնատեսութեամբ Չուրլիսի մեծահամբաւ Խօջա Նազարի՝ վերանորոգած, վերածաղկած եւ վերակազմած է։ Աւետարանիչներուն մանրանկարները եւ խորաններն ալ իր գործը կ'երեւին։

Թիւ 10, OR. 1183: Շահեկան է Մարկոսի եւ Ղուկասի խորաններուն մանրանկարչութիւնը, դժաւեւերով նման իմ հաւաքմանս Մալաթիոյ Աւետարանին կամ Մանչէսթրի Զբարդի Աւետարանին։ Հոս կ'ամբողջացնեմ էջ 144-ի յիշատակարանը. «...երախաւորաց։ եւ արդ աղաչեմք զամենեւեան որք ընթեռնայք կամ աւրինակէք եւ որ զկնի մեր ժառանկէք յիշեալիք յաղաթն ձեր գտացող սորս եւ զդժող զբահանայս եւ զմաւոն որ եաք եղբարք հարազատք . . . եղեւ ի ք(րիստո)ս զի զնա եւ զմեզ զասակից եւ մասնակից արասցէ ք(րիստո)ս իւր ս(ուր)բ առաքելոցն։ Եւ արդ աղերս մախթանաց արկանեմ առաջի հարցդ եւ ուխտի մանկանց

եկեղեցոյ յիշեալիք զմեզ բարի մտաւք ի ք(րիստո)ս. զի եւ մեզ յիշելոցս եւ ձեզ յիշողացդ ք(րիստո)ս ա(ստու)ժ ողորմեսցի որ յոյսն է ամենեւոյն։ Եւ զիս զանարժան զրիչս զաւիթ մի մոռնայք զ(ա)ս(ն) ա(ստուծո)յ»։ Այսպէս կը յայտնուի որ զրչութիւնը սկսած են Քահանայ եւ Շմաւոն առնուն երկու եղբարք եւ Դաւիթ աւարտած է զրչութիւնը։

Էջ 226ր, յիշատակութեան «զմաւոն» պէտք է ըլլայ «զմաւոն» եւ «զեղբայրս»՝ «զեղբայրն»։

Գլխաւոր յիշատակարանին զրչութիւնը տեսլի փոքր եւ կանոնաւոր է զրչութիւնէն։ Կ'ամբողջացնեմ յիշատակարանին պակասող մասերը. «...այլ ամ(ենայն) առ հասարակ տեսելու եւ քանդելու, ըստ մարդաբէնի, ոչ է եւ ո՛չ եւս երես ի բնակութիւն)։ Եւ այս ամենայն ի բազում մեղաց մերոց որ բարկացուցաք զանբարեկամային ա(ստու)ժ եւ հետեցաք ի պատուիրանաց նորս զ(ա)ս(ն) զի ոչ զո առաջնորդ ըստ ա(ստու)ժարն ուղիղաց(ու)թե(ան) . . . ո՛չ քարոզք, ո՛չ պատուիրանք, ոչ երկիւղ այլ ամենիբեան առ հասարակ մեղաց առաջի տ(եառ)ն, եւ զարձեալ աղաչեմք զամենուրեք ա(ստու)ժ զի չիշել զմեզս մեր եւ բառնալ զայս անվերանայի ցատումս։ Այլ եւ զրեցաւ սա . . . ձեռամբ։ Արդ աղաչեմ զամենեւեան որք ընթեռնուք եւ կամ աւագութիւն յիշեցէք ի ք(րիստո)ս զքահանայն եւ զեղբայրն իւր զմաւոն. պատուական քահանայք եւ զիս զամենամեղս զրիչ . . . զսխալեալսն։ Եւ որք յիշէք զմեզ եւ զուք յիշեալ լիցիք ի ք(րիստո)ս է ա(ստուծո)յ մերո որ է աւրհնեալ յաւիտ(եան)»։

Թիւ 11 OR. 5626: Մատթէոսի մանրանկարին տակ կապոյտ յատակի վրայ երկաթագրով «ՅՈՒՆ(անէս)։ ՄԵՂԱՊՍՏ ՈՒԴԻ։ ՅԻՇԵՅԻՔ Ի Ք(րիստո)Ս»։ Ինծի այնպէս կը թուի որ Մարկոսի մանրանկարը տարբեր մանրանկարիչի գործ է եւ աւելի ընտիր։

Էջ 100ա, կ'ամբողջացնեմ յիշատակարանը. «...Որում ցանկացեալ հոգւով հափ սրբազան վարդապետն Թորոս, եւ ետ զրել զսա վայելեալ յաստիս եւ յիշատակ հոգւոյ. զ(ա)ս(ն) որոյ աղաչեմ զգաւահանալոց

վերըստին տվին կազմել իրենց հոգուն յիշատակ: Հոգին ա(ստուա)ծ որ էջ ի վերնատուն ի յառաքեալքն եւ զնոսա լուսաւորեացէ եւ ա(ւր)հնեց այնութ(եամ)րն ա(ւր)հ(ն)է գրոսյիս ազնաւուն (վերը «աղաւուր») եւ զիր տանուտէրքն զմեծ եւ զփոքր: ամէն: ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ զտ(է)ր մը կրտիչն եւ զրոսյս ազնաւուն եւ զայն տանուտէրքն իւր(եան)ց ծնողիւքն ի յարքայութի(ւն) ժողովեայ եւ ասայ ծառայ բարի եւ հաւատարիմ: մուտ յուրախութի(ւն) ա(եառ)ն քո: Ամենեքեան որք հանդիպիք սմայ կարդալով կամ օրինակելով սրտի մը տօք ա(ստուա)ծ ողորմի ասացէք, այսքան յիշատակեալ անձանցս, եւ ա(ստուա)ծ զձեզ յիշէ յուրեմ զալըստեան ամէն: Ընդ նմին եւ զին զկազմող ս(ուր)բ աւետարանիս դաւիթ չարեղէն յիշման արժանի առնէք եւ զուք յիշեալ լիջիք ի ք(րիստոս)է ա(ստուածո)յ մերոյ: Կազմեց ս(ուր)բ աւետարան ի զեւզն որ կոչի փառս. բնդ հովանեաւ ս(ուր)բ զէորդեա ի յառաջնորդութի(ւն) ա(եառ)ն տ(է)ր զբիզորի ի փառս ք(րիստոս)ի ա(ստուածո)յ մերոյ»:

Էջ 251բ, բոլորգրով. «Դարձեալ երես անգեալ աղաչեմ զձեզ ո՞վ զասք ք(ա)հ(ա)ն(այ)ից. եւ հայրապետաց յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զվերջին նորոգողս ս(ուր)բ աւետարանիս զնորրնծայ աւաք սարկաւազն զսարգիսն եւ զիւր եղբայրն զալէքսանոսն եւ զիւրեանց ծնաւզսն եւ զայրանառու մերձաւորսն զհոջայ նուրազին եւ զյիսէն եւ զ(ա)րձ(եա)լ յիշեցէք եւ ա(ստուա)ծ ողորմի ասաց(է)ք սարգ(ս)ին եւ ալէքսանոսին որ վերըստին կազմել տուին զս(ուր)բ աւետարանս յիշատակ իւր(եան)ցրն ծնաւզաց եւ զարձեալ տուին ի դուռն ս(ուր)բ սարգիսին. ի վայելումն տ(է)ր միսիթար արհիւկ(իսկոպ)ոսին, եւ միւս եպ(իսկոպոս)ին տ(է)ր ա(ստուա)ծայտուրին անչինչ յիշատակ տուին ի դուռն ս(ուր)բ սարգիս զաւրաքիարին ի թի(ին) ՌժԲ (1563). ամին ձեռամբ սուտանուն յոհանէս արեւելցուն ա(ստուա)ծ զյիշողքդ յիշէ յիւր միւսանդամ զալըստեանն ամէն եւ եղիցի: եղիցի»:

Թիւ 14 Add. 15, 411: Աւետարանս զրբ-

ուած է ԶՀ (1321)ին Գլաճոր, մանրանկարեալ Թորոս Տարօնեցիէ: Կու տանք ցուցակագրին չհրատարակած կամ պակաս տրւած յիշատակարանները: Էջ 90ա, տարբեր բոլորգրով. «զվերջին ստացաւ ս(ուր)բ աւետարանիս զթ(ո)ր(ո)ս աղաչեմ յիշել առ ք(րիստո)ս»:

Էջ 91ա, Մարկոսի մանրանկարին ետեւ, ցուցակագիրը իբր վերջին տողին վերջաւորութիւն ունի անիմաստ «չնահաւ» որ պէտք է կարդալ «չնահաւոր առնէ»: Անդ, երկրորդ յիշատակարանը կու տայ, սակայն չունի վերջը զոր հոս կը դնեմ. «...մերձաւորք նոցին զկենդանիսն զհանդուցեալսն, եւ ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ յիշողացդ եւ յիշեցելոցն ողորմեացի, եւ նմա փառք յաւիտեանս ի թու(ին) ՊԺԵ (1366)»: Կարեւոր են մանրանկարչական տեսակէտով էջ 92ա-ի նկարը եւ նկարիկներ լուսանցքի վրայ (էջ 124բ, 165բ): Լաւ եւ բնաիր մանրանկարուած ձեռագիր մըն է, ուր Թորոս շատ արուեստի նորութիւն չի ցուցադրեր:

Գլխաւոր յիշատակարանը, էջ 310, կը սկսի մանր բոլորգրով. «Փառք ամենաս(ուր)բ երրորդութեանն հօր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ՝ Որ ետ տկար եւ տարտամ բնութե(ան)ս իմոյ հասանել յաւարտումն յ(իսուս)ի ա(ստուա)ծա(ւ)զնութե(ան) տառքս»:

«Արդ զրեցաւ սա ի թիւ (ասկէ վերջ զրչութիւնը կը փոխուի եւ կ'ըլլայ զրեթի նոտրգիր) բերութե(ան) մերոյ հայկազեան (տպագրուած «հայկազեանի») տօմարի ԶՀ (1321) ի դառն... ազգէն նետողաց» (ասկէ վերջ զարձեալ մանր ու բարակ բոլորգիր նախկինին պէս): Տպագրութեան «կիւրեղ սպասաւոր բանի» պէտք է սրբադրել «կիւրղ սպասաւոր բանի»: Ցուցակագիրը չէ տուած յիշատակարանին վերջին մասը, որ է սապէս. «ք(ա)հ(անայ)ի մարտիրոսի: Այլ արդ ք(ան)զի ըստ բրնաւորական բաղձանաց սեռի մարդկութե(ան)ն էհաս մերում անարժանութե(ան)ս զիմել զալ հասանել յաշխարհս արեւելից զեղերել առ ոտս ա(ստուա)ծաւմերձ եւ ատենարու իմաստից վերասացեալ հաւատոյ հրգօր հիմանցդ, որ...» (Թերթ ինկած ըլլալով, շարունակութիւնը կը պակսի):

Հոս աւելորդ չբլլայ որդադրել, որ վերջին ստացող «խաւքայ սափար»ը ցուցակադիրը, հետեւելով Ս. Վրդ. Պարոնեանի, նոյնացուցեր է Խոջա Նաղարի եղբոր՝ Խոջա Սափարի հետ սխալմամբ: Խոջա Նաղարի եղբայր Խոջա Սափարը մեռած էր 1618ին, մինչ այս Խոջա Սափարը իր ստացողի յիշատակարանը կը գրէ սոյն ձեռագրին մէջ ԹՇ (1621)ին. թող որ այս Սափարը իր ծրնողքը կը յիշէ Պետրոս եւ Սուլթան խաթուն: Նաղարի եւ իր Սափար եղբոր ծնողքը կը կոչուէին Աղա Խաչիկ եւ Մարիամ:

Թիւ 15 ՕՐ. 2681: Յիշատակարանը ցուցակադիրը կու տայ պակասուոր: Մենք ամբողջացնելով զրկեցինք Լեւոն Խաչիկեանին, որ իր «Յիշատակարաններ»ու շարքին (1481-1500) հրատարակեց իր Թիւ 88: Խաչիկեանի հրատարակած մասէն վերջ կը շարունակուի սապէս. «...Յաւորին եւ զաղարին՝ եւ տաւրէթին եւ տակ(ա)նդարին, սառային. եւ հարսին մարիամին, եւ զստերացն՝ մարիամին, եւ մարդարտին. կարգալով կամ աւրինակելով. նա մի բերանով ա(ստուա)ծ ողորմի սասցէք եւ ա(ստուա)ծ ողորմիցի ձեզ ի միւս անգամ զայրտեան ամէն: (Կը շարունակուի բարակ շարքով) Չվերջին ստացող ս(ուր)բ աւետարանիս զա(է)ր ա(ստուա)ծատուրն յիշեալիք (էջ 201ա, գրչութիւնը կը փոխուի). յիշեցէք ի ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ որ ստացաւ զայս ի հայալ վաստակոց իւրոց ի յիշատակ իւրն. . . եւ ամ(ենայն) արեան մերձաւորացն կենդանեաց եւ հանգուցելոց: Չոր տ(է)ր ա(ստուա)ծ բարով վայելումն տացէ ն(ո)ց(ա) եւ բնդ Երիւան աւուրս արացէ զն(ո)ս(ա). ով որ հանգուցի ս(ուր)բ աւետարանիս կարգալով կամ աւրինակելով նայ լի սրտիւ եւ ուղեղ մտաւք ա(ստուա)ծ ողորմի սասցէք ա(է)ր թորսին եւ իւր կենակցին տանիս յին որդոց եւ գտերին, եւ որ յիշէ զն(ո)ս(ա) ի կամս բարի եւ լի բերանով առ զա(ստուա)ծ ողորմին, յիշողն անխորձ կենայ ի յայտ աշխարհին, եւ արժանի լիցի տեսոյն յ(իստ)ալին. որ յանդին եւ հանէ ի դրանէ ս(ուր)բ եկեղեցւոյս գրաւ դնելով կամ ծախելով, լիմոց թէ յաւտարաց, նայ այնպիսին զպատիժն յուղայի առցէ. եւ բո-

խաչահանած եւ զհերձուածողացն է որ լաւ պահողն եւ խնամ տանողն ա(ւր)հնի յա(ստուա)ծն) եւ յուրհայոյ բարձր ս(ուր)բ ա(ստուա)ծածնէն ամէն»:

«Դարձեալ աղաչեմ զձեզ ով մանկունք ս(ուր)բ եկեղեցւոյ յիշեցէք ի ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ զպարոն պապն իմ զմարտիրոսն եւ ա(ստուա)ծ ողորմի սասցէք նմա»:

«Դարձեալ զիտացիք ով մանկունք ս(ուր)բ եկեղեցւոյ աւետարանս յիշատակ անջրնջելի ուրհայոյ բարձր ս(ուր)բ ա(ստուա)ծածնին ի (թ)վ(ին) ՁԿԴ (1515), ով որ կարգայ զըրժողս յիշեալ»:

Էջ 290բ, լուսանցքին բարակ բոլորգրով. «Ողորմեացի ք(րիստո)ս ոսկիվ (ծակած) կնոջ ն(ո)ր(ա) Խամուշին, պարոն վարդանին եւ կնոջ ն(ո)ր(ա) սառային, զաղարին կնոջ ն(ո)ր(ա) մարիամին, փրիհճանին եւ կնոջն մղ(տե)սի խանդուտին, զանիւլին եւ կնոջ ն(ո)ր(ա) մղտեսի ատլասին, եւ որդոց ն(ո)ր(ա) ինձ սրապիտն վ(ա)րդ(ա)պ(ե)տիս»: Վերջինս Ուսոհայեցին է՝ Եղեւիացի ալ կոչուած՝ որ էջմիածնայ կաթողիկոս եղաւ 1603-1606:

Կամբողջացնեմ նաեւ ցուցակադրին հինգերորդ յիշատակարանը, էջ 292. «Ի թվին հայոց Թ եւ Լ եւ Բ (1583) . . . արդրում, էր քաղաքին խիստ լաւ եւ բնաւի քրիստոնեայ մի հոգեւէր եւ յոյժ ողորմած, էր եւ ն(ո)ր(ա) հոգեւոր որդի մի ա(ստուա)ծատուր անուն, յոյժ զիւտուն եւ հարտար հիւրասէր տղքատամեմար, այլ եւ բարուք հեղ եւ խոնարհ, կարձեմ թէ սա է տեղի եւ բնակարան ս(ուր)բ հոգոյն եւ ամէնա(ւր)հ(ն)եալ մեմար մուրաւն եւ իւր որդին ա(ստուա)ծատուր . . . ի քաղաքն համիթ անկարծակի, հՀաս լնձ գուժ եւ բուլթ տրամութե(ան) զս(ուր)բ աւետար(ան)էս, թէ մատնեցաւ ի գերութի(ւն) յոյժ ողացի. զի ինձ աւտարութի(ւն)ս. եւ նրժեհհեալ պանդխտութիւնս բաւական էր ի տոտապանս. այլ յ(ո)րժ(ա)մ լուայ զղերիլ աւետար(ան)իս. անասելի սուղ պատեաց զիս եւ յառաւել տրամութե(ան)էս. ի մարմնաւոր հիւանդութե(ան) մահիճս անկայ, յետոյ ա(ստուա)ծ ողորմեցաւ ս(ուր)բ ա(ստուա)ծածնի բարեխաւսութեամբ եւ առողջութի(ւն) շնորհեցին եւ ելեալ զնացի ի յարգութեմ լալոտ

և ցաւապին զիմաւք, ի մեմար մուրաւ ո-
ղորմութիւն ա(ստուա)ծ զինքն դասուորէ,
զի յոյժ սիրով ընկալաւ զմեզ և սիրովեաց,
և մխիթարեաց. ի ողոյ անտի. և յոյժ մե-
ծարանօք շնորհեաց մեզ զաւետարան . . .
ա(ստուա)ծատուրին և իւր կենակցին: և
զստերն զուժբութիւն և ալլոց ննջեցելոցն
յիշատակ անջրնջիլ ի դուռն. ս(ուր)ր
ա(ստուա)ծածնին և ս(ուր)ր դաստառա-
կին, և ալլ սրբոցն: Տ(է)ր ա(ստուա)ծն
ամ(ենայնի), ամէն զիւր յիշատակն ընդու-
նելի ըստ առակացն լոմաշի. նա և ըստ բա-
նից մարգարէի թէ որ (ննջուած) երանի որ
ունիցի զաւակ ի սին և ընդունակ (այս-
պէս) յե(րուսաղէ)մ ՌէԳ (1584) ամսեան
ս(և)պտ(և)մր(և)րի որ զնացի զսոսի (տը-
պագրուած լատի) զաւետարանս . . .»:

«Եւ սրապին զ(ա)րդ(ա)պ(և)տ ուռհա-
յեցի ՌէԳ (1584) թիին սեպտեմբեր ամսուն
ի տօնի ս(ուր)ր խաչին մինչդեռ յաշակե-
տութե(ան) էի առ ոտն երջանիկ բարունա-
պետին Ղուկաս կեղեցոյն աւետարանս այս
յուռհայոյ տարեալ յարդուած ծախեալ, զի
անկեալ էր ի ձեռն անօրինաց և ազատեալ
զսա արդուրուցի մեմար մուր(ա)տն և ևս
զնացեալ լայտ աչօք զսի զաւետարանս և
զ(ա)րձ(եա)լ բերի յուռհա ի դուռն ա(սա-
ուա)ծածնին որ էր ս(ուր)ր աւետարանս
նախնեաց իմոց ստացեալ. և եղեալ յիշա-
տակ ողոյ իւր(եա)նց պարոն ոսկ(․․․)ին և
որդոյ ն(ս)ր(ա) պարոն Վարդանին. և որ-
դոյ ն(ս)ր(ա) Ղազարին, որ(դոյ նորա․․․)
պօաշի Փիրիճանին. որդոյ ն(ս)ր(ա) պարոն
Դանիէլին, որդոյ ն(ս)ր(ա) Սրապիտն
զ(ա)րդ(ա)պ(և)տիս, և իմոցն ամ(ենայն)ի
ք(րիստո)ս ողորմեսցի յաճեզ զալստեանն
իւր և ամէն ա(ստուա)ծ ողորմի ստացողա-
ցն ամէն»:

Յուցակագրին վեցերորդ յիշատակարանը
կ'ամրոցվացնեմ. «Շնորհիւ ա(ևառ)ն և
ողորմութ(ևամ)ր նորին վերստին նորոգե-
ցաւ և կազմեցաւ ս(ուր)ր աւետարանս. ի
քաղաքն եղևոյս որ կոչի յուրհա ի դուռն
ս(ուր)ր ա(ստուա)ծածնին. . .» և ալլն:
Պէտք է «զինն մզտէսի» կարգալ «կինն
մզտէսի»:

Թիւ 16 OR. 5304: Աւետարանս անտարա-

կոյս ԺԴ Դարէն, առատ մանրանկարներով
և ծաղկումներով, ընտիր սակայն մեծ մա-
ռամբ եղծուած, մանաւանդ ձեռագրին ըս-
կիզրի կէսին մէջ, Սուրբանիէի գպրոցին
մշակած մանրանկարչական ոճով: Ղուկասի
Աւետարանին սկիզբի խորանը Թորոս Տա-
րօնեցիին յիշեցնող ոճով, ընտիր ծաղկում՝
սակայն զժախտաբար փճացած:

Յուցակագիրը միայն մէկ յիշատակու-
թիւն գտած է (էջ 55), որուն վերջին մասն
ալ չէ տուած. ահաւասիկ. «․․․ճնողաց իւ-
րոց ի քում գալստեանդ. և հաստ նոցա ըզ-
վարձս բարեաց պարգեւացդ, փառաւոր ար-
քայութե(ան)դ. և քեզ միշտ փառս ի յա-
ւիտեանս: Ամէն: Ամէն»:

Սակայն ինչ որ կարելւոր է, և որ ցուցա-
կագիրը չէ յիշատակած, ծաղկողին յիշա-
տակարանն է Կարպիանոսի թուղթին վերջը,
տապէս. «Զայ(ադ) նկարող և զգծ(ող) յի-
շ(եղ) ազաչեմ»:

Այս ձեռագրին բարձր արուեստով ման-
րանկարիչ Աւագը ծանօթ է երուսաղէմի մեր
Մատենադարանին թիւ 1941էն, թէ և ան-
թուական՝ սակայն անտարակոյս ԺԴ Դա-
րու առաջին քառորդէն, ուր կը յիշուի «զան-
համեմատ նկարողն և զքաջ քարտուզարն
զԱյադ զպ(իր)»։ Նշանակելի է «Աւագ»
անունն «Այադ» ձեւը երկու ձեռագիրնե-
րուն մէջ, որ անտարակոյս կերպով կը նոյ-
նացնէ «Այադ»ները: Պէտք է զինք ուսում-
նասիրութեամբ մը ներկայացնել իրր մեր
զբնութեան արուեստին մանրանկարիչ աստ-
ղերէն մին:

Թիւ 18 OR. 2668: Յուցակագրէն չէ հը-
րատարակուած էջ 105ա-ի՝ զբէն սա յի-
շատակութիւնը. «Ա(ստուա)ծ աւրհէն զիւր-
տըչայն որ աշխատեցաւ ու զթուիթն երէր
ի հալպայ»:

Գլխաւոր յիշատակարանը (էջ 340բ)
պէտք է այսպէս սկսի. «Փառք յոգնամեզ
և անարհեստ զբէր․․․պնարդս (պղերդս?)
․․․» պէտք է ձեռագրին պէս կարգալ «ա-
նարդս»: Յիշատակարանը կը վերջանայ
«․․․խոտմելիք և զեղարն իմ և զգորքն
բզկոխեցեալսն առ ք(րիստո)ս և զամ(ե-
նայն) արեան մերձաւորսն իմ յիշեցէք ի
ք(րիստո)ս: Եւ արդ կրկին ազաչեմ ձեզ յի-

չեցէք ի ս(ուր)բ յաղաթս ձեր դահլի մե-
լիք կողակից Ֆախրադին. որ ետ յիշատակ
ս(ուր)բ աւետարանս ի գուռն ս(ուր)բ նշա-
նին. ի ձեռն տէր տղայարուն ք(ա)հ(անա)-
յին. հաւրն յովանէս ոսկերչին. որդի Փը-
ռանկչին. եւ մաւրն տովթաթին...» (բանի
մը տող փճացած՝ թերթերուն իրար կոչե-
լուն պատճառաւ)։

«Եւ ահլի մելիքս որ դրի յիշատակ քղ-
ս(ուր)բ աւետարանս յիմ հալալ արդեանցս
որ ծախեցի զիմ աղօրնճներն զոսկին եւ զը-
նեցի զաւետարանս. ինձ յիշատակ. եւ իմ
ծնաւդացն. այլ մարդոյ տաւ տալապ չկա.
ոչ յիմոցն եւ ոչ յիմ կողակցէն»։

Թիւ 20 OR. 5449: Մաղաղաթեայ մանրա-
նկարեալ Աւետարանս Հաւանաբար զորձ է
Նոր Զուգայի: Յուցակազիրը չէ նշանակած
էջ 15ի խաչի մանրանկարը, որուն պատ-
ուանդանին տակ ստացողի եւ կնոջ մանրա-
նկարները կան, իսկ կապոյտ յատակին վը-
րայ գրուած գլխատառ «ԱՂԱՎԱԼԻ» եւ
«ՊանՓաթի»: Իսկ գլխաւոր յիշատակաւո-
նին մէջ տպագրուած «կողակիցն խանփարի
խաչիկն» պէտք է որբազրկ «կողակիցն
խանփարի. եւ ծնողքն խաչիկն»։

Թիւ 21 OR. 5761: Յուցակազիրը չէ նը-
շանակած (էջ 2ա) Կարպիանոսի թուղթին
վերջը գրէն՝ «Ձանարժան. յովա(նէս)
ծաղկաւ յիշեալ ի տ(է)ր յ(խոռ)ս փրկաւդ»։
Շահեկան են եւ կարեւոր էջ 1ա-ի զօրշ ու
կարմիր զծուած մանրանկարը, յաջորդող
խորանները, մանաւանդ էջ 5ա-ի վրայ։

Էջ 6բ, պէտք է ամբողջացնել յիշատա-
կարանը ստպէս. «Ս(ուր)բ աւետարանիս
աւրինակն կոստանդ իրիցուն էր՝ վասնորո
յիշատակ նորա՝ զոհութ(եամ)բ. եւ զովու-
թ(եամ)բ եղիցի: Ո՞վ եղբայր եթէ աւրի-
նակէս, զմանր գիրն որ ի լուսանցն է. այլ
հայնց դրէ. զմանր մանր: եւ զիս զմեղուց-
եալս յիշեայ»։

Մատթէոսի սկզբնախորանը շահեկան է
Աստուածածնի եւ Յիսուսի մանրանկարով։

Էջ 132բ, յուցակազիրը չէ նշանակած
գրէն, Մարկոսի վերջը «Ձանարժան գրիչ
յով(անէս) յիշեայ ի տ(է)ր յ(խոռ)ս ք(ա)րիս-
տոս»։ Կարեւոր են Ղուկասի մանրանկարը

եւ էջ 140ա-ի հովուի լուսանցանկարը։ Ինձի
այնպէս կ'երեւի որ մագաղաթ մասին գըր-
չութիւնը եւ մանրանկարչութիւնը աւելի
հին է թուղթ մասին գրչութենէն եւ ման-
րանկարչութենէն։ Գոնէ առնուազն տարբեր
են։

Թիւ 22 Add. 19, 549: Փայլուն մանրանը-
կարեալ եւրոպական սճով, ոչ շահեկան։
Գլխաւոր յիշատակարանին աւելցնելու է.
«...սանոս չարապին իւր նախնեօքն եւ զար-
մօքն որ ետ դառ նրէր եւ ընծայ ի ս(ուր)բ
քառասունք եկեղեցիս, զի կացցէ մնա-
ցէ...»։

Թիւ 24 OR. 5737: Յուցակազիրը չունի՝
էջ 16բ, Միածնի մանրանկարին տակ՝ նոս-
րադիր. «Ա(ստուա)ծ որդի մարիամու յօր-
ժամ զայցես փառաւք հաւր քո ընդ ամպս
երկնից յոյժ ահարկու նիւթ երկրաին հրով
քո կիզու, բոս բանին ս(ուր)բ առաքելոյն
ես ոչ չինեալ եմ կահ ոսկոյ ի յականէ կամ
յարծաթոյ, այլ եմ շարեալ խոխ խոսոյ,
փայտ եւ եղէգ լուծք ի հրոյ. աղաչանաւք
որբո մաւր քո, եւ յովհաննու բանիդ ձայնոյ
զիս մեարոպիկ ծաղկոցս զրոյ արժան հա...»
(մնացեալը կտրուած)։ Նման յիշատակա-
թիւն մը նաեւ էջ 17ա, Աստուածածին կը
սնուցանէ Յիսուս մանուկը։ Դարձեալ չորս
տող կտրուած։

Էջ 27ա, ճիս մանրանկարչութեան տակ
նոսրադիր. «Ի թփին հայոց հաղար եւ յի-
սուն. եւթ (1057, այսինքն 1608)։ Ընդ նմին
գործէ անկուն եւ մեարոպիկ մեղաց ներ-
հուն, գրեցի զայս գիրս ճարտար խաւուն։
Երբորդութիւն մխարան որ է նա յոյս ամ(ե-
նե)ց(ո)ւն։ զգայնէն եւ զծնողս նորան առ-
նէ արժան աջոյ դասն ամէն»։

Էջ 30ա, Մատթէոսի սկիզբի զարգազրե-
րը պարող, խաղացող եւ նուագող մարդա-
գրերով։

Էջ 304բ, գլխաւոր յիշատակարանին մէջ
«քուերց խանրէկուն»-ի վրան աւելցուած է
«եւ հա(ն)դուցեալ որդոյ յաղորին»։

Էջ 307ա, չէ հրատարակուած, գրէն.
«Դարձեալ յիշեցէք եւ ա(ստուա)ծ ողորմի
ստացէք. խօջայ վէլիջանին եւ իւր միւս

Հանդուցեալ կողակցին, եւ ամ(ենայն) արեան մերձաւորացն ամէն»:

«Եւ արդ՝ ես յետինս ի կարգաւորաց եւ անպիտանս՝ ի մանկունս եկեղեցոյ, բազմամեզս եւ անխմաստ ի զիրս զբշուիթե(ան), եւ յանցաւորս ամ(ենայն) պատուիրանաց ա(ստուծո)յ ըստեկանոս սուտանուն ք(ա)հ(ա)ն(ա)յ... թէ զալ աղբին Ֆոանդաց եւ նորոգումն լիցի. եկեղեցւաց քրիստոնէից եւ ամ(ենայն) հաւատացելոց եւ վրկէ տ(է)ր ա(ստուա)ծ զբոցոյսմարդ իւր յաշխարհէ յարեւելեան. եւ ի կղզաց ծովու, եւ յամ(ենայն) տեղիս եւ մեք սպասեմք զալըստեան ն(ո)ր(ա) արպէս զալըստեանն ք(րիստոս)ի որ առնէ յարութիւն) հողացեալ մարմնոց մերոց»:

Գլխաւոր յիշատակարանէն վերջ կու գայ Մեհարոյ ծաղկոյ, որ թիղանցին իսկ է:

Թիւ 25 Add. 11, 857: Առակք Սողոմոնի 1303ին գրեալ: Յուցակագիրը չի տար յաջորդ յիշատակութիւնները:

Էջ 197 դրէն. «Ճշմարիտ իմաստութիւն հաւր եւ խաղաղութիւն հաւատացելոցս ի քեզ տ(է)ր իմ յ(իսու)ս ք(րիստո)ս: Ողորմեա մեղապարտ զորդի սորա բարոյի եւ ծընողաց իւրոց եւ եղբարց եւ որք սրտի մըտաւք զա(ստուա)ծ ողորմի առնն, տացէ եւ նոցա տ(է)ր վարձս բարեաց»:

Էջ 235ր, դրէն. «Ո՛հ զմեղաւք զատապարտեալս. զպրող սորա աղաչեմ յիշել ի տ(է)ր»:

Թիւ 30 OR. 2682: Պէտք է ամբողջացնել գլխաւոր յիշատակարանը, որ պակասաւոր արուած է. «...չլինել մեղադիր զի թէ ԸԳժածուկ խորհուրդ սրտի իմոյ զիտէիք, զարմանայիք եւ փառս տայիք ա(ստուծո)յ. թէ զի՞արդ տեսն եւ կամ մնաս կենդանի: ապա բարեգութն ա(ստուա)ծ առաջնորդեաց եւ զծաղկեցի զսայ յաւուքս ԻԲ (22): լալով եւ յոգոց հանելով, զի այն որ կարողն էր ի նշանադրութե(ան) յանկարծադէպ եւ յեղակարծ ժամու, ոստեալ ի գրկացն ա(ստուծո)յ անդաւ ի զիրկան բէլիարա արտաքսեալ յեկեղեցոյ խառնեցաւ որք բնակէին ի վրանս կէդարու հեռացեալ ի լուսոյ

մատուցատրոց նստէին ի խաւարի եւ ի ըստուէրս մահու գատեալ եւ որոշեալ ի ք(րիստոս)է. եւ արբանակ եղեալ այնմ որ ելից զապականութիւն) բէլիարու. բաժանեցաւ ի մանդանց սխոնի. եւ յարակից եղեւ որոց ոչ պարտ է զրել զհանդամանս նոցա եւ կամ ասել զանուանէ. եւ եղեւ թափառական իւրեւ զվէժ ոլորտացեալ. եւ կամ իւրեւ զոչխար կորուսեալ եւ ժողորեալ ի շրջեալ. երերեալ. տատանեալ. տարակուսեալ. արամեալ. սրտմեալ. ալեկոծեալ. մրկեալ. հոգմափարեալ. հալածեալ. փախտական եղեալ. վտարեալ. անհանգստեալ. կորուսեալ»:

«Կատարեցաւ ի վերանորոգիւն (1331-ին), թէ անաւրէնք իւրեւ զծով ծփեցին, եւ հանդիստ մի գտցէն: եւ արդ այս մինչեւ յայս վայր: աւարտումն առնել կամիմ. եւ զայդ շափդ. վասն փղծկեալ սրտիս զրեցի զաղէտս տարակուսան(ա)ց սրտիս միջաբէկ, եւ սրտակտուր եւ կիսամահ եղելոյս անձինս, մեղապարտ յո(հանիստ)յ, վասն անհնազանդ զաւկին անառակի. ս(ա)րգ(ա)ի զոր զտիչն կորուսելոց. կարող է ածել կացուցանել, մուծանել, ի տան տ(եառ)ն եւ ի զաւթս ա(ստուծո)յ մերոյ. եւ յամ(ենայն) ժամ աղաչանք իմ այս են. զի մի իսպառ կորիցէ, այլ զարի (...) ապաշխարութե(ան) արժանացի. եւ մի կորեացի յաւիտենից կենացն եւ ի խաւար մի մնացէ. այլ բնկալցի զլոյսն կենաց»:

«Եւ արդ յերևս անգեալ աղաչեմ զամէնեան որք հանդիպիք այսմ զրոց. կարգալով կամ զաղափարաւ. յիշեսցիք յերկնաթուիչ եւ ի մաքրափայլ ազաւթս ձեր. զերեցս երանեալ եւ զսրովբէանման սրբաանունդ եպիսկոպոս տ(է)ր Վարդան, որ բղձանաւք եւ փափաղանաւք ետ գրել զսայ. ի վայելումն անձին իւրոյ. եւ յետ աստեացն յիշատակ իւրն եւ ծնողաց իւրոց յակորայ եւ աղբրացի աղաչեմ զձեզ որք կարգաւք ի յա(մայն) հանդէսի յիշեսցիք ի մեքսաբաւի: պատարազն զտ(է)ր վ(ա)րդ(ան) եւ զծնողսն իւր. զի հաշտեցի ընդ նոսա բարեգութն ա(ստուա)ծ եւ արժանի արասցէ երկնից ս(ուր)բ արքայութե(ա)ն. ամենայն արեան մերձաւորքաւք, եւս առաւել պապուն իւրոց վարդան քահանայի. ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ

ողորմեացի եւ շնորհեացէ զիւր արքայութիւնս ամէն» :

«Յիշեսցիք յաղաթս ձեր զհայր մեր զմինաս կրանաւոր եւ զծնողս իւր ի ք(րիստոս)» :

«Յիշեսցիք եւ զմտերիմ սիրելի եղբայր մեր զմովսէս կրանաւոր, եւ զծնողս իւր ի ք(րիստոս) եւ ա(ստուա)ծ զձեզ յիշէ յիւր ողորմութիւն» :

Տարբեր, կոպիտ գրչէ, սեւ մեկնով. «Յիշեսցիք զմտերիմ(իմ)ս իմ զաւետիս կրանաւոր եւ զծնողս իւր ի ք(րիստոս)ս եւ ա(ստուա)ծ զձեզ յիշէ յիւր ողորմութիւն» :

Էջ 37, լուսանցքին տակ. «Յիշեա զա(է)ր զ(ա)րզ(ան)» :

Էջ 89բ. «Հուսկ յետոյ քան զամենեսեան եւ զմեղապարտ ոգի յոհանես զծաղրի թողութիւն) խնդրելոյ արժանի արարէք. եւ ա(ստուա)ծ զձեզ ազատէ ի մեղաց» :

Էջ 236բ, գրչէն. «Ընդ նոսին եւ զմովսէս կրանաւոր, եւ զծնողսն իւր» :

Թիւ 33 Add. 27, 300: Պէտք է ամբողջացնել յիշատակութիւնը (էջ 58ա). «Ձստացաւ լուսազարդ մատենիս. զ(սուր)բ բարունին զաւետիք զհրեշտակաց ցանկալին նաեւ զկուսակրան քահանայն զթորոս՝ նաեւ զիս զմեղապարտ եւ ամ(ենայն) չարեաւք լցեալ զանարժան զպիր զգրիգոր գրիչ որդի մովսէս ք(ա)հ(անայ)ի եւ զծնողսն մեր եւ զերախտաւորք մեր եւ ա(ստուա)ծ զձեզ յիշէ յիւր առատ ողորմութիւն» :

136բ, ցուցակագիրը այս եւ յաջորդը չէ հրատարակած. «Ձստացաւ լուսազարդ մատենիս զթորոս կրանաւորն եւ զհոգեկից արդիւնալրան վարդապետն մեր զաւետիք նաեւ զանարժան եւ անիմաստ փծուն գրիչս յիշեցէք յաղաթս աղաչեմ աղաչեմ» :

Էջ 233բ. «Յիշեցէք զաւետիք միակեց հանդերձ ծնաւդաւք եւ ամ(ենայն) արեան մերձաւորաւք: Նա խկ եւ խկ ամ(ենայն) միարանեալ ուխտիւ. ս(ուր)բ ա(ստուա)ծածնիս եւ ս(ուր)բ կ(արա)պ(եա) բարեխաւսութե(ամ)բ ողորմածն ա(ստուա)ծ թողութիւն) շնորհեացէ ամ(ենեցուն)ց» :

Թիւ 34 OR. 2669: Ցուցակագրէն չէ հրատարակուած. էջ 248բ. «Այս ս(ուր)բ հայր

մաշթոցս, արդընու ի զեղջէն հարպաթու սեթրաքին որդոյն տ(է)ր յոհանին. եզ յիշատակ բարի հոգոյ իւրոյ ի զուսն ս(ուր)բ ա(ստուա)ծածին միջի վանուցն» :

Էջ 249, գլխաւոր յիշատակարանին մէջ. «...հարպաթու ժողովրդեանն մեծի եւ փոքու: ամէն» :

«Դ(ար)ձ(եա)լ աղաչեմ զձեզ ոյ մանկունք ս(ուր)բ եկեղեցւոյ. որք հանդիպիք նա կարդայով կամ օրինակելով յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղթս ձեր զսրբաւէր ք(ա)հ(անայ)ն զա(է)ր յոհանն եւ զկողակից իւր զմարթամն. եւ զիւր հանդուցե(ա)լ որդին զկարապետն. եւ զստերն իւր զհահճանն եւ զհոգեպաշտէն եւ զթոռն իւր զկուլ զատան ...եւ ամ(ենայն) յարեան մերձաւորացն ամէն» :

«Դ(ար)ձ(եա)լ աղաչեմք եւ մաղթեմք ի ձեռնջ ս(ուր)բ հ(այ)ր(ա)պ(եա)ք. եւ ս(ուր)բ ք(ա)հ(անայ)ք որ թէ լինի որ տանէք ի տեղաց տեղ շուտով զարձուցանէք ի միջի վանքն» :

Թիւ 35 Add. 23, 900: Պէտք է ամբողջացնել գլխաւոր յիշատակարանը. «...զհայր մաշթոցս յիշատակ իւրեանց եւ ծնողաց իւրեանց տէր կիրակոսին եւ հոգիալիմ, եւ եղբարց իւրեանց ստեփաննոսին. խորշային եւ յուսիկին եւ այլ ամ(ենայն) արեանառու մերձաւորացն ամէն: Արդ ես արխտաղէս ...» :

Թիւ 49 OR. 5088: Էջ 205բ, Բարձումն իւշին, որուն պատուանդանին առջեւ ծըրբադիր եպիսկոպոսի մանրանկար՝ հովուական գաւազանը ի ձեռին, իր դիմաց ոսկետառ. «Յով(ա)նէս եպ(իսկոպոս)ս Յ(իշեցէ)ք Ք(րիստոս)ս: Իսկ պատուանդանին տակ կանանչ յատակի վրայ դեղին. «. . . ԾԱՂԿՈՂՍ Յ(ի)Շ(եցէք) Ք(րիստոս)Ս» :

Էջ 289ա, կիսախորանին մէջ կապոյտ յատակի վրայ ոսկեգիր. «ՊԱՂՏԱՍԱՐ (?) ԾԱՂԿՈՂՍ Յ(ի)Շ(եցէք)» :

Առ այժմ այսքան ճշգրտման եւ յաւելումներ: Այս մասը աւարտելէ առաջ աւելցնեմ որ շահեկան գրչագիր է Կոնիքիբերի

Թիւ 43 OR. 2615-ը իր մանրանկարներով եւ ծաղկումներով, բոտ յիշատակարանին՝ 1491ին գրուած: Էջ 17ա, կլորակի մը մէջ «ՄԱՆՈՒԷԼ» կարելի է կարդալ: Նման երկու հատ եւս էջ 45ր եւ 39ա:

Կոնյերիքի ցուցակին հրատարակութեանէն վերջ ուրիշ ձեռագիրներ ալ աւելցած են հաւաքման վրայ, որոնք չեն ցուցակադրուած եւ հրատարակուած: Օրինակ, Թիւ OR. 8173 Ժէ Դարէն Մաշտոց մըն է, առանց յիշատակարանի: Թիւ OR. 8825 փոքր Ժամագիրք մըն է 1641ին Զէյթուն՝ Սր. Ասաուածաձին գրուած: Թիւ OR. 8604 Աւետարան եւ Տօմար՝ 1689ին գրուած Պաշիկ զըրչէ, Զամալենց Պետրոսի համար «ի դուռն Սր. Գէորգայ» (նոր Զուղայ?): Թիւ OR. 8831 Ժէ Դարէն մանրանկարեալ մագաղաթ Շարակնոց մըն է, Յակոբ զըրչէ, առանց յիշատակարանի: Թիւ OR. 8832 1630 Հոկտ. 6ին գրուած Մկրտիչ սարկաւաղէ, որ կը յիշէ հայրը՝ Ստեփաննոս, մայրը՝ Սանդուխ, քոյրը՝ Ազմիկ, կողակիցը՝ Մանուշ, եղբայրը՝ Մանուկ եւ այլն: Թիւ OR. 8833 մագաղաթ, ծաղկեալ, անթուական եւ առանց տեղի յիշատակութեան, Փիլիպպոս զըրչէ գրուած: Հոն ձեռք բերուած է նաեւ Յայսմաւորք մը, կարծեմ Նոր Զուղայի գործ:

Բրիտանական Թանգարանին Հայերէն ձեռագիրներու հաւաքածոն իր մէջ ունի ման-

րանկարչութեամբ եւ պարունակութեամբ շահեկան ձեռագիրներ, որոնք պէտք է ուսումնասիրուին եւ ներկայացուին հրատարակութեամբ: Հոս բրինք ցուցմունքներ, որոնք բնական է շատ հարեւանցի են: Մասնաորարար կարեւոր է ուսումնասիրել հոս Թիւ 16 նշանակուած ձեռագիրը Աւագ (Ավագ) է ծաղկեալ եւ մանրանկարեալ, առնչութեամբ Թէ՛ Գրածորի համալսարանին եւ Թէ՛ Սուլթանիէի: Դարձեալ պէտք է նկատի ունենալ Թիւ 14ր՝ 1321ին Գրածոր գրուած, մանրանկարեալ Թորոս Տարօնեցիէ:

Կ'արժէ որ օր մը Բրիտանական Թանգարանի Հայերէն ձեռագիրներուն հաւաքածոն վերստին մանրամասն եւ ամբողջապէս ցուցակադրուի, ինչպէս նաեւ Օթաֆորտի Բողլէյեան, Մանչէսթրի Ռայլինտ մատենադարանի եւ Տրալլինի Սրբ. Զէսդր Պիղիի մատենադարանին հաւաքածոները, նաեւ հատուկտոր Հայերէն ձեռագիրները Բրիտանական զանազան Հաստատութեանց մէջ եւ այդպէսով ամբողջական եւ մատչելի հատոր մը կազմել: Այս հաւաքումներուն ցարդ հրատարակուած հատորները զուրկ են զոհացուցիչ ցուցակադրութենէ. ո՛չ ձեռագրաց նկարադրութիւնը հարկ եղածին չափ բաւարար է, ո՛չ յիշատակարաններու հայերէն հրատարակութիւնը ամբողջական եւ ո՛չ այ հատուածներու խորագիրները գրուած լման կերպով:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Ա Ն Տ Ի Պ Է Զ Ե Ր

ՅԱՐԹՈՒՆ ՕՂՈՒ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻՑ

Իրանահայ աշուղական գրականության պատմության մէջ, իր խնդրատիպ ստեղծագործութիւններով առանձնաշատուկ և պատուաւոր տեղ է գրաւում աշուղ Յարթուն Օղլին, որ ապրել և ստեղծագործել է 18րդ դարի վերջին և 19րդ դարի առաջին շրջանում, 1760–1840 թուականը:

Նա մէկն է իր ժամանակի այն առաջնակարգ և վաստակաւոր աշուղներէից, որ չբռնել է իրանի Սպահան նահանգի Փերիա, Չարմահալ, Բուրվարի, Քեհամարա, Գեհափլա, Քեհազաղ, Մալալիք գաւառների հայաբնակ և պարսկաբնակ գիւղերը և իր երգերով ու չօնգուրի նուագակցութեամբ առանձին փայլ է տուել գիւղական հանդէսներին, խնջոյքներին, հարսանիքներին և զեղջուկ ժողուրդի սրտում վառ է պահել աշուղական արուեստի սէրը, միաժամանակ նպաստել է խաւարում և յետամոռացութեան մէջ ապրող գիւղացիների լուսաւորութեանը: Իսկ իր յօրինած հայերէն ու թրքերէն դունդեղ և բազմազան երգերով հարստացրել է դուստնական գրականութեան դանձաբանը: Այդ երգերից շատերն երկար ժամանակ հնչել են զեղջուկ ժողովրդի շրթների վրայ:

Հայ երաժշտական մշակոյթի պատմութեան մէջ ևս յատուկ տեղ են գրաւում Յարթուն Օղլու յօրինած երգերի ու տաղե-

րի աշուղական եղանակները, որոնք իրենց դունդեղ երանգաւորումներով երաժշտական ուրոյն արժէք են ներկայացնում: Այդ սիրուն եղանակներով Յարթուն Օղլին ժողովրդի սրտում վառ է պահել աշուղական երաժշտութեան սէրը:

Աշուղն իր ստանաւորների համար եղանակներ յօրինելիս օգտուել է գլխաւորապէս արեւելեան երաժշտութիւնից, որ իր հումքեամբ կապուած է հայկական, իրանական և թրքական հին երաժշտութեան աւանդների հետ: Այդ սիրուն եղանակներից շատերը վաղուց մոռացուել են, որովհետեւ ժամանակին չեն ձայնագրուել: Պահպանուել են միայն որոշ եղանակներ, ինչպէս՝ զիւլանի, գիւղալլամա, աշղլամա, դառտան, զօշմա, զազել, մուխամմազ, սեմալի և այլն, որոնք աշուղական երաժշտութեան արուեստի գեղեցիկ էջերն են կազմում:

Աշուղ Յարթուն Օղլու երեք ստանաւորների՝ «Երդ մատանոյ», «Ղարիբ մարդս» և «Ես ումիդ չունի քեզանից» անտիպ եղանակները մոռացութեան կորստից փրկելու և հայ աշուղական երաժշտութեան դանձաբանը հարստացնելու նպատակով՝ ժողովրդի շրթներից ձայնագրեցինք և առաջին անգամ հրատարակում ենք «Սիոն»-ում:

Ե Ր Գ Մ Ա Տ Ա Ն Ո Յ

Ազիլ'կ, եկ դու քա Աստուածն միտդ բեր,
Նալլաք¹ տուր սատանին, բեր իմ մատանին-
Ափսոս ես, մի' ըլնի սատանին ընկեր,
Նալլաք տուր սատանին, բեր իմ մատանին:

Քվերդ դուրս արիր, տուիր լացացրիր,
Կոնիցս բոնցիր, ձեռս բանձրացրիր,
Բերանիդ չբովը մատս քացացրիր,
Նալլաք տուր սատանին, բեր իմ մատանին:

Ուզում աս ճշանն ասեմ, տեսնես երեց² էն ք,
Դիրի մատդ, տեսիր մատիցդ լէն ա-
Ասիր՝ կպտիկցնեմ, հալա³ քոզ կննայ,
Նալլաք տուր սատանին, բեր իմ մատանին:

Երէ կամենում էս դու ամուսնանաս,
Վատ մի' անել, որ իմ բերանն բանաս,
Ուզում էս որ կարմիր քոզով հարսնանաս՝
Նալլաք տուր սատանին, բեր իմ մատանին:

2 Հէնց:

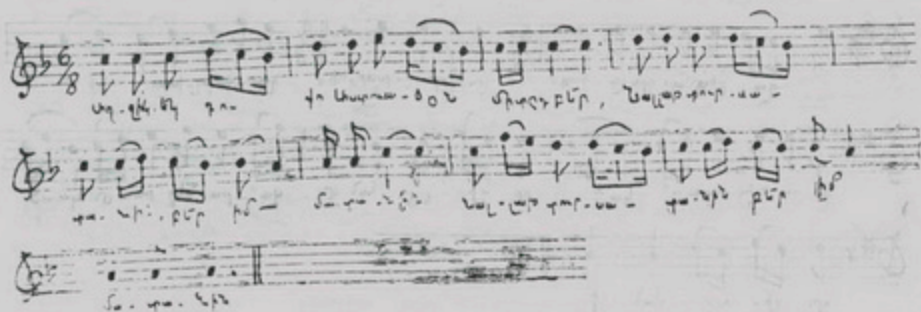
3 զեռ, տակաւին:

¹ անէճք, նզովք:

Ընդ' անհեղի անեծքը, վատ ա,
Թէ՛ քեզ նշանեն, մատանին շատ ա-
Թէ՛ մէրդ իմացել ա, քեզ կ'կտրատայ,
Նալլար տուր սատանին, բեր իմ մատանին:

Երէ՛ քո ծծածը լեզ կալալ⁴ կար ա,
Ընդ' անհեղի անեծքը, քեզ դարձաւ ա-
Ակն փորուց ա, օղն արծաթ ա,
Նալլար տուր սատանին, բեր իմ մատանին:

ԵՐԳ ՄԱՏԱՆՈՅ

Եւ Բարբուն Օղլին ամ, չափս յուրիշ ամ,
Ինչո՞ւ անհեղի անեծքը ամ զալիս, դարձի՛ւ ամ,
Ինչ մէջիսում⁵ որ նստեմ, ամուսն կ'ընեմ,
Նալլար տուր սատանին, բեր իմ մատանին*:

Ղ Ա Ր Ի Բ Մ Ա Ր Դ Ս

Ղարիբ մարդս՝ զարիբ զուրբար¹ աշխարհի
Վարանից² բառ ընկած զշի³ նման է:
Տակն զուր⁴ փոփո, առաջն բարի,
Գործ⁵ բարուն բռնէր՝ փշի նման է:

Ղարիբ մարդս՝ երէ՛ ծաղկած ծառ էլներ,
Մաշիսներում⁶ կանքեղի պէս վառ էլներ,
Գողիքն բրնձալ⁷ ու կապէն գառ⁸ էլներ,
Դրա համար քանդած բաշի նման է:

⁴ արդար, հարազատ:

⁵ խնջոյք, հանգիստ, ժողով:

* Ընդ' անհեղի անեծքը Օղլին հարսանիք է հրա-
նայում փերիս դատարի հարսանիքի զիւրում նուա-
ղելու համար: Նա երկար նուագելուց եւ զգած տա-
լուց յետոյ, զիշերն առաձայնում է մի սենեակում
ընկելու: Կէս ժամ անց մի աղջիկ կամաց դուռը բա-
նալով ներս է մտնում: Քէն Բարբուն Օղլին զար-
թուն է լինում, բայց իրեն չնայ է ձեռագրում, որ-
պէսզի հասկանայ աղջկայ մատաղսբունը: Գեղեկու-
նին նրա մատից ֆիթուր մատանին, որը Սուլէյման
խանն է նուիրած լինում, հանկուժ դուրս է գնում:

Այսպէս ոչինչ չի խօսում: Հետեւեալ օրը կերութու-
մի ժամանակ, երբ հանդիսականները խնդրում են
աշուղից մի բան երգել, նա ձեռք տանելով չօղու-
րը, յանդադարաւ երգում է յիշեալ ստանալը:

¹ օտարութիւն:

² հարկերէք, ծննդավայր:

³ թուն, արծի:

⁴ բարուն, բարակ փետուր:

⁵ ինչպէս:

⁶ խնջոյք, հանգիստ:

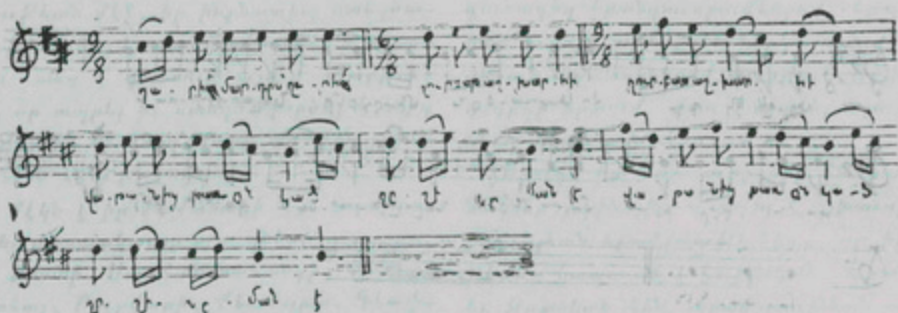
⁷ նրբադուր չալ, ցփոփ:

⁸ ասկէթի:

Ղարիբ մարդս՝ երէ որդւոյ տեղ սիրես,
Այսիրն մին խօսեով իւր սիրտն կերես.
Երէ մօրդ⁹ ու մուսամբա¹⁰ առաջն բերես,
Դրա համար հարամ¹¹ լաշի¹² նման է:

Ղարիբ մարդս՝ նստած այնա¹³ օրայի¹⁴,
Դոր նօհնա¹⁵ խրմար¹⁶ անէր իւր աղին.
Իւր առաջն խազալ, խնդալ ու ծիծաղել,
Դրա համար մի դարդաշի¹⁷ նման է:

ՂԱՐԻԲ ՄԱՐԴՍ

Ղարիբ մարդու՝ սիրտն փանդած աւեր է,
Առէկումն գետեր, ծովեր, նաւեր է.
Յարբում օղին մէջլիսներում դավեր է.
Դրա համար դոր մի փաշի նման է:

Ս Ո Ւ Մ Ի Դ Չ Ո Ւ Ն Ի

Ես ումիդ¹ չունի փեղանից,
Որ ինձնէ լիւալ² ըլնէր.
Խաբիրքամ ի յամէն բանից,
Որ դարդերիս նար ըլնէր:

Իմ զարդիս նար կարող էիր,
Անգին ջօղիս³ փող էիր.
Դո՛ր իր ուզում ինձ քողէիր,
Դու իրուշիմ նար ըլնէիր:

Ես եմ քո ջօղիս⁴ իւրից.
Դցիր սինիդ⁵, կապիր կուրդ⁶.
Դու դո՛ր իր քողում բլուրից,
Ակումին համար⁷ ըլնէիր:

Ձեմ կուշտացել ջամալից⁸,
Իլլահ⁹ էդ բարի հալից¹⁰.
Ձի առտում փամալից¹¹,
Իդրան անկատար ըլնէիր:

9 Հաւ:

10 Թուռն, որ շատ համեղ միս ունի:

11 աղօթքի, անմաքուր:

12 գիտի, գէշ:

13 Հայելի, պարզ:

14 սենեակ:

15 ծառայ, սպասաւոր:

16 ծառայութիւն:

17 բամբակ:

1 յոյս:

2 ձանձրանալ, յոգնել:

3 գոհար:

4 յուրան:

5 կուրծք, լանջ:

6 զիգ:

7 զարծակից, զաղափարակից:

8 զէժք, կերպարանք:

9 նամանում:

10 զքոթիլ, զիշակ:

11 խելք, հասկացողութիւն:

ՅՈՒՑԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ Գ. ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

357

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ. ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՃԱՌՔ. ՎԵՆԵՏԻԿ, ՄԱԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՓԻՅԱԿԵԱՆ, 1787, 100 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՄՐԲՈՑ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՑ ՆԵՐՍԷՍԻ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻՈՑ ԱՐՇԷՊԵՍԿՈՍՅԱՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ ԿԻՐԻԿԵՍՅԱՆ. ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ. ԵՒ ՃԱՌՔ ԸՆՏԻՐՔ ԵՒ ՀԱՄԱՐԱՐՃՈՒՄ ԶԵՐԽՈՍՈՒՐ, ԵՒ Ի ԳԱՐԿԱՆՈՒՄ ՀԱՅԵՐԷՆ ՄԱՐԿԱՆ:

Տպագրեալ քաղաքապետութեամբ ուղղագրոյն օրինակաց:

Ի Հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու Հայոց Կաթողիկոսի: Յամի տեառն. 1787. Ի Հոկտեմբերի. 1. Եւ Ի Թուականութեանս Հայոց. Ունի:

Ի Վենետիկ Ի տպարանի յովհաննէս փիացեան:

Հրամանաւ մեծաւ սրաց:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուներ:

Կիւլպենկեան Մատենադարան

230.153 Լա

358

ՅՈՎՍԷՓՈՍ ՓԼԱԲԻՈՍ. ԳԻՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ՅՈՎՍԷՓՈՍԻ ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՑ ԱՐԱՐԵԱԼ ԵԱՂԱԳՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՀՐԷԻՑ ԸՆԴ ՀԹՈՎՄԱՅԵՑԻՍ: Թրգմ. Ստեփանոս ԼԷՀԱԿԻ. Էջմիածին, ՄԱԿ. ԳՐԻԳՐ ԼԱՍՏԱՆՔԻ, 1787, 496 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Ա

ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ ԱՐԱՐԵԱԼ ՅՈՎՍԷՓՈՍԻ Երբայեցւոյ յաղագս պատերազմին Հրէից բնդ Հոսմայեցիս, Եւ տեւածանն Երուսաղէմի Եւ Տաճարին Հնոյ:

Թարգմանեալ Ի Լատինացւոց քարբանոյ Ի մեր լեզու, աշխատասիրութեամբ Երջանակարան Միտրանի Քրիստոսաւջ աջոյ Գաճիա Տեառն Ստեփաննոսի զԵրթմաստ Վարդապետի Իւսովացւոյ, քաջաճմուտ Եւ Հարազատ Թարգմանչի, Ի Թուականութեան մերում, Ունի:

Իսկ նարդենիս տպագրութեամբ Ի լոյս ածեցեալ Ի ստոյգ ձեռագրէ նոյնոյ Թարգմանչին Ի Լուսակառոյց Աթոս տուր Էջմիածին, վեհափառ Հրամանաւ Տեառն Ղուկասու Սրբազան Կաթողիկոսի աւանան Հայոց, Ի յեօթնհարգում ամի Հայրապետութեան նորին:

Եւ Ի Պատրիարքութեան սրբոյ Զրուսաղէմի Եւ Կոստանդնուպոլսոյ, տեառն Յովսէփի մայ Եւ տեառն Զաքարիայ Աստուածիմաստ Վարդապետաց Եւ Արշի Եպիսկոպոսացն:

Ի տպարանի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւջին մերոյ:

Ի Թուոջ Փրկչին, 1787. Եւ Ի մերում Թուականիս, Ունի:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Բ

ԳԻՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ԵՐԲԱՅԵՍՅԱՅ արարեալ յաղագս Պատերազմի Հրէից ընդ Հռովմայեցիս։ Եւ աւերման Եդուսաղէմի։ Թարգմանեալ ի Լատինացոց բարբառոյ ի Հայ լեզու, ի ձեռն ուրումն Խոյնացոյ Սահփաննոսի Ամուսնոյ ապառաւորի։ Եւ ի փոստ Քրիստոսի Աստուծոյ յուսոյն բնաւից։

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բան առ ընթերցողս։ Եւ Յիշատակարան տպեցման գրքոյս։

Բնութեան ժարդուն։

Իսկ ի հարգանքս Զուգայեցի Պողոսեան բարեւել ժաշտեալ պարսն Խաչիկն խնդրեալ էր ի Սքրապոն Վեհապետէ մերմէ ի Տէր Ղուկաս Աստուածբնաւոր Կաթողիկոսէն ամենայն Հայոց, տպեցուցանել զայս ի սուրբ Աթոռոջս, որդեամբ նորին։ Որոյ զխնդիրն ոչ անաւստնելով բարեւան Հայրապետին մերոյ, մանաւանդ՝ տեսանելով եւս թէ Հաղուպիտ է այս զիբք յաղագս մեր, Եւ եղևոց շատն եւս բազմաստիւք ի զրչացն անճամուրթնէ, վանորոյ Հրամայեաց ի աղագրել։ Եւ մինչ սկսաք ապել զգիրս, թէպէտ Եւ Եկին ի ձեռս մեր օրինակէր բեցեալք այլ զրչաց, ամանք սոյոգք Եւ ամանք սխալք, այլ մեր զայնս Հեղինակի գրքոյս միայն Համեմատեալք։ Եւ զտպեալս որ կայ ի միջի, ի Հեղինակէն տաւք, այս է քի ձեռագրէն՝ զոր նոյն ինքն իւովացի տէր Ստեփաննոս վարդապետն իւր ձեռածրն էր գրեալ։ որ եւ նոյնն եղևալ կայր ի գրատանն սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի։ Եւ որքանեկապք դատեալս՝ ոչ ինչ յաւելեալ կամ պակասեցուցեալ Եւ ոչ փոփոխեալ ինչ, որպէս թէ զայս բառեալովք Եւ զայն զնելով, ոչ ի բառս Եւ ոչ ի բանս։

Տեսցուք այսուհետեւ զաբնս՝ որք եղևն պատճառք Եւ օժանդակք տպեցման գրքոյս։ Եւ եւն արժանիք յիշման։ զորս զրոյժեմք տատն Եւ խնդրեմք ի մերդ աստուածաբնութենէ՝ զի որք Եւ ընթեմանք զգիրս, յիշեալք ի բրիտանոս, նախ՝ զՏէր Սիմէոն վեհաշնորհ Կաթողիկոսն զհաստատօղն Տպարանիս, զփոխեցեալն առ քրիստոս, զոր նոյն ինքն Տէր Հանգուսեղ յարքայութեան իւրում։ Ընդ նմին յիշեալք Եւ զԵսայիք Գաշակալս նորին զՍքրապոն Հայրապետս ամենայն Հայոց զՏէր Ղուկաս վսեմախոհ Եւ բարեւան Կաթողիկոսս, Հանգրեմ կրկին ծնողքն։ որ ի վերայ այլ բրիտանոս Հոգոյն ջննայ Եւ զօգտաւոր գրեալսն ի յայտ առնել, որպէս Եւ զայս կած։ Որում Տէր լիցի օգնական յարժամ։

Ապա յիշելի է ի բարին Եւ ընդի միտքանն սրբոյ Աթոռոյս, Մինաս Աբք Եղիսկոպոսն, որ Հաղապատրէն ընթեմեալ զՀեղինակն գրքոյս, դիտան տեղիս գրուածոցն պարզեաց, Եւ ի յերկարութիւնս տանցն, զիրաւքանչիւր բանս զլիապարզ անասեաց վերտանն առ Հարկաւորութեանն։

Ընդ որում Եւ Հոգեմէն որդիքս որդեան Վեհապետին, Թաղէոս նորրեմայ վարդապետն, որ սրբազեաց զփորձան կապարեալ գրոցն շարունանց։

Եիշեալք Եւս զուսոյն ծախուց Հաստատեցման Տպարանիս, զԶուգայեցի առ Քրիստոս փոխեցեալ Խոջանեան Չակիկենց լուսաւոցի Գրիգոր Աղայն, Եւ զՀանգուցեալ ծնողան իւր, Եւ զորդին, Եւ զամենայն աղագայնան, Եւ զԵկեղանի քոյրն նորա զարեւոյալաւոր Զիպիտան։ Որոց ամենեցուն օգործեցի Տէր։

Եւ մասնաւոր յիշեալք զնախապրեալ Զուգայեցի Քրիստոստակք Եւ բարեպաշտ մաշտաւն Խաչիկ Աղայն, Եւ զԾագան իւր զՊողոսն Եւ զՄկրտանն, Եւ զՔոյրն իւր Հափսիմէն, Եւ զԵկեղանիքն իւր զԲեկրեմոն, Եւ զԳառարն Եղիտայն, Եւ զայլ ամենայն աղագայնան իւր զԵկեղանեան Եւ զԵկեղանեան Գառարն նայն օրհնաթառանգ անձն եւս զԾախան տպեցման գրքոյս ի բարի յիշատակ իւր Եւ իւրաքանչեւ։ Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղլցի։ Եւ զփոխարէնն որոց նորին բազմապատկապէս Հաստուցէ Քրիստոս նմա Եւ իւրոցն զրաբիս ասա Եւ ի Հանգրեմեալ կեանս։

Այլեւ՝ յիշեալք զԵկրաօղն գրքոյս Եւ կանոնաց Եւ ծաղկանչից, զվարպետ Եւրուսթիան վարարչապետցի, Հանգրեմ աշակերտին իւրով արքայոյ Խաչատուրին։ Եւ զգրաւոր Մաղաքիայն, Եւ զաբիբաց Եւ զԵրանդին, Եւ զայլ աշխատաւորս զործարանիս։

Եւ յիշողքը աշխատողացն բարեպետ,

Եւ յիշեալք լիճիք ի Քրիստոսն արժանապէս։

Որում ընդ Հօր Եւ սուրբ Հոգւոյն Համապատիւ,

Ի Համաբնից մատուցի միշտ փառք Եւ պատիւ։ Ամէն։

Կիւպլինկեան Մատենադարան

933 Ես

359

Բէթիսէ Տէլլիս ՔոօՉէ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵՆԻՆ ՃԷՆԿԻՉԽԱՆԻ: Թրեխթ, տպ. Մխթարեան
Մխարանութեան, 1788. 4 չհ. + 544 = 548 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵՆԻՆ ՃԷՆԿԻՉԽԱՆԻ Առաջին Կայսեր Նախնի Մղուլաց եւ Քաթարաց. Բնա-
ժանեալ ի չորս դիւրս. Որ բովանդակէ զվարձ մեծ Խաթիւ. Չաճարանալ նորա, եւ զաբարակե-
տութիւնս հանդերձ համառօտ պատմութեամբ յաջորդաց իւրոց, որք մինչեւ ցայսօր թագա-
ւորեն: Չբարս, զսովորութիւնս, եւ զօրէնս նախնի Մղուլաց եւ Քաթարաց, եւ զաշխարհա-
ղբութիւն ընդարձակ դատասաց Մղուլաստանի, եւ արեւելեան եւ արեւմտեան Քաթարաս-
տանի:

Թարգմանեալ եւ հաւաքեալ ի բազում արեւելեան Մատենադրաց, եւ ձանաղարհոր-
դաց եւրոպիոց. զորոց զանուանս եւ զհամառօտ վարս է տեսնել ի վախճանի զրոցս: Ի պա-
րօն Բէթիսէ տէլլիս ՔոօՉէ ի ծերութե, որ էր զպարագան եւ թարգման արքային Գաղղիոյ ի
լեզուս տաճկաց եւ Արարացոց: Թարգմանեալ ի հայ բարբառ յԱղայ Մարգարայ Շէհրիման-
եան, ի ճշնափննասր յիշատակ ամուսնոյ իւրոյ աիկնոջ Նանահանի: Եւ բազմերախտ արք-
նութեամբ սրբազրեալ ի վերայ իտալականի ի Հ. Աստուածատուր վարդապետէ Բարեկ-
եան, ի մխարանութենէ ամենապատիւ տեսնել Մխթարայ Բարունապետի եւ Արքայի:

Տպագրեալ յամի տեսնել 1788: Ի Թրեխթ: Ի տպարանի հարց Մխթարեանց. Հրամա-
նաւ մեծաւորաց:

ԵՒՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուռի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

923-1 Ծէ

360

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՎՐԴ. ՍԻՒՐՄԷԼԻՏԱՆ. ՀԱՄԱՌՕՏ ԹՈՒԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ: Վենետիկ, տպ. Բազան-
նէս Փիացեան, 1788. 160 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՀԱՄԱՌՕՏ ԹՈՒԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՆ

Յարում ճառին նախ յաղագս չորից գլխաւոր մասանց թուարանութեան. Երկրորդ
յաղագս կատարակեալ թուոց: Եւ երրորդ յաղագս գլխաւոր կանոնաց թուարանութեան: Յա-
ւելեալ լինի եւ յաւելուած յաղագս խաղոց ի ձեռն թուոց ի զրոստեա մասավարժից:

Աշխատատեղեալ ի հայր Խաչատուր վարդապետէ Սիրմէլեան, ի մխարանութենէ
դերյարդոյ Մխթարայ մեծի արքայի:

Յամի տեսնել. 1788. ի Փետրվարի. 15: Եւ ի թուականութեանս հայոց. ռմիլ: Ի
հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու Հայոց կաթողիկոսի:

Ի Վենետիկ ի տպարանի յովհաննու փիացեան: Հրամանաւ մեծաւորաց:

ԵՒՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուռի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

511 ՍԻ

ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԴԱՐԵԱՆ. ՇԱԽԻՂ ԼԵԶՈՒԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ: Ս. Պետերբուրգ, տպ. Գրիգոր Խալ-
դարեանի, 1788, ժբ. (12)+156=168 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳՐԻԳՐ ՈՐ ԿՈԶԻ ՇԱԽԻՂ ԼԵԶՈՒԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ: Արարեալ մանրաքննին ուղղագրութեամբ նոր
Ջուղայեցի՝ Աղնուատունձ Մերնդոյն Խալդարեան յառաջատեսեալ՝ Ագաթի Խօջամալի որդի՝
ի Քրիստոս Հանգուցեալ ի Պարոն Գրիգորէ:

Ի Հայրապետութեան՝ Քրիստոսակերտ Սրբոյ Գահին էջմիածնի՝ Տեառն Ղուկաս ու
Երիցս Երանեալ Սրբազնասուրբ Կաթուղիկոսի ամենաթե Հայոց: Հրամանաւ՝ Սրբոյ Աթոռոյն
էջմիածնի՝ Մայրապոյն Նուիրակի՝ Ռուսաց երկրի՝ և յամենայն Հիւսիսային կողմանս եղ-
եալ ազգիս Հայոց՝ Առաքելաւաւիզ Առաջնորդի՝ Սանահնեցի Երկայնաբարդուկ Արղուսթեանց՝
Իշխանապետայ Տեառն Յովսէփայ Սրբազնադուռեղ Աբէ Եպիսկոպոսի:

Տպագրեցեալ արղեամբք և ծախիք՝ նոյնոյ Լուսահոգւոյն՝ Պարկեշտասուն Կեա-
կից՝ Կատարինէ Զարարովնայ Աղնուսէւոյն: Յամի Տեառն 1788. ի դեկ. 2: Իսկ ի թուին
Հայոց՝ ռմկ: Ի Կայսերապետ Մայրաքաղաքս Սանկապետքուրդ: Ի տպարանի՝ նոյնոյ
Լուսահոգւոյն: Հրամանաւ Կառավարչաց Բարեկարգութեան:

ՊԵՇԱՍԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան Գրիգոյս:

Փառք...

Ոք արժանացոյց զմերս նուաստութիւն՝ տպագրութեամբ ի յատարա հասանել՝ դե-
սավորովից արղինմաւր՝ Շախիղ Լեզուադիտութեան կոչեցեալ Գրեքոյս:

Ընդ որոյ՝ և արժան գտեցաք ի մի շարադասել՝ զվաղեմի զաշխատանսն Հեղինակի
Գրեքոյս՝ զՀաւատով խոտովանիմ ազօթն ազգու Սրբոյն Ներսէսի Շնորհալոյս և Տիւն-
դերահոչակ Հայրապետին մերոյ. որ նոյն՝ ի Քրիստոս Հանգուցեալ Խալդարեան Պարոն Գր-
իգորն՝ ի սէր Համազգի եղբարցն իւրոց բաւականիս զգուշատրութեամբ՝ Հարազատարար
Թարգմանեալ էր...

Ուրեմն ... յիշման արժանի Համարեցիք զաշխատուիւր Հեղինակին սորա՝ զի նոր
Ջուղայու Աղնուատունձ Խալդարեանց Խօջամալի որդի՝ զի Քրիստոս Հանգուցեալ Պարոն
Գրիգորն, որ ի բոլոր կեանս իւր ծառայելն ըստ կարի՝ Համասերունդ եղբարցն իւրոց Հայ-
կազնեմից՝ պարձանս ինքեան և փառս ունէր ստուգիւ վարկեալ:

Մեռաւանդ ևս՝ յիշեցիք ի խնկարեալ յազօթ մեր դիտարի պատճառն տպեցման
և ի լոյս անցանոյ Գրեքոյս՝ զվերջորդեալ Լուսահոգւոյն Պարկեշտասուն Կոզակից՝ զԿատա-
րինէ Զարարովնայ՝ զկինն ժրագլուխ. որ արդարեւ ըստ դրոյն՝ մեծաջան փափագամբ (որ-
պէս յիշեալ եմք ի յառաջարանութեան) անխնայ ի ծախս զբաժոց, ի յայրատունի պարտիզէ՝
զերփնեքփն անթառամելի ծաղկունս բառից՝ մեծաւ թախանձանօք ի մի Հաւաքեցուցեալ՝
իբրեւ զմանեկաձեւ օտակա՝ ի գլուխ ան իւրոյ՝ անուիրեաց. և զհրապիս բազմանոյլ՝
զճառագոյթն ճանանչարձանի՝ տպագրութեամբ իբրու ի յաշխատակի բարձրացուցեալ առ Հայ-
կասեռ տունձոց Համազնեայ՝ ուրախութեամբ որով շողորդեաց:

Ուրեմն՝ ի վայելելն մեր զայսքան բարութիւնս, արժան Համարեցիք յիշատակելոյ
զբոս մարմնոյ Պատի սորին՝ զՋալիբենց Վիսենդն, զի Քրիստոս Հանգուցեալ զմնօղան իւր՝
զամենաբարեկալտ Զայիւն, և զՓէրինազ տիկինն պարկեշտազնաց, զԱլադատ եղբայրն. և
զԱսիուր քոյրն: Նոյնպէս՝ յիշեցիք և զպարկեշտասուն կենդանի բուլբոն սորին՝ զՈւ-
սաննայն, զՀոսիփիմէն, զԹադուհին, զԵստրմայրն, զմիւս Ուսաննայն, և զԿատարինայն. և
զԵղբարսն՝ զՎիսենդն. և զՄկրտումն:

Հուսկ յետոյ՝ յիշեցիք և զարժանիս յիշատակելոյ՝ զնախկին Սահմանողին Տպո-
րանիս՝ և Հեղինակին Գրեքոյս, Լուսահոգի Խալդարեան Պարոն Գրիգորի՝ զհոգեւորն զաւակ
և զձեռնասուն Հարազատ զՊարոն Մկրտումն Աստուածատրեան, որ ի պատանեկութենէ իւր-
մէ՝ ոչ սակաւ աշխատանս կրեալ է, և կրէ միշտ ներ գործարանիս, ի պայմանութիւն Հայ-
կազնեան տունձիցս՝ սիրով ծառայել, թէ ի ձուլելն, թէ ի հարթելն, թէ ի շարթիւ, և թէ ի
ցրուելն զԿապարեալ տառան:

Եւ որք յիշէքդ՝ յիշեալ լիշիք ի միտանդամ զայստեան Տեան ժերոյ Երեսի Բը-
րիտանի ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
463-917 Խա

362

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ. ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳ ԵՐԳՈՅԻ. ՎՆԵՄԵԿԻ, տպ. Ս. Ղազար, 1789,
216 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

Ինկած է:

ԵՐԵՄԵԱՆԿԱՐԱՆ

Մատենադարանիս միակ օրինակին քերթերը կը պակսին վերջաւորութեան: Վերջին
էջն է 206:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
248 Խա

363

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ. ՎՆԵՄԵԿԻ, տպ. Ս. Ղազար, 1789, 336 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ ՏԵԱՐՆ ՄԵՐՈՑ ԵՒՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ:

Տպագրեալ յամի տեան 1789. Ի մարտի. 2: Եւ ի Թաւաղանութեան Հայոց, ոմր: Ի
Հայրապետութեան Տեան Ղուկաս, Հայոց կաթողիկոսի:

Ի վէնէտիկ: Ի վառն արքայն զազարու: յանուն անդռի պոթոյի: Հրամանաւ մե-
ծաւորաց:

ԵՐԵՄԵԱՆԿԱՐԱՆ

Չունի:

ԽԱՆՈՒՅԹ.

1) Մեր օրինակը կը պարունակէ չորս Աւետարանները: «Հայ Հնաոխոյ Գրքի Մատե-
նադարանի ծաղկաձը կը նշէ 728 էջ:

2) Այս բուսականէն (1789) սկսեալ վեներիկի Միփրաբեան Միաբանութեան գիր-
քերը կը տպագրուին Ս. Ղազարի սեփական տպարանին մէջ: Բայց գիրքերու անուանաբը-
րերուն վրայ կ'երեւի բացատրութիւնը՝ լի վառն Ս. Ղազարու, յանուն Ամսոն Պոթրոյի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
225-4
1789

ՇԱՐԱԿԵՆՆԵՐ: Ս. Էջմիածին, աղ. Ս. Էջմիածին, 1789. 895 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՇԱՐԱԿԵՆՆԵՐ. ԵՐԱՇՇՏԱԿԱՆ, ԵՐԳԵՑՄՈՒՆՔ ՀՈԳԵՒՈՐԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԻՆ ԵՆ ԵՐՄԱՆԿԱՅ ԱՐՐՈՅ ՎԱՐՈՎԱԿԵԱՅ ՄԵՐՈՅ ԹԱՐՈՎԱՆԵՆԵՐ, ՊԿԱՐՈՎԱՆ ԵՐԱՆԱԿԱՆ ՎԱՅԿԵՆԵՐԱՅ ԱՆՈՎԱՆԵՐ:

Տղայրեցեալ ի Սուրբ Էջմիածին. ի Հայրապետութեան, եւ Հրամանաւ իւրի՝ Տէառն Դուհառու Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց. եւ ի պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղէմի՝ եւ Կոստանդնուպոլսոյ՝ Տէառն Եպիսկոպոսի եւ Տէառն Զաքարիայ արհի Եպիսկոպոսաց:

Յամէ Քրիստոսի Փրկչին մերոյ, ոչձք: Եւ ի թուականիս Հայոց, ըմբ: Ծախիւք չուղայնի Գլխաւունց Եպիսկոպոս Բաճանջան աղային՝ բնակեցելոյ ի Սուրաթ քաղաքի:

ԵՐՇԱՏԱԿԱՆՆԵՐ

Յիշատակարան Տպեցման եւ Տպողաց Շարակնոցիս:

Նպատաւաւորաց ... ի կատարումն Եղև րեբեալ Տղայրութիւն Երաժշտական Հոգեւոր Հասկա Տարակնոցի, բնդ Հովանեաւ Կոստանկար Երկնաքառակ Աթոռոյս սուրբ Էջմիածին:

Արդ ... յիշեալիք յարժանաւոր մաղթանա ձեր սեռն սիրով ի միտս բարեւ զկառացանոց Տղարանիս եւ զհոգացողն ամենայն Հանգամանցն՝ զյոզներախտ բարեյիշատակ Տէր Սիմէոն սրբազան Կաթողիկոսն զփոխեցեալն առ Քրիստոս: Ընդ նմին եւ զԶուղայնի Խօջանեան շակիկենց լուսաւորի Գրիգոր աղայն Միքայէլեան, Հանգերձ ամենայն նորայնութն, եւ կենդանի քերն նորին՝ բարեպաշտուհի Զրպիտային:

Մանաւանդ՝ յիշեալիք զկատարեալն Աստուածախրութեամբ եւ բարեպաշտութեամբ, եւ զառաւելեալն բազմազան բարեգործութեամբ, զառաւ պաղարեւն յեկեղեցի տառուծոյ՝ զԶուղայնի մեծահաստ աղուական Բաճանջան աղայն բնակեալ ի Սուրաթ քաղաքի: Եւ ըզհանգուցեալ Հոգեւոր Ժողովն իւր՝ զԵպիսկոսն եւ զՄէրթրանն. զՀայրենի պապն եւ զՀանին իւր՝ զՓէրաք աղայն եւ զԹաղուհին. եւ զմայրենի պապն եւ զՀանին իւր՝ զԱղաժայն եւ ըզՎալիտայն: Եւ զեղբարն իւր՝ զԱւետիք, զՓէրաք, եւ զԱրաւամ աղայն. եւ զքորան՝ ըզԱղբոն, զԹաղուհին եւ զԽաթունն: Եւ զԵրկիւղապարզ կիսն իւր՝ զԿատարեալ Գուլիտանն. եւ զՀամեալուհի զառեւան իւրենց՝ զՎալիտայն եւ զԹիւրմանայն. եւ զեղբայրն կնոջ իւրոյ՝ զԲարեպաշտ եւ աղուամիտ Պարոն Խաչիկ աղայն, որ ի կալկաթա. եւ զԺողովն նոցա զՊարոն Առաքին, եւ զԹիւրմանայն: Եւ զայլ ամենայն աղայնիս իւր՝ զկենդանիս եւ ըզննեցեալսն: Քանզի՝ Խորին բարեացապարտ անձին Բաճանջան աղայն տառաւանուէր արքեպիսկոպոսն եւ Ծախիւքն տպագրեցաւ սուրբ Շարակնոցա, որպէս եւ ի սկզբն անդր նշանակեցեալ է: Որ եւ բարեանն ըզգաժանօք իւրիկ զայլ եւս Հարկաւորացն զբնաւ տպագրել տալ ի սուրբ Աթոռոյս յանձն յիշատակ իւր եւ իւրոցն: Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի:

Համարեալիք արժանիս յիշման եւ զվարպետ Եարութիւն՝ զնկարիչն եւ քանդակիչն պատկերաց՝ Ժողովոց եւ բոլորից զրոց սուրբ Գրքոյս. եւ զաշխատակիցն ի սրբազորութեան կապարեայն շարուածոց՝ զալի Խաչատուր Բաճանջան: Ընդ որս եւ զգրաւար տիրացու Ազեքանդր սարկաւազն, եւ զայլս աշխատեալս ի տպագրութիւն սորին: Եւ որք յիշէք, եղիլիք յիշեալիք ի Քրիստոսի ողորմութեամբ նորին:

Կիւլպէնեան Մատենադարան

264.7

1789

365

ԱՌԱԿՔ ԵՒ ՈՏԱՆԱՒՈՐՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ: ՎԼՆԵԱԻԿ, ԵՍՊ. Ս. ՂԱԳԱՐ, 1790, 216 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԱՌԱԿՔ ԵՒ ՈՏԱՆԱՒՈՐՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ:

Առաջևալք ի նախնեաց մերոց՝ Ի հրահանգ ուսումնասէր համբուկաց:

Տոպաղրեալ յամի տեանն 1790- ի Յունվարի. 18:

Եւ ի թուականութեան հայոց. Խմբ:

Ի հայրապետութեան տեանն Ղուկասու Հայոց կաթողիկոսի:

Ի Վլնէաիկ: Ի Վանս սրբոյն Ղազարու: յանուն անտոնի պոթոյի: Հրամանաւ մեծաւորաց:

ԵՐԵՎԱՆԱՐԱՆ

Զունի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

390-9 Ա

366

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ. ՆԱՐԵԿ: Կ. ՊԱԼԻԱ, ԵՍՊ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԵՒ ՊՈԳՈՍԻ, 1790, 350 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳՐԻԳՐ ԱՂՈԹԻՅ ՍՐԲՈՅԷ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ ՀՈԳԵԿԻՐ ՀՌԵՏՈՐԻ:

Բաշխեալ յիննուսն եւ հինգ բան՝ հոգեւուն Մաթթանաց:

Նորապէս սրբադրեալ՝ համեմատութեամբ հնազոյն եւ բնախր բնախր մեծադիր օրինակաց: Եւ տոպաղրեալ արդեամբք՝ շնորհ Մկրտիչ ամիրայի՝ միւրհաննանց. ի փառս Տեառն, եւ ի պատիւ Հրեշտակային սուրբ Վարդապետախ: Ի հայրապետութեան մեծի զահին էջմիածնի՝ տեառն Ղուկասու սրբազան կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ սրբոյ աթոռոյն Երուսաղէմի տեառն Յովակիմայ արշիապանծ Պատրիարքի: Եւ ի պատրիարքութեան մեծի քաղաքիս տեառն Զաքարիայ աղլասէր եւ Լըճանկաղարգ Արքեպիսկոպոսի. որոյ հրամանաւն իսկ տոպաղրեցաւ. ներ մայր դպրատանս հայոց:

Եամի Տեառն՝ 1790: Եւ ի մերութեան Խմբ: Եւ... (պատուած):

Ի Կոստանդնուպոլիս Քաղաքի: Ի տպարանի Եօհաննիսի եւ Պոգոսի:

ԵՐԵՎԱՆԱՐԱՆ

Ազգաբարձրութիւն ինչ յաղագս տպեցման սրբոյ մատենիկ:

Եւ արդ՝ ... առաջնս պատահեցաւ. աղնուաղարմ իշխանազինս աշտորիկ՝ միւրհաննան. շնորհ մկրտիչ ամիրայիս. փառեղի՝ յերաւի ի վաղուց յաղաքաւ ունէր ի սրտի՝ աշտորիկ բարսոյ լինիլ հեղինակ. աշխնն, զնել զուրք, եւ զպատիւ դպրատանս հայոց, եւ յարկի ցուցանել զնա բազմազան բարեբերութեամբ՝ ի յօգուտ, եւ ի զուարճութիւն ազգիս մերոյ. ասկայն՝ ոչ եղև յաջողեալ ցարդ ժամանակի, ասկա զանազան դիպուածոց ներակայանաց, եւ կամ վասն անբաւականութեան պարապայիցն պիտելոյ: Բայց մինչ այժմ վերադին կամեցողութեամբ ազգիս, եւ վեհափառ հրամանաւ Սրբազան Պատրիարքի մեծի պօլսոյս, Տեառն Զաքարիայ աղլասէր, եւ զերահանեալ արք եպիսկոպոսի՝ կարգեցաւ ի վերակացութիւն դպրատանս. եւ ըստ յաջողելոյ Տեառն՝ փութացաւ հնաբէլ գտաբարս ներ դպրատան Ազգիս հայոց, ի լոյս անել տպամբ դրեանս պիտանիս, եւ զմատաւլիս. որպէս ահա ակնեքեւ տեսնի աշտ մատենա՝ սրբոյն զրիգորի նարեկացոյ՝ հրեշտակական վարդապետի. իբրոյ նախընծայ, եւ երեխայի՝ ի նորատունի բուրաստանէլ դպրատանս. զոր արդեամբ եւ զայնիւք իւրովք, պատկանաւոր զրիւք, փոքր քանակութեամբ, զեղեցիկ եւ նորակերտ զրովք, եւ

ապել, և հանել յերեսան՝ միայն գլխնսուն և հինգ գլուխ զաղօթան՝ որք հարկաւորքն են աղօթողաց անձանց. և զբեթէ՝ և ևս մեծամեծս ունիմք տեսանել՝ զրեքս շահեկանսն, և զարդելնուորս: Վասնորոյ արժան է յիշատակել զարժանին յիշատակի՝ զպատահառն այսք գործոյ, որ ամենայն կարողութեամբ՝ հոգ տարեալ ի լրումն էան: Երևել արժան է նաև՝ զաշխատաւորսն սորա, այսինքն, զգրաւարն, և զցրուօղն զկապարեայն. նաև զմշական՝ և զայլ զործաւորս սորա, որ և յիշողքդ՝ յիշալ լինիջիք՝ յատուծոյ մերմէ ամէն:

Կիւղէնկեան Մատենադարան

248 Նար

1790

367

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԵՊՍ. ՍԻՒՆԵՑԻ. ՈՂԲՔ ԵՒ ՀԱՌԱՋԱՆՔ Ի ԴԻՄԱՑ ՄՕՐ ՄԵՐՈՑ ՍՐԲՈՑ ԱԹՈ-
ԹՈՅՆ ԷՋՄԻԱՅՆԻ: Նոր Նախիջևան, ապ. Բարձր Սրբազնութեան (Ս. Խաչ Վանք), 1790,
80 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Ա

ԲԱՆ ԲԱՐԱԹՆԱԿԱՆ՝ ոգեալ դիմանաբար՝ ի դիմաց Վաղարշապատու Կաթուղիկէին էջ-
միածնի:

Ջրեղ աղաւթ ով տէր Երեսու-

լեր ձեռնառա ինձ լըքելոյս:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Բ

ՈՂԲՔ ԵՒ ՀԱՌԱՋԱՆՔ Ի զիմաց Մօրն մերոյ Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի:

Աբարեալ Տեառն Ստեփաննոսի Նախագահ Մետրապօլիտ Սիւնեաց՝ որդւոյ Տարսա-
յի՝ Իշխանին, ի ինչորոյ Շնորհազարգ Սուրբ Վարդապետին Խաչատուրոյ Կէտոնցիոյ, ի չիլ
Թուականիս մերոյ:

Տաղարեալ ի Հայրապետութեան Լուսաեկար Մօրն մերոյ Սրբոյ Գահոյն Էջմիածնի՝
Տեառն Դուկասու Սրբազնաւոր Կաթուղիկոսի Ամենայն Հայոց: Հրամանաւ և Ծախիւք՝
Սուրբ Աթոռոյն Էջմիածնի ծայրագոյն նուիրակ՝ Ռուսաց երկրի ամենայն ազգիս Հայոց՝
Առաքելաշուիղ Առաքնորդ՝ Տեառն Եղեմիոսի Սրբազան Արք եղիսկոպոսի Սանահնեցոյ
Արդութեանց:

Եամի Տեառն 1790. յոգոստոսի 26: Ի տպարանի նորին Բարձր Սրբազնութեան: Ընդ
Հովանեաւ Երկնահանգեալ Սուրբ Խաչ Վանքն, որ ի նորն Նախիջևան:

ՅԻՇԱՏԱՅԱՐԱՆ

Վերաբաժնութիւն համառոտ:

Փառք...

...Ուստի՝ հարապատ որդիքդ Սրբոյ Գահոյն Միածնախօյն՝ այժմ սիրով մեծաւ
բնդգրկեալ վայելիցէք ի յամենախորժ հաւակա քաղցրութեան բանից՝ սոյն երջնակացաւ. և
բազմաւ յուսով քաղցրացաբարձք ի յաղօթա, սակա Ազգաօգուտ կենաց՝ Պանծացուցչին ձեր՝
Տեառն Եղեմիոսի Առաքնաւորսն Վարդապետին՝ և Առաքելաշուիղ Սրբազան Արժի Եղիս-
կոպոսին՝ Ռուսաց երկրի՝ ամենայն ազգիս Հայոց՝ Քրիստոսապօխոսան Առաքնաւորդին. յայր
ձեռն վայելիցէք և վայելիցոց էք զբաղման բարութիւնս:

Որ ի յօգուտ Լուսաւորապետան ազգին իւրոյ՝ զանտանելի պարտա Տպարանին, յու-
սով Բարեխորացդ՝ բտաննակեալ՝ ի Սանկա Պետրուրդ Մայրաքաղաքէն զՏպարանն ի նորն
Նախիջևան փոխաբերեալ՝ զհաստատութիւն ետ ի նորակառույց Սուրբ Խաչ Վանքն Երկնա-
հանգէս:

Որոյ զհաստատութիւն՝ անդրդուելի արացէ տէր յաւիտեանս յաւիտեանց:

Ի վախճան բանիս՝ յիշալիք ի բրիտանոս՝ զի փոթիլան բնակեալ զբոցի հանդուցեալ
Մանուկն, զկենակիցն նորա Զանապաճն, զհանդուցեալ որդին՝ Յօհանն. զգուտարն Հոբիսի-

մէն, դռնանի կենտկից Հոբիթովմէն, զգաւարն նոցա՝ Մարիամն, զայն նորին՝ Դաւիթն, և զՄատաթիայն պողոտեան։ որք սիրաւոր բղձիւ մասնակցեցան յազատութիւն պարտաւոր տպարանին, որոք զաւարտ ընկալցի տէր ի հաճոյս իւր, և վարձատրեսցէ կենդանեացն և ննջեցեւոցն։

Երէկաջիք նաեւ զՅովնայ որհնեալ ժողովուրդսն, որք ալմ ի փոխիւսն բնակին, զպարսն Եսայիքիւն աղարարեան, զպարսն Սաեփանն եղբարեան, զպարսն պարսն Եսայիքիւն աղարարեան, զմահաւախ Աւետիքն սողածնեան, զպարսն Միքայիլն թէփուկեան, և զպարսն Եսայիքիւն յարութիւնի որդի, որք յատկապէս վասն հասարակ ննջեցեւոցն և կենդանեացն հոթունցոց՝ օգնութիւն արարին պարտուցն տպարանին։ որոց տէր օգնեսցէ։

Նոյնպէս յիշեալիք և զպարսնիք ի փոխիւսն բնակեալ զպարսն Մարգարն բաղդասարեան, որ յիշատակ ինքեան, և կենակցին իւրոյ Եղիսարէթին, և հանդուցեալ ծնողացն՝ Պաղատարին և Աննային՝ բոս իւր բարեխառութեան՝ առատապէս օգնեաց տպարանի պարտուցն։

Երէկաջիք ևս՝ զփոխիւսն պարսն Գառարն արբահամեան, զպարսն Տոնիկն յովհաննիսեան, զթովսաթիք մահաւախ զբղձորի որդի պարսն Բաշիին։ և զպարսն Բալասանն զբղձորեան, որ ի կողմանէ հանդուցեալ հորաբեան իւրոյ Հոբիթովմէն՝ օգնեաց։ որոց բաւարար և զնուրա՝ տէր յիշատակ ի փոստ իւր վերընկալցի, զփոխարէնն հազարապատիկ հաստեաց, զանուանս իւրեանց ի զպարսեան կենաց զրեացէ։ և զյիշատակս իւրեանց՝ անջնջեալ արատեց։ և զորք՝ որք յիշեալ, յիշեալ լիջիք ի բրիտանի յաստուծոյ մերմէ։ ամէն։

Կիւրապէնկեան Մատենադարան

264 Սա

ԱՂԵՔԱՄԱՆԻՐ ԿԻՂ. ԶՈՒՂԱՅԵՏԻ. ԳԱՆՁԱՐԱՆ ՈՒՍՏԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, ԱՂԹԱՄԱՍՈՅՑ ԵՒ ԶԲՈՍԱՐԱՆ ՀՈԳԵՒՈՐԸ. Նոր Նախիջևան, տպ. Բարձր Արքայնութեան (Ս. Խաչ. Վանքի, 1790, 176 էջ)։

ԱՆՈՒԱՆԱԲԵՐԹ Ա.

ԳԱՆՁԱՐԱՆ ՈՒՍՏԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ. Աղթամաստայ և Զրապարն Հոյեւոր. Ի ժամ Ամահ Գառին՝ անտարին զենաման, և ի յատանձնութեան՝ ջերմեանց Քիւրատնից՝ կենտարթ խոհմանք, և երանական զմայլեցուցիչք։ Որք կանխին առ սո. մի՛ լիցին երկրայ։

ԱՆՈՒԱՆԱԲԵՐԹ Բ.

ԳՐԲՈՅԿ, ՈՐ ԿՈՉԻ ԱՂԹԱՄԱՍՈՅՑ. Արտադրեալ Երանելի Հօրն մերոյ Աղլարանդր Կաթուղիկոսին Զուգայեցոյ՝ ի պէտս Լուսաւորչաժին հասարակ ժողովրդեան, յորժամ Սուրբ Պատարապի խորհրդական արարողութիւն սկսանի, ի յիշատակ շարժարանաց՝ Առաւառ-ճայրականի յիշուի, և ի բաւարթին մեկաց մերոց, յամբիւսեան 1687։

Տպարարեալ ի Հայրապետութեան լուսանկար մօրն մերոյ՝ Սրբոյ Գահայն էջմիածնի՝ Տեանն Ղաւկասոյ Արքայնաւոր Կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց։ Հրամանաւ և ծախսեր՝ Սուրբ Աթոռոյն էջմիածնի ծաղկաւոր Նախարարի, Ռուսաց Երկրի ամենայն ազգոյ Հայոց՝ Առաքելաշառիգ Ասալնորդի Տեանն Եւթեմիայ Սրբապետ Արք. Եղիսիւրդոսի Սանահնեցոյ Արքութեանց։

Եւթի Տեանն 1790. ի հոկտեմբերի 24։ Ի տպարանի նորին Բարձր Արքայնութեան։ Ընդ հոգանեալ երկնահանդէս Սուրբ Սաչ Վանքին, որ ի Նոր Նախիջևան։

ԵՒՇԱՍԱԿԱՐԱՆ

Փառք...

Որ յաջողեալ կարգացոյց զմերս նուստութիւն՝ տպարարութեամբ ի լոյս ընծայել զսոյն շահաւէտ՝ օգտակար, և տալի՛ փրկութեան՝ զԱղթ Գիրքս լուսաւորչալ, և յուրառ հասանել զորճոյս, ի 1790 թուոյ, ի նոյեմբերի 30ին...

Այնպի՜ ծնեալս յերկիր անդլիացոց՝ ի մեծ անուն քաղաքն Լոնդոն, ձեռամբ սկզբնապատճառին իմոյ՝ Անուատոն՝ Գրեգորի Խոնամալեան Խալիվայնց, անդրափոխեցաւ ի յաղինատարս յերկրն Ռուսաց՝ ի Հանրահռչակ եւ ի Կայսերական Քաղաքն Սանկա Պետրբուրգ։ Ուրանո՛ր՝ նոյն նախկին բարերարին իմոյ ի ձեռս՝ ծնեալ զքանի՜ մի արփեսատարս անմահ զաւակունս՝ քեզ ի վաշել, առատանայի ի ծառայութիւնս։

Իսկ՝ մինչ խնամած ուին իմոյ՝ ի գլխովին Հոգացութիւն իմ՝ Գլոյս իւր վառեալ՝ եւ զկեանս իւր յիմ վերայ եղեալ՝ եղեւ վերակոչել իմանալի եւ զգալի բնութեանս... եւ ինքնս՝ յերկիր օտար՝ քաղաք անձանօթ՝ եւ այլալեզու՝ մնացի որբացեալ եւ անտէրունջ։

Յանկարծ իմն՝ անակնունելի բարեպատե՛հ զբարեւոյթ, ըստ Հոգւոյն տեսնել, ... եղեւ ձեռն ամենողորմ՝ ... ի յազգէ նախարարացն Հայոց ծաղեալ՝ Տեսնել Յովսէփայ Սրբազան Արհի Եպիսկոպոսին եւ Ազգասէր Դիտին՝ բուրբից Ռուսաստանեայց՝ Ազգիս Հայոց լըմանն՝ Առաքելաշառիղ Առաջնորդին, եւ Աստուածապատիւ յարահռիգ Հովուին, անճառելի խնամարկութեամբ ի վերայ իմ։

... Մինչեւ բերեալ Հանգոյց զիս՝ ի րժաւից փափաքելի Քաղաքին Նոր Նախիջևանո՛ւ ի նորակառոյց՝ Զարմանալէն՝ եւ Հրաշառիկ Վանքն երկնահանգէտ, յանուն Կենսատու Սուրբ Խաչին՝ ի նորին Սրբազնութենէն կատուցեալ։

... եւ ի նշան եւ առհաստալայ՝ ... տնտիւրեմ նախապէս զԱզոթադիրս այս ա՛մնեալսմ եւ քաղցրահաւով, տպմամբ ծնեալ ի յիմ անախտ արգանդէ, ի յանուն եւ ի փառս՝ ի Մատարս եւ ի Սուրբ ընտելեալ՝ բարեւէր Հայկազնէից՝ Հասարակ եղբարութեան։

... Ընդ որոյ՝ եւ ոչ զանդադիմ յիշել եւ զպայմանն՝ զիս ի փառս բարձրացուցանողացն, քեզ բարեխիղճ. զի ընդ իս ունիցին զօրախութիւնդ լիովին։

Քանզի՛ զնուէրս իւրեանց՝ զոր մատուցին ինձ, ի փառս քո՛ Ազգ Հայկեան, ունին թողուլ մշտնջենապէս առ իս, եւ ոչ վերադարձուցանել առ ինքեանս. զի այնու՛ զգանազան զրեանս՝ ի պայծառ անուն ինքեանց՝ տպմամբ յիշէն՝ ի լոյս բնծայիցեմ, զմարտեակալ արգիւնս յիմ զործոց՝ ի պէտս իմ արփեսատարս Դարբացոյն՝ ուսողմնառու Հասարակութեանս ծախիցեմ, եւ զմնացեալ զուժարն զբամոց՝ առ իս յինքն ամփոփեալ՝ ի նորագոյն զրեանց յառաջացուցուն աշխատասիրեցեմ. որքան նորակառոյց Քաղաքս այս, եւ Արդարադատ Իւրաւարանս՝ ի վերայ երկրի Հաստատութիւն կալեալ՝ յիշատակիցի։

... Արդ՝ ըստ ի վեր անդր անուառ վիպմանս, լուեալ եւ տեղեկացեալ ի բանից՝ Թիֆլիզցի Տէր Սահականոս Համեստադարդ Աւագ Քահանային, զիմ եւ շուրջ զինեւ եղեալ՝ Հոյակապ Պանծալի Դարբացոյն զկատալարութիւն, զկարդ, եւ զՀանգամանս, ի Սուրբ ընտելեալ՝ Տունին Սրհնութեան, եւ Շատուիզն Բարեպաշտութեան, Զուգայեցի Պայծառ Իշխան Ազայ Եօհաննանն Քաջահանճար եւ Կորովամիտ...

... Յաղօթս պարապիցուք առ ամենալուրն Աստուած, ... զի ... զյիշատակս նորա ի յանճառալի նախատեսութեան մատենի իւրում՝ արձանացուցէ. առա՛ բնաւից փափաղելի կենին իւրոյ, եւ զուարթածաղիկ Դուռեցն, եւ արեանառ ու մերձաւորացն, յաւելումն եւ երկարութիւն շնորհեցէ. եւ ի Հանդերձելումն՝ եթմանիկ կենացն յախտեանականց, եւ բանական պատկաց, եւ իւրն տեսութեան անճառելի փառաց՝ արժանալ արասցէ զՄեծախորհուրդ Այրս արժանաւոր։

Յիշեցուք ընդ նմին՝ եւ զի շրիստոս Հանգուցեալ կողակիցն իւր Գուլիստան Տիկինն, զՀայրն՝ Քալանթար Եսկորն, զՄայրն՝ Մէրրան Տիկինն, զՊապն իւր՝ Գէրաք Աղաթ, եւ զՀանիկն իւր՝ Թագուհի Տիկինն. որոց ամենեցուն առ Հասարակ՝ ամենողորմն Աստուած՝ ըստ մեծի ողորմութեան իւրում ողորմեցի, եւ անճառելի ներողութեամբն զթաքցի։

Նաեւ՝ ... պարտաւոր զքեզ վարկեալ յիշման զի առհէ՛հ Հօբէլ յայանեալ, ի յազգէ նախարարացն Հայոց՝ Զաքարիայ Ամիր Սպասալարին (ի 1183 փրկչական Թուականին զօրացելոյն) շառաիղեալ՝ զՅովսէփ Սրբազան Արք եպիսկոպոսն, զԵրջանիկ Այրն Աստուծոյ. ընդ որոյ եւ զբոս մարմնոյ պապն՝ զԻշխան Դոյմազն, եւ զՀանիկն Լէյլին, եւ զԾնողսն սորին՝ զԻշխան Եփօ Քէլէն՝ ի տարապարտուց զսպանեալն ի յանորինաց. եւ զպարկեպտազնաց Մայրն՝ զՔէլէլիան Տիկինն, եւ զվաղաթառած զեղբարսն՝ ընդ քուէրն, զԻշխան Մովսէսն, զԲարտառանն, եւ զՄարիամն. եւ զայլ ի Քրիստոս Հանգուցեալ զազգայինն։

Կազմեց՝ Ա. Գ.

(Շար. 22)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԱԶ»- Հեղինակ՝ Առաքել Պատ-
րիկ: 1967, Երևան, 144 էջ:

Սրանից մի քանի տարի առաջ, Երևանում լոյս տեսան հայկական արուեստին ու արհեստին վերաբերող երկու կարևոր գրքեր՝ մէկը որպէս նուրբ արուեստ «Հայկական ժանեակ» անունով, աշխատասիրութեամբ Սերիկ Գալթեանի, իսկ միւսը որպէս հազուաժամ «Հայկական Տարազ» խորագրով, Հեղինակութեամբ Առաքել Պատրիկի:

Ստորեւ մի քանի խօսք «Հայկական Տարազ»-ի մասին:

Վերջին տարիներում Հայաստանում հրատարակուեցին մի քանի պատկերազրքեր, ձեռագրերի եւ այլ նման ալբոմներ, որոնց գեղեցիկ շարքին է պատկանում Առաքել Պատրիկի «Հայկական Տարազ»-ը եւ իր բանասիրական խորք ունեցող յառաջարանով, նոր ու ամբողջական տեղեկութիւններ է տալիս հայկական տարազի մասին, սկսեալ հին դարերից մինչեւ վերջին ժամանակները:

Հեղինակն իր «Ներածական» եւ «Պատմական համառօտ ակնարկ»-ով, անդրադառնում է հայկական տարազին եւ այն դանդան շրջանների բաժանելով ու տախտակների վերածելով, տալիս է կարևոր ու հետաքրքիր տեղեկութիւններ:

Գիրքն ունի 144 էջ, որի սկզբի 62 էջը բացատրական յօդուածներն են, ինչպէս եւ տախտակները նկարագրութիւնները, որոնց համառօտ ցանկերը տրուել են նաեւ ռուսերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներով:

Գրքի ամենակարեւոր մասը նրա ալբոմն է, որ բռնում է 82 էջ, անուանուած ու համարակալուած տախտակների ձեւով, որի 69 տախտակի պատկերները (1-57 եւ 69-82) սեւ ու ճերմակ են, իսկ 13 տախտակներ (22-23 եւ 58-68) գունաւոր: Ունի նաեւ մէկ գունաւոր ընդհանուր տախտակ: 69-82

տախտակները պատկանում են օտար ազգերի տարազների, որոնց թիւը հասնում է 14-ի:

Առաքել Պատրիկը մեծ աշխատանք տարել է հաւաքելու այս տարազները եւ նրանքները արժանի են գնահատութեան. բայց միաժամանակ պէտք է նկատենք որ այս ուսումնասիրութիւնից դուրս են մնացել Շահ Արքայի Մեծի Հայ դադթականութեան ժամանակից եղած պարսկահայ դադութին վերաբերող մի շարք տարազներ, յատկապէս դիւղական շրջաններին պատկանող:

Սպահանի նահանգի ներկայիս եւ անցեալում իրեն պատկանող մի քանի հայաբնակ դաւառներ ունեցել են եւ ունեն իւրաքանչեւ տարազաձեւեր, կանանց հագուստների գլխաշաքարանքների տարբեր ձեւերով, որոնցից ամենայատկանշականը եւ թերեւս դուռ ազդայինն ու հայկականը Փերիա դաւառի կանանց տարազն է, որ թէեւ համեմատած անցեալին՝ այժմ շատ բանով կրճատուած է, բայց պահուել է մինչեւ այսօր:

Պարսկահայոց տարազի մասին թէեւ հեղինակը խօսում է իր գրքում (էջ 15 եւ 33), բայց հիմնաւորապէս չի անդրադառնում դրան եւ անդամ լրիւ նմոշներ էլ չկան ալբոմի նկարների մէջ:

Եղած պարսկահայոց տարազանկարները պատկանում են Չարմահալ դաւառին (տախտակ 38-ի համար 8 եւ 9): Սոյն տախտակի համար 8ը, որ Չարմահալի տարազ է, վերագրուել է Նոր Զուղային: Վերջինիս հին տարազից եւս լաւ ու հարազատ նմոշ չկայ ալբոմում: Տախտակ 67-ի թիւ 1 գունաւոր նկարները իրական ու ամբողջական չեն:

Նոր Զուղայի կանանց տարազի լաւագոյն հին նմոշը կարելի է տեսնել Մազամ Ժէն

Դիւլաֆոյի (Mrs. Jane Dieulafoy) "La Perse" (Պարսկաստան) խիստ արժէքատուր գրքում (Փարիզ, 1887, էջ 335) :

Մեր նպատակը չէ աշտեղ մէկ առ մէկ խօսել վերոյիշեալ Չարմաշալ, Բուրաբի, Փերիա եւ միւս դաւառների տարազների մասին, որոնցից իւրաքանչիւրը առանձին վերացրած կարօտ է լայն ուսումնասիրութեան եւ միաժամանակ հետաքրքիր՝ այս դաւառների գաղթականութեան նշանները Հա-

յաստանում, իրենց տարազների դժուր պարզելու համար :

Այս մարդում մի կոյս աղբիւր է նաեւ Նոր Զուգայի հանդատարանը, իր բազմաթիւ տապանաքարերով ու աշխարհի տարազների պատկերաքանդակներով :

«Հայկական Տարաք»ը մի գեղեցիկ աշխատութիւնն է, որ պէտք է կազմի իւրաքանչիւր պատմիչի սեղանի զարդը :

Նոր Զուգա

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

THE ARMENIANS — By Sirarpie Der Nersessian. London, Thomas & Hudson, Ancient Peoples and Places Series, Vol. 68. 219 pages, including plates, figures, maps and bibliography.*

Sirarpie Der Nersessian is perhaps the foremost expert on Armenian art today, and has probably done more than anyone else to make the subject known to the scholarly and interested public. In this volume, however, she treats us to more than an introduction to Armenian art. In the confines of a relatively small volume (the actual text runs just over 150 pages), she has produced the best single introduction to the culture of the Armenians yet published.

The Armenians have been often compared with the Jews for the similarity of their fates — exile, persecution and the attendant evils — but it is not primarily with such matters that this volume deals. It opens with three chapters tracing the history of the Armenians from the time when they appear on the stage of history in the first millenium B. C. E., through the stormy history of the Armenian monarchy (or should one say monarchies, for independence was gained and lost over and over), through the establishment of the Armenian Kingdom of Cilicia, at the time of the Crusades, and its final fall to the Mamelukes of Egypt in the 14th century.

In this, if you will, there is a similarity with the Jews, for, like Eretz Yisrael, Armenia was a highly strategic area, hotly contested by its larger neighbours: first the Romans and the Parthians, then the Byzantines and the Sassanians, and then Arabs, the Mongols and the 14th century invasion by Timurlane which finally put an end to Armenian independence in any form.

This history is a fascinating one, for the Armenians held a central position between empires, and its implications are little known. For example, during the 9th and 10th centuries, many Armenians, due to the disruptions caused by continual warfare in Armenia, moved to the various provinces of the Byzantine Empire. These Armenians came to hold very eminent positions in the Byzantine administration and army. Indeed, some modern historians refer to the 9th and 10th centuries as the Græco-Armenian period, for most of the Byzantine emperors and chief figures of the administration were Armenians at this time.

But the role of the Armenians in the Byzantine Empire, as interesting a subject as it is, is a byway, for the story laid before us by Professor Der Nersessian is that of the stubborn fight of the Armenians for their national independence and identity against outside forces. And this story is one of valour and strength of national will.

* This review first appeared in the Supplement of "The Jerusalem Post", December 4, 1970. It is here reprinted by kind permission of the Editor of "The Jerusalem Post".

* * *

Yet the book does not limit itself to political history; indeed, the historical section is only part of the story. The culture of the Armenians receives, justly, great attention in the book. That very situation which led to the political vicissitudes — the position of Armenia between empires — meant, too, that the Armenians were in contact with various and differing cultures, and absorbed a great deal from all of them. Yet, equally significant is the fact that all that they absorbed was not parroted, but rather received the individual stamp of Armenian creativity.

Armenian culture was, during the whole period under discussion, largely a religious culture. The very alphabet was invented in the 5th century to answer the needs of the Church. Armenia, according to tradition, had already been the recipient of Apostolic preaching; but it was only in the first decade of the 4th century, with the conversion of King Tiridates by St. Gregory the Illuminator, that Armenia became a Christian nation, indeed the first Christian nation. Yet, for another 100 years all the ritual of the church was carried out either in Greek or in Syriac, for there was no alphabet for the writing of the Armenian language. In the latter part of the 4th century, great pressures were being exerted on the church, among others by the Zoroastrian religion, official religion of the Iranian Empire. In response to this situation the alphabet was invented, and Armenian became a written language.

It must have been a highly developed language of oral literature long before, for when it started ~~to be written~~, the literature produced was not simple fumbings of writers trying to force a colloquial medium into a literary mold. On the contrary, the literature written in Armenian during the first 50 years after the development of the alphabet is of such quality that this period is called "The Golden Age of Armenian Literature."

In this period, two major literary activities were undertaken. The first was the translation into Armenian of works of Greek and Syriac literature. The very first book published in Armenian was the Bible, and this was followed by liturgical books, by theology, and later by philosophy, science, medicine and all the major areas of human knowledge of the time. And this process of translation continued through the centuries. Later we find translations from Arabic, from Latin and from the other major cultural languages.

The Golden Age also saw the start of written composition in Armenian. Fragments are preserved by various of the Armenian historians of the epic poems which were sung in Armenia before the invention of writing. These generally tell of the pagan gods of Armenia or extoll its heroes. But one of the great glories of Armenian literature is its historians. The first historical works were written in the Golden Age, a tradition which continued down to recent centuries. There was also a good deal of theological and religious writing, and philosophical texts (Aristotle was a favourite), medical, geographical and other works are to be found.

* * *

The chapters dealing with architecture, sculpture and painting are of particular interest, for here, above all, Miss Der Nersessian is in her speciality. She traces for us the development of each of these plastic arts from its beginnings down to the end of the Cilician period. Also remarkable is the status achieved by the Armenians in architecture and painting, particularly. Theirs was not merely a provincial offshoot of Byzantine art, but — although based on Byzantine and even pre-Byzantine models — an independent artistic tradition bearing the stamp of Armenian creativity.

These chapters in particular are enriched by the numerous photographs and many drawings and figures, which are to be found through the text.

This is a book from which both the specialist and the interested general reader can profit and enjoy. The rich bibliography and the index enhance its usefulness.

MICHAEL E. STONE

ԶԵԿՈՅՑ Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Հ. Բ. Ը. Միութեան 57րդ Ընդհանուր Ժողովին Նախագահ Տիար Ա. Մանուկեանի արտասանած փակման խօսքը, որուն մէջ ան կը յայտնէր իր որոշումը 1971էն սկսեալ չստանձնելու Միութեան նախագահութիւնը, խոր յուզումի եւ անդոհանքի մատենց Միութեան ղեկավարութիւնը, անդամակցութիւնը եւ Հայաշխարհը:

Տիար Ա. Մանուկեանի նախագահութիւնը Միութեան եւ ազգին համար հանդիսացաւ Հայ Սրտին տրոփը կրող եւ Հայ Մտքին շողերով զեղապայծառ ծրարութիւն, բարեգործութեան, շինարարութեան եւ առաջնորդութեան 17 տարիներու բացառիկ շրջան մը: Կարելի չէր, հետեւաբար, հաշտուիլ իր ներկայութեան իսկ Միութեան ղեկէն դիմե հեռացած տեսնելու զազափաբին հետ:

Աղետարեր որոշում մըն էր, որուն ի լուր՝ մամուլ, կազմակերպութիւններ, մարմիններ, ակադեմիա, անդամներ թէ խոնարհ ազգայիններ՝ աշխարհի չորս ծագերէն, խմբագրականներով, նամակներով, հեռազրով եւ հեռաձայնային հաղորդակցութեամբ, որոնց թիւը հարիւրներու կը հասնի, համահայկական հոգեշարժ ցոյցով մը խնդրեցին Նախագահէն ետ առնել իր որոշումը:

Որքան խոր էր մեր սրտաբեկումը շուրջ երկու ամիս առաջ, նոյնքան անպարագրելի է մեր բերկրանքը այսօր երբ կը փութանք աւետելու հանրութեան, թէ Նախագահ Տիար Ա. Մանուկեան՝ Պատ. Կեդր. Վարչ. Ժողովի փետրուար 9ի նիստին մէջ յայտնեց, որ անկեղծութեամբ թաթաւուն խնդրանքները հարկադրեւ էին դիմե վերաքննելու իր որոշումը, հակառակ հանգստեան կոչուելու իր բուն փափաքին:

Ժողովը մեծ ուրախութեամբ դիմաւորեց Նախագահին յայտարարութիւնը եւ ընթացք տալով 57րդ Ընդհ. Ժողովի յանձնարարութեան, զինք յայտարարեց Կեդր. Վարչ. Ժողովի ՅԿԵԱՆՍ ԱՆԴԱՄ ԵՒ Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՅԿԵԱՆՍ ՆԱԽԱԳԱՀ:

Նախագահին վերանորոգ յանձնառութիւնը նոր եւ խոշոր զոհողութիւն մըն է անկասկած իր կողմէ, զոր Միութեան անդամակցութիւնը մասնաւորաբար եւ Հայ Ժողովուրդը ընդհանրապէս երախտագիտութեամբ պիտի յիշեն միշտ:

Հիմա որ փարատած է մեր վրայ ճնշող տխրութիւնը, քաղցր պարտականութիւն կը զգանք սրտազին շնորհակալութիւն յայտնելու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա.ին, Միութեան Յանձնաժողովներուն եւ Մասնաժողովներուն, ազգային եւ մշակութային կազմակերպութեանց, Հայ մամուլի այն անդամներուն եւ այն ազգայիններուն, որոնց համակրանքի սրտազրաւ արտայայտութիւնները մեծ չափով նպաստեցին Նախագահ Տիար Ա. Մանուկեանը ցվերջ ի գլուխ Հ. Բ. Ը. Միութեան ունենալու մեր բուն ցանկութեան խրագործումին:

ԴԻԴԱՆ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉ. ԺՈՂՈՎԻ

Նիւ Եորք,

փետրուար 12, 1971

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԹՈՇԱԿԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

1971-1972 կրթական տարեշրջանին համար Հ. Բ. Ը. Միութեան համալսարանական կրթաթոշակներու բաշխումի պայմաններն են.:-

1. Միութեան այժմու համալսարանական սաներէն 33 հոգի այս տարի շրջանաւարտ պիտի ըլլան: Մնացեալ 188 սաներէն 1971-1972ին կրթաթոշակ պիտի ստանան անոնք որ յաջողած են տարեվերջի քննութեանց մէջ:

2. Վերոյիշեալներէն զատ կրթաթոշակ պիտի յատկացուի սահմանափակ թիւով նոր թեկնածուներու:

3. Կրթաթոշակի այս յատկացումներէն կրնան օգտուիլ արդէն իսկ պաշտօնի վրայ զանազակ ուսուցիչները, երբ անոնք մասնաւոր կերպով յանձնարարութիւն իրենց վարժարաններու տնօրէնութեան կամ հոգարարձութեան կողմէ:

4. Համալսարանական ուսմանց համար թեկնածու ներկայացողները պէտք է անպայման երկրորդական վարժարանէ մը վկայուած ըլլան, այլապէս իրենց դիմումը անպատասխանի պիտի մնայ:

5. Նոր թեկնածուներուն մէջ նախապատուութիւն պիտի տրուի անոնց՝ որոնք հայ մշակոյթին ստատեկու կոչուած ուսմանց կը հետեւին:

6. Բոլոր թեկնածուները, ուսուցիչ թէ ուսանող, Լիբանանի, Սուրիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ իրենց դիմումը պէտք է կատարեն մինչեւ Ապրիլ 15, 1971, Միութեան հետեւեալ մարմիններուն.:-

ARMENIAN GENERAL BENEVOLENT UNION

District Committee of Lebanon

P. O. Box 715

Beirut, Lebanon

ARMENIAN GENERAL BENEVOLENT UNION

District Committee of Syria

P. O. Box 348

Aleppo, Syria

UNION GENERALE ARMENIENNE DE BIENFAISANCE

Comite Regional de France

11, Square Alboni

Paris (16e), France

7. Այլ վայրերու թեկնածուներ պէտք է մինչեւ Ապրիլ 15, 1971, ուղղակի դիմեն Կեդր. Վարչ. Ժողովին, հետեւեալ հասցեով.:-

ARMENIAN GENERAL BENEVOLENT UNION

CENTRAL BOARD OF DIRECTORS

109 East 40th Street

New York, N. Y. 10016, U. S. A.

8. Դիմումնադիր ներկայացնողները հարցաթերթիկի մը պիտի ստանան այն մարմնէն, որուն զիմած են: Թեկնածուները պէտք է պատասխանեն բոլոր հարցումներուն եւ հետեւին հարցաթերթիկին մէջ ցոյց տրուած ուղղութեան:

9. Միութեան Լիբանանի, Սուրիոյ եւ Ծրանսայի Շրջանակային Յանձնաժողովներուն Կրթական Յանձնախումբերը այդ վայրերու թեկնածուներուն թղթածրարները ուսումնասիրելէ ետք զանոնք մինչեւ Մայիս 15 պիտի փոխանցեն Կեդր. Վարչ. Ժողովին, արժանաւորներուն մասին պատճառարանաւ յանձնարարութեամբ:

10. Ներկայիս իրենց ուսումը շարունակող Հ. Բ. Ը. Միութեան ունեւոր ընթացիկ գաղութական տարեշրջանի վերջաւորութեան, իրենց քննութեանց արդիւնքը եւ կարգափոխութեան ու շրջանաւարտութեան պարագաները պէտք է անպայման մինչեւ Յուլիս 1 հաղորդեն ուղղակի Կեդր. Վարչ. Ժողովին:

11. Կրթաթոշակ չի յատկացուիր այն նոքր թեկնածուներուն, որոնց վերջին տարուան նիշերուն ընդհանուր միջինը 80 առ հարիւրէն պակաս է:

12. Թեկնածուներուն հայերէնագիտութիւնը եւ ի մասնաւորի հայ վարժարաններէ շրջանաւարտներուն վերջին 3 տարիներու հայերէնի եւ անշակից նիւթերու նիշերը կարեւորութեամբ նկատի պիտի առնուին:

13. Իրենց համալսարանական ընթացքին առանց մեր գիտութեան եւ հաւանութեան ճիշդ փոխող սաները կը դադրին կրթաթոշակ ստանալէ:

Այս յայտարարութիւնը միաժամանակ հրատարակութեան կը տրուի Ամերիկայի եւ արտասահմանի հայ թերթերուն մէջ:

Նիւ Եորք

Մարտ 8, 1971

ԴԻԻԱՆ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉ. ԺՈՂՈՎԻ

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

1971 - 72 ՏԱՐԵՇՐԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԿԱՆ ԿՐԹԱՌՈՇԱԿՆԵՐ

1. Գալուստ Կիլպենկեան Հիմնարկութիւնը 1971-72 ուսումնական տարեշրջանին համար, վերանորոգելի նախկին կրթաթոշակներէն զատ, պիտի յատկացնէ նաեւ որոշ թիւով նոր կրթաթոշակներ արժանաւոր հայ ուսանողներու:

2. Հիմնարկութեան ներկայ ծրագրերը կը վերաբերին միայն այն ուսանողներուն՝ որոնք համալսարանական լրիւ մակարդակ ունեցող ուսումնական հաստատութեան մը մէջ կը փոփոխին կանոնադրաբար հետեւիլ մասնագիտութեան մը: Գիշերային, մասնակի կամ ոչ-ակադեմիական դասընթացներ մաս չեն կազմեր ներկայ ծրագրին:

3. Կրթաթոշակներու յատկացումը կը կատարուի բնարութեամբ, հայկական ծագում ունեցող ուսանողներու՝ որոնք իրենց բնակավայրին եւ կամ այլ երկրի մը կրթական հաստատութիւններէն մէկուն մէջ բարձրագոյն ուսման հետեւելու համար զուրկ են նիւթական անհրաժեշտ միջոցներէն: Սկզբունքով Հիմնարկութիւնը չի հովանաւորեր ուսանողներ՝ որոնք իրենց ուսման կ'ուզեն հետեւիլ հեռաւոր երկիրներու համալսարաններուն մէջ: Շատ բացառիկ պարագաներու տակ է միայն որ կրթաթոշակներ կրնան տրամադրուիլ այս վերջիններուն՝ եթէ նախընտրուած մասնագիտութեան կարելի չէ հետեւիլ տեղական համալսարանի մը մէջ:

4. Թեկնածուներ պարտին ունենալ ուսումնական բարձր մակարդակ, լրացնել անհրաժեշտ բոլոր պայմանները եւ ընդունուած ըլլալ նուազագոյն շրջանորոշ դասարանը սովորելու համալսարաններու մէջ՝ կամ համապատասխան դասարան մը այլ համալսարաններու պարագային:

5. Կրթաթոշակներու Բանձնախումբը ներկայացող թեկնածուներէն կ'ընտրէ իւր գաղափարներով արժանաւորագոյն նկատուածները միայն:

6. Միեւնոյն բնասելիքին պատկանող երկու սեղաններ միաժամանակ չեն կրնար օգտուիլ Հիմնարկութեան ներկայ ծրագրէն, եւ նախընտրութիւնը կը տրուի արժանաւոր այն ուսանողներուն՝ որոնց բնասելու անմիջական պարագաներէն օգտուող չէ կրած անցեալին Հիմնարկութեան համալսարանական կրթաթոշակներէն:

7. Թեկնածուները իրենց ձեռագիր դիմումագրերը պէտք է ներկայացուցած ըլլան ստորեւ նշանակուած հասցէներէն մէկուն՝ պարագային համաձայն՝ ամենէն ուշ մինչեւ 31 Մայիս, 1971, (Հարաւային Ամերիկայի երկիրներուն թիւ պէս նաեւ Աւստրալիոյ համար այս թուականը պիտի ըլլայ 15 Դեկտեմբեր 1971): Ի պատասխան՝ թեկնածուներուն կը զրկուին հարկ եղած տեղեկութիւններն ու հարցաթերթիկները:

8. Շփոթութիւններ կանխելու համար, դիմողները պարտին իրենց անունն ու մականունը թղթակցութեան եւ հարցաթերթիկներուն մէջ գլխի միորինակ ձեւով, այնպէս ինչպէս կ'ընեն անոնք եմթագային թղթութեան թուղթին կամ անցագրին մէջ:

9. Հիմնարկութիւնը սահմանափակ թիւով կրթաթոշակներու համար նկատի պիտի ունենայ նաեւ դիմումներ թեկնածուներէ՝ որոնք աւելին տիրացած են համալսարանական վկայականի մը եւ կը փոփոխին կատարելագործել իրենց ուսումը իրենց բնակած երկրին կամ արտասահմանի ուսումնական բարձրագոյն հաստատութիւններէն մէկուն մէջ: Նախընտրութիւն պիտի տրուի արժանաւորագոյն թեկնածուներէն անոնց՝ որոնք նախապէս բնակուած Հիմնարկութեան կրթաթոշակներէն: Դիմումները պէտք է կատարուին վերոյիշեալ ձևով դարձեալ, նկատի ունենալով նոյն պայմանաժամերը:

10. Ներկայացուած բոլոր թղթածրարները ի վերջոյ կը կեդրոնացուին Լիզպոն՝ ուր Հիմնարկութեան Կրթաթոշակներու Բանձնախումբը իր վերջնական ուղղումները կու տայ Օգոստոս-Սեպտեմբեր ամիսներու ընթացքին (Հարաւային Ամերիկայի երկիրներուն եւ Աւստրալիոյ պարագային՝ Փետրուարի վերջը): Բանձնախումբին որոշումները թեկնածուներուն կը հաղորդուին ուղղակի Լիզպոնի Կեդրոնէն:

11. Անհրաժեշտ հարցարանները ստանալու համար գիմումները պէտք է ներկայացնել հետեւեալ հասցէներուն.

ա. — Լիբանան բնակող քեկնածուներ՝

Educational Committee of the Calouste Gulbenkian Foundation in Lebanon,
Stephen Building,
Riad Solh Street,
BEIRUT — LEBANON.

բ. — Ֆրանսա բնակող քեկնածուներ՝

Service Armenien des Bourses d'Etudes Fondation Calouste Gulbenkian,
51, Avenue d'Iena,
PARIS XVIIe — FRANCE.

գ. — Անգլիա բնակող քեկնածուներ՝

Calouste Gulbenkian Foundation
U. K. & British Commonwealth Branch,
98 Portland Place,
LONDON WIN 4ET — ENGLAND.

դ. — Վերոյիշեալներէն տարբեր երկիրներ բնակող քեկնածուներ, ինչ ալ ըլլայ իրենց պատակութիւնը, պէտք է գիմեն ուղղակի Հիմնադրութեան կեդրոնին, հետեւեալ հասցէով.

Calouste Gulbenkian Foundation
Department of Armenian Affairs,
Avenida de Berna,
LISBON-1 — PORTUGAL.

12. Ներկայ ուսումնական տարեշրջանին Հիմնադրութենէն համայնարանական կրթութեան հասցող ուսանողներ իշնոց կրթութեան համար 1971-72 տարեշրջանին վերանորոգելու տալու համար պարտին իրենց գիմումները յղել ուղղակի Հիմնադրութեան կեդրոնին, Մարտ 1-էն ժինչէ. Մայիս 31, 1971 (Հարուայի Ամերիկայի երկրորդ կենտրոնին, ինչպէս նաեւ Աստաթայի համար՝ Սեպտեմբեր 15-էն ժինչէ. 15 Դեկտեմբեր 1971) ստանալու համար հարկ եղած հարցաթերթիկները, նշանակուած պայմանաժամերը չյարգող ուսանողներու գիմումները նկատի չեն առնուիր:

ԳԱՆՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Լիպպոն, 1 Մարտ, 1971

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՏԱԿԱՆՔ — ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ Շր. 2 Յուն.— Ս. Արքարու բազմաթիւ մեքայ: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Նարեկ Արղ. Մարֆաղէի-հան:

✱ Կիր. 3 Յուն.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարուբին, Ս. Լուսաւորէ՛ն եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Սիման Արղ. Միս-հան: Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի տաճրո՛ղ աշակերտութիւնը Ս. Հաղորդութիւն ընդունեց:

✱ Բշ. 4 Յուն.— Կէսօրէ կտք ժամը 2-30ին, Մայրամանքի մէծ դանդը կ'աւանդէր սկզբնաւորութիւնը Ս. Մնուկը կանխող աւաղ տանքու շարքին, եւ քիչ կտք Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրէ կ'իջնէր Ս. Գալարեանց չքեղօրէն դարձարուած Տանարք, նախադանկնու համար Տեանեկոր տանի հանդիսաւոր նախատանակին: Արարողութեանց աւարտին, «Օրհնեցէր զՏէր» Ս. Աթոռոյ շարականի երգեցողութեամբ, Միարանութիւնը բարձրացաւ Պատրիարքարան:

✱ Դշ. 5 Յուն.— Ս. Դաւթի մարգարէին եւ Գալորայ Տեանեկոր արդար առաջելոյն (Տօն Առաջնելական Ս. Արթոռոյ Երուսաղէմի): Ըստ սովորութեան, առաւօտեան Ժամեկութեան ընթացքին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրէ զգնատաւորուելով բարձրացաւ Տեանեկոր Աթոռի պատուանդանին՝ ուր մնաց մինչեւ Ժամեկութեան աւարտը, ընդունելով նորհաւորութիւնները Միարանութեան: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը Մայր Տանարքի Աւաղ Սեղանին վրայ մատուցեց Կերչ. Տ. Շահէ Եզա. Անէմ-հան, որ շարքից օրուան տանին չուրէ, ընարան ունենալով «Արտա զիւր եւ կատարեցէր»: Գալանեց թէ Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռը միակն է մեր Նուիրապետական Աթոռներուն մէջ, որ իր հիմար-կութիւնն է զիւր չէ եւթարկուած տեղափոխութեան, եւ ասով դարձած է խորհրդանիշը տոկոսութեան ու տանեղապահութեան, ու երկար եւ քարքր զաւան-կալութեան մաղթանքներ քրաւ Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարք Հօր՝ Տեանեկոր Աթոռի արժանաւոր յաջորդին: Ապա, Լուսարարապետ Կերչ. Տ. Հայրէի Արքեպօ. Առանեանի զիսաւորութեամբ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն: Ս. Աթոռոյ հանդուցեալ պատրիարքաց հոգիներուն համար:

✱ Դշ. 6 Յուն.— Ս. Ստեփանոսի հանդիսաւոր նախատանակին ի Ս. Գարուբին նախադանկն Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրէ: Տօնին բուրժաակիրներն էին Հոգւ: Տ. Տ. Աղան եւ Նարեկ Արքեպօստոս:

✱ Եշ. 7 Յուն.— Ս. Ստեփանոսի նախաարկաւազին եւ առաջին մարտիրոսին: Ըստ սովորութեան, առաւօտեան Ժամեկութեան ընթացքին կատարուեցաւ սարկաւազաց հանդէսը, նախադանկնութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր: Ամենք, ինչպէս նաեւ ուրարակները, զգնատաւորուած զանձաւոր թանկարժէք զգնաներով եւ սաղաւարտներով, կատարեցին Ժամեկութեան վերջին բաժինը: Ապա, Ս. Պատարազ մատուցուեցաւ Մայր Տանարքի Առաջնաւորութեան Ս. Ստեփանոսի մատարան աւաղ սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Վաղարշ Արղ. Խաչատուրեան:

✱ Ուր. 8 Յուն.— Դիմաւոր առաքելոց՝ Պետրոսի եւ Պողոսի հանդիսաւոր նախատանակին ի Ս. Գալոր նախադանկն Կերչ. Տ. Նորայր Եզա. Պողոսեան: ✱ Շր. 9 Յուն.— Ս. Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պողոսի: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տանարքի Ս. Պետրոսի վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Նարեկ Արղ. Մարֆաղէի-հան:

— Կէսօրէ կտք, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ տեղի ունեցաւ սարկաւազական կոչման տարրադասութիւնը Գալարեանց Պաշտօնականին, որ տարիներ առաջ աշակերտած էր Ս. Աթոռոյ ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ տանի մը ծառայած սրբապետաց մէջ իրրեւ միարան:

✱ Կիր. 10 Յուն.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. լիւան Արղ. Դարբեղեան: Ս. Պատարազի ընթացքին Կերչ. Տ. Շահէ Եզա. Անէմ-հան կատարեց սարկաւազական ձեռնադրութիւնը Տրք. Գալարեանեանի: Արարողութեանց խորատախանի էր Հոգւ: Տ. Կիրեղ Մ. Վարդապետ, իրեն արքեպիսկոպոս ունենալով Հոգւ: Տ. Տ. Աղան եւ Նարեկ Արքեպօստոս:

— Կէսօրէ կտք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրէ նախադանկն Մայր Տանարքին մէջ պաշտօնած Որդաց Որոտման մեծահանգէս նախատանակին: Խիստ անկատար օդին պատճառաւ, զանց տանուեցաւ «Հրաշափառ» կարգը:

✱ Բշ. 11 Յուն.— Տօն Ս. Որդացն Որոտման՝ Գալորայ Դիմադիր Առաքելոյն եւ Գովհաննու Աստուածաբան Անտարակին: Ս. Մնեղեանց Պաշտօն: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրէ մատուց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը Մայր Տանարքի Ս. Դրբալարի մատարան մէջ: Ապա, ամբողջականի ներքեւ եւ Կենաց փայտի ձառունքն ի ձեռն, Նորին Ամենապատուութիւնը նախադանկն Մայր Տանարքին մէջ կատարուած երազարձ մեծահանգէս թափօրին, որմէ կտք Միարանութիւնը «Որ էն չկուիման» շարականը երգելով բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր Պատրիարք Սրբապետ Ս. Պատարազի օրհնուած նշխարներ բաժնեց ժողովուրդին:

✱ Եշ. 14 Յուն.— Նոր Տաքի, ըստ Հին Տաքի: Կէս զիշերին, Մայրամանքի մէծ դանդը, Յունաց եւ Ասորաց զանգերուն հետ ժառանգար, կ'աւանդէր Նոր Տարին, ըստ Հին Տաքի: Առաւօտու, ըստ սովորութեան, Մայր Տանարքի Աւաղ Սեղանին վրայ պատարազեց ժամօրհնող Հոգւ: Տ. Գովթէկ Վրղ. Մամար: Ապա, Միարանութիւնը թափօր կազմած եւ Ս. Աթոռոյ շարականը երգելով բարձրացաւ Պատրիարքարան: Իրեն հետեւեալ ընթացքով ժողովուրդ: Պատրիարքարանին մէծ զանգերն մէջ Ս. Թարգմանչաց Մանկապարտեղի սանուհիներն մէկը զոգարիկ ուղեւորով մը Վարժարանի աշակերտութեան երախտապետական զգացումներն ու Ամենորեան շրնորհաւորութիւնները ներկայացուց Նորին Ամենապատուութեան, որ, փոխադարձելով բոլորին իր շրնորհաւորանքը, մէկական նարինջ բաժնեց:

— Իսկ ի Ս. Հրեշտակապետ պատարազեց, ըստ սովորութեան, վանքի Տեաւոր. Հոգւ: Տ. Նարեկ Արղ. Մարֆաղէի-հան: Արարողութեանց նախադանկն եւ Նոր Տարւոյ տոթի պատշաճ շարք մը խոսեցաւ Պէրուսին Հիւրարար Ս. Աթոռ ժամանած Կերչ. Տ. Գնէլ Եզա. ձէրէհան: Ս. Պատարազն էր սեղանի Հայրէ բարձրացան վանքի Տեաւարան, իրենց շրնորհաւորութիւնները մատուցանելու իրենց հովիւին ու տեսչին: Տեղի ունեցաւ պատուաւորութիւն:

✱ Շր. 16 Յուն.— Ս. Բարսղի Հայրապետին: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Աղան Արղ. Պաշիօղեան:

— Երեկոյեան Ժամեկութեան աւարտին, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ կատարուեցաւ Գալոր Սրկ. Պաշտօնականի շահաւանդական կոչման տարրադասութիւնը, նախադանկնութեամբ Կերչ. Տ. Շահէ Եզա. Անէմ-հան:

* Եւ. 28 Եուն.— Տօն նման Սրբոյն Եպիսկոպոս Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանի աջակողմը դանուոյ Ս. Եղիշեան: Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Վաղարշ Վրդ. Թաշատուբեան:

* Եր. 30 Եուն.— Ս. Պետրոսի Հայրապետին էալլին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիտադիր: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Նարեկ Արդ. Մարթապետեան:

* Կր. 31 Եուն.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Եարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Սեւան Արդ. Դարիպետեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

* Դւ. 6 Եուն.— Անկիւթան Արքեպ. Գեղ. Տ. Ժորժ էրբլթե այցելեց Պատրիարքարան Ս. Մննդեան շնորհաւորութեան համար, բանի որ մեր Ս. Մննդին բաղաճաւ քաղաքայ պիտի բլլար:

* Ար. 8 Եուն.— Օրթոտաք Եկեղեցւոյ Ս. Մրննդեան տօնի տրիթով, կէսրէ առաջ, Ամեն. Պատարարք Ս. Հօր զիտաւորութեամբ, տարող Միտաւորութիւնը շնորհաւորութեան դեպք Եունաց Պատրիարքարան: Ապա, Հոգւ: Տ. Կիրեղ Մ. Վարդապետ, բնկերակցութեամբ Հոգւ: Հայրերու, այցելեց Դպրոց, Ասորոց եւ Հայկեաց Եպիսկոպոսներուն:

* Կւ. 12 Եուն.— Պէլլուի Ս. Գեղարք եկեղեցւոյ Հոգի Գեղ. Տ. Գեղի Եպ. Ընդհան ժամանեց Ս. Աթոս, եւ Ամանորի եւ Ս. Մննդեան տօներուն իր մասնակցութիւնը բերելէ ետք վերադարձաւ իր պաշտօնակցին:

* Դւ. 20 Եուն.— Մեր Ս. Մննդեան տօնին առիթով, կէսրէ առաջ, Պատրիարքարան շնորհաւորութեան եկան Եունաց Պատր. Փոխանորդը եւ Ֆրանչիսկեանց Գեղ. Կրիսթոսը, իրենց Միտաւորութեան անդամներով, Հայկեաց, Ասորոց եւ Եթովպոսիկներու Եպիսկոպոսները, Անկիւթան Արք. եւ Արար-Անկիւթան Եպիսկոպոսը, Հայ-Կաթոլիկներու եւ Մարտիրոս Համանքի Մեծաւորները, Լուսաւորաններու եւ Արար-Լուսաւորաններու Երկցեանքը, Հիւպատոստանի կազմը եւ այլ ականաւոր անձնաւորութիւններ:

* Բւ. 15 Փետր.— Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը եւ Դիտաւորաւ Գեղ. Տ. Շահլ Եպ. Անկեան մեկեղեցան Եւրոպա:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

«ՍԻՈՆ»-ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԿԻՒԼՊԷՆԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ԸՆՈՐՀԱՎԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆ ԵՆ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Թրքահայ Ուսուցչաց Միութենէն նուէր ստացանք իրենց հետեւեալ հրատարակութիւնները. —

- ա) Թուրքի Թայքը — Կրկէսին Մէջ Տասը Շարաթ: Ճէյմս Օթիս: Թարգմանեց Երուանդ Կոպէլեան: Արկածախնդրական Վիպաշարք: Իսթանպուլ, Տպագրութիւն Հերմոն, 1969, էջ 159:
 - բ) Իճու մը Յիշատակներ — Կոմսուհի Տը Սեկիւր: Արկածախնդրական Վիպաշարք: Թարգմանիչ և Տպագրութ. Ըստ Նախորդին: 1969, էջ 152:
 - գ) Հասակա խաղացողը — Շիւքրան Յուսէյ: Թարգմանեց Ռ. Հատտէճեան: Իսթանպուլ, Տպարան «Մարմարա» Օրաթերթի, 1969, էջ 82:
 - դ) Կիբլէն Աւելի Զօրաւոր — Փիւէռ Լամիւռ: Թարգմանեց Յասմէյ: Իսթանպուլ, Տպ. «Մարմարա» Օրաթերթի, 1969, էջ 343:
 - ե) Մոնեա Վաճեա — Թատերախաղ՝ երեք արարուածով: Թարգմանեց Զապէլ Մ. Շահպազ: Իսթանպուլ, Տպ. Հերմոն, 1970, էջ 112:
 - զ) Առակներ — Վարդան Այգեկցի: Կազմաւորում՝ Պերճ Էրզիեանի: Նկարադարձում՝ Պերճուհի Զալիճեանի: Իսթանպուլ, Տպ. Սիմ, էջ 16:
 - է) Անմահական Խնձոր — Ժողովրդական Հէքեաթ: Մանկապատանեկան Մատենաշար Թիւ Բ: Իսթանպուլ, Տպարան Սիմ, 1969, էջ 1Ը:
 - ը) Բախտաբէր Կղզին — Ժողովրդական Հէքեաթ: Մանկապատանեկան Մատենաշար Թիւ Բ: Կազմաւորեց՝ Պերճ Էրզիեան: Իսթանպուլ, Տպ. Սիմ, 1970, էջ 1Ը:
 - թ) Ոսկի Խլիկը — Ժողովրդական Հէքեաթ: Մանկապատանեկան Մատենաշար Թիւ Ե: Կազմաւորեց՝ Պերճ Էրզիեան: Իսթանպուլ, Տպ. Սիմ, 1970, էջ 16:
- Տեղափոխական Ալպան — Հրատ. և նուէր Աւօյի: Տրդ Հատոր. Թիւ 5, 6 (89, 90) — 1970: Հատորը նուիրուած է Տիկին Լոյս Սասունիի: Էջ 113-152:
- Գործնական Բառարան Հայերէն Լեզուի — Անդրանիկ Վրդ. Կոստեան: Հրատարակութիւն Շիրակ Հրատարակչատան — Հաննէսեան Եղարք: Պէյրութ, Տպ. Շիրակ, 1970, էջ 512: Նուէր Շիրակ Տպարանէն:
- Աւուրի Խոհեր, Քերթուածներ (1961-1969) — Յակոբ Յ. Եագուպեան (նուիրատու): Նիւ Եորք, 1969: Պէյրութ, Տպարան Շիրակ, 1969, էջ 11Ը:
- Նկատողութիւններ Երուսաղէմի Յանճմանողովի Տեղեկագրի Մասին — Քննաւէր: Նուէր Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանէն: Իսթանպուլ, Տպարան Մարմարա, 1970, էջ 28: (Այս յօդուածը լոյս տեսած է «Մարմարա»-ի 5 Յունիս 1970-13 Յունիս 1970 թուականներու միջև):
- Լիբանանի Հնախօսական Վայրերը — Բարդէն Վրդ. Թօփեան (նուիրատու): Պէյրութ, Տպ. Մետրոպ, 1970, էջ 115:
- Ակնակ մը Սփիւռնահայ Բանաստեղծութեան Վրայ — Պէյմ Սիմոնեան (նուիրատու): Պէյրութ, Առանձնատիպ Չանասէրի, 1970, թիւ 2 և 3:
- Նախերգանք (Քերթուածներ) — Պէյմ Սիմոնեան (նուիրատու): Պէյրութ, Տպ. Շիրակ, 1968, էջ 82:
- Մայր — Անդրէրէնից փոխադրեց Պ. Քաջբերունի (նուիրատու): Թեհրան, 1970, էջ 35:
- Ուրիշիմ Հորք Փոռեց Իճի Մէջը Իճիւ — Ժողովրդական Հէքեաթ: Նկարադարձում Պերճուհի Զալիճեանի: Հրատարակութիւն Թրքահայ Ուսուցչաց Միութեան: Մանկապատանեկան Մատենաշար: Տպ. Սիմ, Իսթանպուլ, էջ 1Ը:
- Արեւսք Ոսկի Է — Ժողովրդական Հէքեաթ: Նկարադարձում Պերճուհի Զալիճեանի: Հրատարակութիւն Թրքահայ Ուսուցչաց Միութեան, Թիւ 1: Իսթանպուլ, Տպ. Սիմ, էջ 16:
- Պատմութիւն Հայոց Արաբկիւրի — Կազմեց և երկասիրեց Անդրանիկ Լ. Փալատեան: Հրատարակութիւն և նուէր Ամերիկայի Արաբկիւրի Միութեան, Նիւ Եորք, 1969: Ուօթթրթատուն, Մետս. Տպ. «Պայքար», 1969, էջ 1018:

- Մարդիկ եւ ժամանակ (Մտածումներ, Բ. Հատոր) — Ա. Ա. Պետիկեան (նուիրատու): Նիւ Եորք, Պետիկեան Հրատարակութիւններ, 1970, էջ 270:
- Լուսամասեան Բանաստեղծ Ա. Սեմայի (Գեղամ Աթմաճեան, 1910-1940) Յիշատակին: Կազմեց՝ Մոսկի Աթմաճեան (նուիրատու): Փարիզ, Տպ. Արաքս, 1970, էջ 119:
- Արեւելեան Իրողներ (Առանձնացում՝ «Արեւելեան Դրականութիւններ») — Սիմոն Սիմոնեան: Պէյրութ, Տպարան Սեան, 1965, էջ 139:
- Ընդհանուր Տեղեկագիրներ եւ Հաշուետւոյններ 1964, 1965 եւ 1966 Տարեշրջաններու: Հայկ. Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն. Նիւ Եորք, 1969, էջ 242:
- Աստածաբան — Գրք. Հին եւ Նոր Կտակարանաց: Երբայական եւ Յունական բնագիրներէն թարգմանում: Կ. Պոլիս, Տպ. Ա. Յակոբ Պոյաճեան, 1873, էջ 1169:
- Սիւլի եւ Մեծիկ — Խմբագրական, Առանձնատիպ «Էջմիածին» Ամսագրի 1969 թ. Ժ-ԺԱ համարից: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1969, էջ 11:
- Երջանիկ Ճակատագիր (Պոէմ) — Սամանդ Սիւրանդով: Երեւան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1969, էջ 147: Թարգմանեց Վահագն Կարենց:
- Կեանքի Մէջէն — Գրք. Գրեւեան: Երեւան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1961, էջ 170:
- Բիլիմաներ (Ռուսական ժողովրդական Դիւցազներգութիւններ) — Թարգմ. Հայկ Դաւթեան. Երեւան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 11:
- Կամիսա — Ի. Ռ. Հոլեան: Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԴԱ Հրատարակչութիւն, 1969, էջ 247:
- Վիտեռու Գաղտնիք — Վեր. Բ. Ս. Լեոնեան: Ֆիլատելիա, Էփիշոպ Բրիւնիսկ Բարձրնի, 1929, էջ 238:
- Ընթիւ Երկեր. Երեք Հատորով — Ա. Ս. Պուշկին. Հատոր 1, Խմբագր. Ն. Զարեան: Բանաստեղծութիւններ, Հեքիաթներ, Պոէմներ, Դրամներ — Ա. Ս. Պուշկին: Երեւան, Պետական Հրատարակչութիւն, 1940, էջ 359:
- Տարեգիրք Հայ Աւետ. Դպրոցի — Սիմոն Տարեգիրք — 1970: Պէյրութ:
- Յո Շամաեան Կամիսա Լիւթի 75-Ամեայ Յարեւանի Հանդիսութեան (1895-1970) — Պատմութիւն 1955-1970 Շրջանի: Խմբանշար. Անճառ Սարգիս, 1970, էջ 170:
- Տեղի (Բանաստեղծութիւններ) — Ա. Սոփիկեան (նուիրատու): Պէյրութ, Տպ. Շիրակ, 1970, էջ 75:
- Միայն Մէկ Ժամ — Վարդան Զօրենց: Պէյրութ, Տպ. Շիրակ, 1970, էջ 80:
- Դրազարկ — Տարեգիրք Հ. Ե. Կ. Դ. Ի. — Բ. Տարի, 1968: Անթիլիաս, Կաթողիկոսութիւն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ: Պէյրութ, Տպ. Մշակ, 1968, էջ 311:
- Յօդուածներ ժողովածու — Նուպար Տէր-Միքայէլեան (նուիրատու): Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1970, էջ 172:
- Երկ Սերունդ — Հրանդ Գոյումճեան (նուիրատու): Փարիզ, 1970: Տպում ի Պէյրութ, Տպ. Ասլան, 1970, էջ 163:
- Օրացոյց 1971 Թուականին Քրիստոսի: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:
- Հեղինակեան Կուսակցութիւնը եւ Հայ Հաղայի Դաւր — Ժիրայր Նայիրի (նուիրատու): 11րդ. Համագումարի Որոշումներուն Ուղիով: Պէյրութ, Մտենաշար. Արարատ. Թիւ 54, 1968, էջ 83:
- Տօնացոյց: Հատոր Առաջին, Յարում Նշանակին Տօնք, Պահք, Ընթերցումք, Արարողութիւնք Հայոց. Ս. Եկեղեցւոյ: Էջ 1-290: — Հատոր Երկրորդ, Որ է Բանտն եւ Կառավարիչ Առաջին Հատորին, էջ 291-500: Ե. Տպագրութիւն: Երուսաղէմ, Տպ. Ե. Նուէր Տպարանի Առաք. Աթոռ Ս. Յակոբեանց, 1970:
- Կամիսա Վարդապետ — Անճառ Ե. Գործք — Իր Ծննդեան Հարիւրամեակին Առթիւ (Հայերէն եւ Անգլերէն): Նիւ Եորք, Հրատ. Ե. Նուէր Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդարանի, Հոկտ. 1969, էջ 145:
- Նոր Կեանք Քրիստոսով — Գրք. 1, Սերտողութիւններ Քրիստոնէական Կեանքը Ապրելու Մասին — Յ. Յ. Սաղբերեան (նուիրատու): Պէյրութ, Գալիլայեան Հրատարակչատուն, էջ 24:
- Բու Տառնակ — Հեղինակ՝ Վեր. Մօրիս Վառ. Թարգմանեց՝ Վեր. Յ. Յ. Սաղբերեան (նուէր թարգմանիչէն): Պէյրութ, 1968, էջ 125:
- Ծիածան (Ընթերցարան Մայրերի Լեզուի, Գ. Գրք. Բ. Տպագրութիւն) — Յովհաննէս Դադանճեան: Հրատարակչութիւն Պ. Պալենց Դրատան: Նուէր Ա. Ալէք-եանէ: Կ. Պոլիս, Դրատուն Պ. Պալենցի, 1922, էջ 189:
- Նոր Դարձարգ Կրօնի — Զարմայր Ծ. Վրդ. Կեղիւրեան: Նոր Ուխտի Պատմութիւնը — Տարական Կարգերու Համար: Կ. Պոլիս, 1935, էջ 96:

- Golda Meir — Portrait of a Prime Minister.* By Eliahu Agress. Translated by Israel I. Taslitt. Layout by Shmuel Brand. Foreword by Israel Galili. Presented by the author. New York, Sabra Books, 1969, pp. 157.
- The Soviet Dilemma in the Middle East. Part I: Problems of Commitment* — By Robert E. Hunter. Adelphi Papers No. 29 — Sept. 1969. London, The Institute for Strategic Studies (presented by the Inst.), 1969, pp. 30.
- The Soviet Dilemma in the Middle East. Part II: Oil and the Persian Gulf* — By Robert E. Hunter. Adelphi Papers No. 60 — October 1969. London, The Institute for Strategic Studies (presented by the Inst.), 1969, pp. 18.
- Stalin and His Generals — Soviet Military Memoirs of World War II.* Edited by Seweryn Bialer. New York, The Pegasus Press (presented by the Pegasus Press), 1969, pp. 644.
- Guide to Samaria - Sebaste* — By R. W. Hamilton. Hashemite Kingdom of Jordan, Dept. of Antiquities. Amman, Printed by Istikla Arabi Press, 1953, pp. 64.
- Israeli Foreign Policy: A Time for Re-Evaluation.* By Dr. Nahum Goldmann. Presented by "New Outlook", Tel Aviv, Printed by Ben-Hur, pp. 28.
- Search for Peace in the Middle East* (no author). Published by Friends Peace and Int. Relations Committee, London, 1970, pp. 72. One copy presented by "New Outlook" and another copy presented by Friends Peace and Int. Relations Committee, London.
- Saudi Arabia Beyond the Sands of Mecca* — By Thomas J. Amercrombie. January 1966 issue of "National Geographic Magazine", pp. 53.
- Israel, the Reality* — People, Places, Events, in Memorable Photographs. Edited by Cornell Capa. Preface by Nelson Glueck. Foreword by Karl Katz. Introduction by Moshe Shamir. Translated by Hillel Halkin. Consulting editor Micha Bar-Am. Designed by Arnold Saks. Published in association with The Jewish Museum. New York, The World Publishing Company, 1969. Presented by the Jewish Museum, New York.
- The Tenth Anniversary Yearbook of the Haigazian College* — June 1965. Beirut, Lebanon, Meshag Publishing House, pp. 139.
- War and Hope — A History of the Jewish Legion.* Elias Gilner (presented by the author). Herzl Press, New York, 1969, pp. 466.
- Palestine and Israel — The Lethal Dilemma.* By Hisham Sharabi. New York, The Pegasus Press, 1969, pp. 224. Presented by the Pegasus Press
- From Conflict to Understanding — Relations Between Jews and Arabs in Israel since 1948.* By Ernest Stock. New York, Institute of Human Relations Press, The American Jewish Committee, 1968, pp. 103. Presented by The American Jewish Committee, Jerusalem. Pamphlet Series No. 10.
- The Arabs and Jews in Israel: The Reality, The Dilemma, The Promise.* By Harry M. Rosen. Jerusalem, published by Israel Office, Foreign Affairs Department, the American Jewish Committee, pp. 114. Presented by the Amer. Jewish Committee, J'lm.
- Le Miracle de l'Arménie* — Par le Prof. Edouard Utudjian. Pages 17 à 19 du Bulletin Mensuel de "Panharmonie" — No. 107 — Mars 1970. Paris, Panharmonie, 1970.
- Armenian Soviet Socialist Republic.* Moscow, Novosti Press Agency Publishing House, U. S. S. R. 1967, pp. 72 + 86 Illustrations. Presented by Novosti Press Agency, London.
- Soviet Economy* — Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1967, pp. 103. Presented as above.
- Echmiadzin — Etchmiadzine* — Katchik Grigorian (English and French). Moscow, Novosti Press Agency Publ. House. Presented as above.
- Dr. Vart Sigaher presents the following books: —
- a) *La Valeur de la Détermination Simultané de l'Activité de la Créatine Phospho-Kinase Sérique (S. Cpk) et du Taux d'élimination de 5-Hydroxindol Acide Acétique (5. Hi. Aa) dans les Urines, dans le Diagnostic de l'Infactus du Myocarde.* Par Vart Sigaher, Kenan Binak, Keriman Ataman et Prov. Hakki Ogan (Turquie) Tome VI, No. 6, Nov.-Décember 1968 de "Archives de l'Union Médicale Balkanique", pp. 911 à 919. Bucarest, Roumanie, 1968.
 - b) *Primer Karaciger Kanserleri ve Bunlarin Siroz'larla Ilgisi* — Ord. Prof. Dr. Muzafer Esat Guchan'in Takdimi ile — Dr. Vart Sigaher. Istanbul, Varol Matbaasi 1959, pp. 68.

- e) *Akut Myokard Infarktusunde Serum-Kreatin Fosfokinaz (S-Cpk.) Aktivitesi ve Id-rarda 5-Hydroxy-Indol Asetik Asit (5-Hi. Aa.) Miktarı Tayinlerinin Birlikte Ya-pilmasinin Degeri*. Istanbul, Oya Matbaasi, 1966, pp. 80.
- L'Eglise Orthodoxe Roumaine* — 11e Edition. Bucarest, Les Editions de l'Institut Biblique et de Mission Orthodoxe, 1968, pp. 87 + photos.
- Afrique Réalité* — No. 3. Vers le rendez-vous de 1970. Belgique, Editions Afrique Con-sortium 1970, pp. 132.
- Genocide* — Armiss (in French, English & Armenian) — *En Mémoire des Massacres des Arméniens en 1915*. Beyrouth, Impr. Atlas, 1965.
- From the Ends of the Earth: The Peoples of Israel* — By Howard Morley Sachar. A Delta Book. New York, Dell Publishing Co., Inc. (presented by the publishers), 1970, pp. 510.
- Armenia in the Period of Justinian* — The Political Conditions Based on the Naxarar Sys-tem — Nicholas Adontz. Translated with partial revisions, a Bibliographical Note and Appendices by Nina G. Garsoian. Lisbon, Calouste Gulbenkian Foundation (pre-sented by the Foundation), 1970. Louvaine, Belgique, Imprimerie Orientaliste, pp. 405.
- Three Times Three* — a) *Love in the Persian Way* — Harry Barba.
b) *Poems* — Harold Bond.
c) *The Secret Careers of Samuel Roth* — Leo Hamalian.
New York, Saratoga Springs, The Harian Press, 1969, pp. 110.
- Dessins et Gravures* — Pierre Alechinsky. Music d'Israël, Jérusalem, Spertus Hall, Avril-Mai 1970, Imprimé sur les presses du «Jerusalem Post».
- The Young American Poets* — A Big Table Book. Edited by Paul Carrell. Introduction by James Dickey. Chicago, Big Tale Publishing Company, June 1969, pp. 508. Presen-ted by Follett Publishing Co.
- Israel, An 20*. Claude Renglet. Les Origines du Sionisme; la création de l'Etat; les con-flits judéo-arabes. Verviers (Belgique), Marabout Université, imprimé par Gérard & Co., 1967. Présenté par Editions Gérard.
- Two Fateful Years 1967-69*. Norman Bentwich (presented by the author). London, published by Elek Books Ltd., 1970, pp. 115.
- St. James Armenian Church* — Special Issue — Fiftieth Anniversary of the Armenian Mas-sacre. Evanston, Illinois, U. S. A., 1965.
- The Easter Story* — St. James Armenian Church. April 14, 1968.
- Abigayil* — The Story of the Cat at the Manger. By Rouben Mamoulian (presented by the author). Illustrated by Marshall Goodman. Greenwich, Conn., New York Graphic Society Publishers, Ltd., 1964.
- Histoire de la Terre Sainte* — Michael Avi-Yonah (presented by the author). Paris, Edit-ions Albin Michel, 1969, pp. 324.
- Shakespeare's Hamlet* — A New Version by Rouben Mamoulian (presented by the author). Indianapolis, New York, Kansas City, The Bobbs-Merrill Company, Inc., Publishers, a Subsidiary of Howard W. Sams & Co., Inc., 1965, pp. 263.
- Tom Milne* — Rouben Mamoulian (presented by the author). Bloomington & London, In-diana University Press, 1970, pp. 176.
- Jewish Population Studies 1961-68*. Edited by U. O. Schmeltz and J. Glikson. The Heb-rew Univ. of Jerusalem, Institute of Contemporary Jewry — & — Institute of Jewish Affairs, London. Presented by the Hebrew Univ. of Jerusalem. Jerusalem — London, London, 1970, pp. 174.
- An Armenian Miscellany* — Window on History — Aram Terzian, B. A., L. en D. (pre-sented by the author). Paris, Librairie Orientale H. Samuelian, 1969, pp. 227 + Illuminated Manuscript Plates.
- The Soviet High Command and the War* — Marshal Zhukov. A Soviet Weekly Booklet London, Printed by Farleigh Press, Ltd., March 1970, pp. 21.
- Tel Anafa* — The Hellenistic Town. By Saul S. Weinberg. Jerusalem, The Israel Museum, Excavation exhibit at the Rockefeller Museum 1970 no. 1 (English & Hebrew).
- The Typographical Work of Moshe Spitzer*. The Israel Museum, July-Aug. 1970 Cat. No. 73 — Jerusalem (English & Hebrew).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ս. Նննդեան Շնորհաւորագիր Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն և Վեհափառ Կաթողիկոսէն	2
Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր Նննդեան Պատգամը Բեքդեհէմի Ս. Այրէն	3
<u>ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ</u>	
Մեկզոնեան Կրքական Հաստատութիւնը	Ա. Գ. 5
<u>ԿՐՕՆԱԿԱՆ</u>	
Քրիստոսի Տաճար Գալուստը	ԱՂԱՆ ԱԲՂ. ՊԱԼԻՕԶԵԱՆ 9
<u>ԱՍՏՈՒԱՆՐԱՐԱՆԱԿԱՆ</u>	
Տեղիք Աստուածաբանութեան	ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ 12
<u>ԳՐԱԿԱՆ</u>	
Բանաստեղծութիւններ	ԿՈՐԻՒՆ ՄԿՐՏԻԶԵԱՆ 22
<u>ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ</u>	
Քառեակներ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 26
<u>ՊԱՏՄԱԿԱՆ</u>	
Պատմութիւն Ս. Էջմիածնի Վարդապետարանի եւ Գէորգեան Հիմարանի	ՎԱՀԱՆ ԵՊՍ. ՏԷՐԵԱՆ 27
Էջեր Հայ Մշակոյթի եւ Արուեստի Պատմութիւնից	ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ 41
<u>ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ</u>	
Խիզանցի Վարդետներ	Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ 53
Յուսկուածական Տեղեկութիւններ Բրիտանական Թանգարանի Հայերէն Զեռագիրներու մասին	Յ. ԳԻՐՏԵԱՆ 56
Անտիպ էջեր Յարրուն Օղլու Աշուղական Եղանակներից	ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ 68
Յուցակ եւ Յիշատակարաններ Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի Հայ Հնատիպ Գիրքերու (1512 - 1800)	Կզմ. Ա. Գ. 72
<u>ԳՐԱՆՕՍԱԿԱՆ</u>	
«Հայկական Տարագ»	Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ 82
“The Armenians,»	MICHAEL E. STONE 84
<u>ԶԵԿՈՅՅԵՐ</u>	
Զեկոյց Հ. Բ. Ը. Միութեան	87
Զեկոյց Հ. Բ. Ը. Միութեան - Համալսարանական Կրթաբոշակներ	88
Զեկոյց Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնադրութեան	90
<u>Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ</u>	
Եկեղեցականք - Բեմականք	92
Պաշտօնականք	94
<u>ՅԱՒԵԼՈՒԱՆ</u>	
Յանկ «Սիոն»ի Խմբագրութեան եւ Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանին Նուիրուած Գիրքերու	95
Բովանդակութիւն	99

CONTENTS

Congratulatory letter of His Holiness the Armenian Catholicos		2
Message of His Beatitude the Armenian Patriarch from the Grotto of Nativity		3
EDITORIAL		
The Melkonian Educational Institute	A. K.	5
RELIGION		
Christ in the Temple	Fr. Aghan Baliozian	9
THEOLOGY		
Rudiments of Theology	Archbp. Maghakia Ormanian	12
LITERATURE		
Poems	Gorune Megerdichian	22
Quatrains	Mourad Manoogian	26
HISTORY		
History of the Seminary of St. Etchmiadzin	Bp. Vahan Derian	27
Notes on Armenian Culture and Art	Aram Yeremian	41
PHILOLOGY		
The masters of Khizan	Bp. N. Dzovaguan	53
Additional notes on the Armenian Manuscripts at the British Museum	Haroutune Kurdian	56
Unpublished songs of Hartoun Oghli	Aram Yeremian	68
Catalogue and Colophons of Old Armenian Printed Books in the Gulbenkian Library (1512-1800)	Comp. Ara Kalaydjian	72
REVIEWS		
"Daraz"	L. K. Minassian	82
"The Armenians"	Dr. M. E. Stone	84
COMMUNICATIONS		
By the A. G. B. U.		87
By the C. Gulbenkian Foundation		90
Monthly news from the Armenian Patriarchate		92
SUPPLEMENT		
Books received by the Redaction of "Sion" and the Gulbenkian Library		95
Contents		99

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars

All correspondence should be addressed to:

Ara Kalaydjian
The St. James Press
P. O. Box 14001

ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՒՈՅՍ ԲԱՐՆԵԱՐՆԵՐԸ
ՎՍԵՄ. ՏԵՐ ԵՒ ՏԿՆ. ԱԼԷՔՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ